

”EHKÄ NE ON SENKIN TAKIA OLLU HILJAA”

Noora Hästbacka & Inka Sirén

Ammattilaisten valmiudet
kohdata sateenkaarinuoria
ja huomioida moninaisuutta
päihde- ja mielenterveys-
palveluissa

“EHKÄ NE ON SENKIN TAKIA OLLU HILJAA”

Ammattilaisten valmiudet kohdata
sateenkaarinuoria ja huomioida moninaisuutta
päihde- ja mielenterveystyössä

“EHKÄ NE ON SENKIN TAKIA OLLU HILJAA”

Ammattilaisten valmiudet kohdata
sateenkaarinuoria ja huomioida moninaisuutta
päihde- ja mielenterveystyössä

NOORA HÄSTBACKA JA INKA SIRÉN

Nuorisotutkimusverkosto/
Nuorisotutkimusseura
Verkkojulkaisuja 114

Nuorisotutkimusverkoston julkaisut

Tiede

Teosten sisältö ja tyyli ovat akateemisten kriteerien mukaisia.

Kenttä

Erilaiset raportit ja selvitykset.

Liike

Ajankohtaiset yhteiskunnalliset puheenvuorot.

Kannen kuva: Ilmari Hakala

Kansi: Tanja Konttinen

Kustannustoimitus ja taitto: Hermann Yli-Tepsa

Tiivistelmän käännökset ruotsiksi ja englanniksi: Käännöstöimisto Bellcrest
Translations Oy

Painopaikka: Unigrafia, Helsinki.

© Nuorisotutkimusseura ja tekijät 2017

Julkaisuja (Nuorisotutkimusseura)

ISSN 1799-9219, nro 193, sarja: *Kenttä*

Verkojulkaisuja (Nuorisotutkimusseura)

ISSN 1799-9227, nro 114, sarja: *Kenttä*

ISBN 978-952-7175-33-0 (nid.)

ISBN 978-952-7175-34-7 (PDF)

Julkaisujen tilaukset:

Nuorisotutkimusverkosto

Asemapäällikönkatu 1

00520 Helsinki

<http://www.nuorisotutkimusseura.fi/catalog>

Sisällysluettelo

ALKUSANAT	7
KIITOKSET	8
INFOLAATIKKO: KESKEISIÄ KÄSITTEITÄ	9
JOHDANTO	15
1 TUTKIMUSASETELMA, -KOHDE JA NÄKÖKULMA	22
Sateenkaarinuoret moninaisena ja erityisenä ryhmänä	22
Päihde- ja mielenterveyspalvelut ja niissä työskentelevät ammattilaiset	24
Yhdenvertaisuus ja sen tutkiminen	25
2 AINEISTO JA MENETELMÄT	27
Ammattilaisten haastattelut	28
Verkkokyselyt ammattilaisille	29
Työpajat	30
Menetelmä ja aineiston analyysi	31
Aineiston valikoituneisuus	32
Tutkimuksen ja kehittämisen suhteesta	34
Tutkimukseen osallistuneiden työympäristöt	35
3 SUKUPUOLEN JA SEKSUAALISEN SUUNTAUTUMISEN MONINAISUUS PALVELUISSA	37
3.1. Kokemuksia kohtaamisista: näkymättömät sateenkaarinuoret?	40
”Miksi sateenkaarinuorten kohtaaminen olisi jollain tavalla erilaista”	43
Sateenkaarevuuden merkityksen sivuuttaminen	46
3.2. Moninaisuuden huomioiminen nuorten kanssa tehtävässä työssä	50
Näkymättömät sukupuoli- ja hetero-oletukset palveluissa ja ammattilaisten mielissä	52
Puheeksi ottaminen – miksi, miten ja missä tilanteissa?	57

Sukupuolen moninaisuus ja nuoren itsemäärittelyn kunnioittaminen	65
Sukupuolenkorjausprosessi – tieto, tuki ja rakenteelliset ongelmat	69
”Miten tuolla sitten asiakkaiden kesken” – vertaisryhmien haasteet	72
3.3. Ammatillinen osaaminen ja tieto(isuus)	76
Henkilökohtaisten kokemusten, kohtaamisten ja oman aktiivisuuden merkitys	79
Perusammattillisuus ja erityinen osaaminen	82
Ammatillisuuden pyhyys ja syrjinnän pahuus?	85
Stereotypiat, ennakkoluulot ja tietämättömyys	89
Työkulttuurit ja työyhteisöjen sisäinen vuorovaikutus	92
3.4. Käytännöt palveluissa ja työyhteisöjen tasolla	94
Moninaisuuden huomioiminen palvelujen käytännöissä	95
Yhteisesti sovitut linjaukset ja yhdenvertaisuuden edistäminen	98
Kollegiaalinen tuki ja työyhteisön keskustelukulttuuri	102
Käytäntöjen arviointi	103
4 JOHTOPÄÄTÖKSET: SATEENKAARINUORTEN KOHTAAMINEN JA MONINAISUUDEN HUOMIOINTI PALVELUISSA	105
5 SUOSITUKSIA KOULUTUKSEEN JA PALVELUIHIN	114
6 HYVIÄ KÄYTÄNTÖJÄ AMMATILAISILLE	116
Työskentely nuoren kanssa	117
Yhdenvertaisuuden edistäminen	119
LÄHTEET	121
TIIVISTELMÄ	127
SAMMANFATTNING	129
ABSTRACT	131

Alkusanat

Tieto on valtaa – ainakin näin on ennen ajateltu. Nykyisin saman ajatuksen muoto on hieman toisenlainen: tiedon jakaminen on valtaa.

Tähän tutkimusraporttiin kerätty viisaus on suunnattu sosiaali- ja terveysalan ammattilaisille, joilla on valta käyttää sitä sateenkaarinuorten hyvinvoinnin edistämiseen. Tutkimusraportissa perehdytään syvällisesti päihde- ja mielenterveyspalveluissa työskentelevien ammattilaisten valmiuksiin kohdata työssään sateenkaarinuoria ja ymmärtää moninaisuutta. Tutkimuksen tulosten anti tukee asiantuntijoiden osaamista ja palveluiden kehittämistä merkittävällä tavalla. Ammatillaiset saavat lisää valtaa edistää työssään yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa.

”Palveluiden kehittäminen ei suinkaan pääty tämän tutkimusprosessin ja raportin valmistuessa, vaan se käynnistyy tai jatkuu näiden pohjalta”, kirjoittavat hankkeen tutkijat Inka ja Noora.

Tutkimus on ensimmäinen tästä aiheesta ja siksi erityisen merkittävä. Sateenkaarevuuden huomioimiseen palveluissa tarvitaan jatkossa lisää keinoja, välineitä ja tietoa. Ennen kaikkea täytyy löytää toimivia käytäntöjä, jotka edesauttavat tiedon myötä tulevan vallan aktiivista hyödyntämistä. Käytännön hyödynnettävyyteen tähdätään Nuorisotutkimusseuran, Setan ja EHYT:n tuottamilla suosituksia sisältävällä huoneentaululla, artikkelilla EHYT Järjestö-lehdessä sekä blogiteksteillä, jotka tehdään pohjautuen tämän raportin tuloksiin. Valmistuttuaan materiaalit ovat sähköisessä muodossa saatavina järjestöjen verkkosivuilta.

Toivomme lukijoille oivaltavia hetkiä raportin parissa!

Helsingissä 28.03.2017

Tuomas Tenkanen / Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry
Lotte Heikkinen / Seta ry
Mikko Salasuo / Nuorisotutkimusseura ry

Kiitokset

Tutkimus tehtiin osana Nuorisotutkimusverkoston, Seta ry:n ja Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry:n kanssa toteutettua yhteistyöhanketta. Haluamme kiittää Lotte Heikkistä, Minna Lehtistä ja Tuomas Tenkasta opettavaisesta yhteistyöstä sekä Mikko Salasuota tutkimusjohtajana toimimisesta. Kiitos kuuluu myös asiantuntemustaan väsymättömästi tarjonneelle tutkija Riikka Taavetille sekä lukuisille kollegoille Nuorisotutkimusverkoston tutkijayhteisössä. Tämän lisäksi lähetämme kiitokset raportin kommentoinnista Seta ry:n Marita Karviselle sekä Ville Valkeamäelle. Lisäksi kiitoksensa ansaitsevat käytännön toteutuksen kannalta tärkeät ahkerasti työskennelleet litteroijat, sekä opetus- ja kulttuuriministeriön toimijat, jotka näkivät tutkimuksen tarpeellisuuden.

Tutkimuksen synnyn kannalta tärkeimpiä ovat tietenkin siihen osallistuneet ammattilaiset. Kiitämme lämpimästi sekä haastatteluihin, kyselyyn että työpajoihin osallistuneita ammattilaisia kiinnostavista keskusteluista ja antamastanne panoksesta tutkimukseen. Tämän lisäksi tukea tutkimuksessa tehdyille tulkinnoille ovat antaneet myös työpajoihin osallistuneet sekä tutkijoiden johtopäätöksiä kommentoineet nuoret – kiitos myös teille!

Helsingissä 5.5.2017

Inka Sirén ja Noora Hästbacka

Infolaatikko: keskeisiä käsitteitä

SATEENKAARINUORET

Sateenkaarinuori on seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön kuuluva nuori. Sateenkaarinuoret voidaan ajatella laajemmin myös nuoriksi, joiden seksuaalinen suuntautuminen, sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu ei ole yhteiskunnan normien mukainen (Taavetti 2015; Nissinen J. 2012).

SUKUPUOLEN MONINAISUUS

Sukupuoli

Sukupuoli on erilaisista geneettisistä, kehityksellisistä, hormonaalisista, fysiologisista, psykologisista, sosiaalisista ja kulttuurisista ominaisuuksista koostuva jatkumo. Sukupuoli on myös juridinen määre.

Sukupuolinormatiivisuus

Sukupuolinormatiivisuus perustuu binääriseen sukupuolijärjestelmään, jonka mukaan ihmiset ovat naisia tai miehiä ja sukupuoli voidaan määrittellä anatomisten ja biologisten piirteiden sekä ulkoisen olemuksen mukaan. Normin mukaan nämä sukupuolet ovat muuttumattomat, vastakkaiset ja selvästi toisistaan erotettavat.

Cissukupuolisuus

Sanaa cis käytetään kuvaamaan sitä, että henkilön sukupuoli-identiteetti ja sukupuolen ilmaisu ovat hänelle syntymässä määritellyn sukupuolen ja siihen kulttuurissa yleensä liitettyjen odotusten mukaiset. Suurin osa ihmisistä on cissukupuolisia naisia tai miehiä.

Sukupuolen moninaisuus

Sukupuolen moninaisuus -ilmaisulla viitataan siihen, että sukupuoli on moninainen ilmiö, joka ei ole jaettavissa kahteen, toisilleen vastakkaiseen ja selvästi toisistaan erotettavaan sukupuoleen. Jokaisen ihmisen sukupuoli koostuu ainutlaatuisista ja yksilöllisistä piirteistä ja on täten moninainen. Toisaalta usein ajatellaan, että sukupuolen moninaisuus tarkoittaa jotakin ominaisuutta, joka on sukupuolivähemmistöille tyypillinen.

Sukupuoli-identiteetti

Sukupuoli-identiteetti tarkoittaa ihmisen omaa kokemusta sukupuolestaan tai sukupuolettomuudestaan.

Sukupuolen ilmaisu

Sukupuolen ilmaisulla tarkoitetaan erilaisia ilmaisun tapoja, jotka ovat kulttuurissamme sukupuolittuneita. Sukupuolen ilmaisu sisältää kaiken yksilön toiminnan ja käyttäytymisen, jolla hän ilmaisee itselleen ja muille olevansa nainen, mies tai jotain muuta. Näitä ilmaisun tapoja ovat esimerkiksi vaatetus, ulkonäkö, puhetyyli, ilmeet ja eleet, joilla ilmaistaan sukupuolta joko tietoisesti tai tiedostamatta.

Sukupuolivähemmistöt

Sukupuolivähemmistöön katsotaan kuuluvaksi transihmiset, sukupuolettomat, intersukupuoliset ihmiset sekä sukupuoliristiriitaa kokevat ihmiset.

Transihminen

Transihminen on yleiskäsite, jolla usein kuvataan kaikkia, joiden sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu joskus tai aina eroaa odotuksista sille sukupuolelle, johon heidät syntymähetkellä määritel-

tiin. Transihmisiin luetaan kuuluvan transvestiitit, muunsukupuoliset/transgenderit ja transsukupuoliset.

Transsukupuolisuus

Transsukupuolisen ihmisen kokemus omasta sukupuolestaan ei vastaa hänen syntymässä määriteltyä sukupuoltaan. Transsukupuolisen henkilön sukupuoli-identiteetti voi olla mies, nainen ja/tai jotain muuta. Transsukupuolinen ihminen voi korjauttaa kehoaan vastaamaan kokemaansa sukupuolta. Transsukupuoliselle on tärkeää, että hänet kohdataan oikeassa sukupuolestaan, minkä vuoksi sukupuolen korjauksen sosiaaliset ja juridiset ulottuvuudet ovat myös tärkeitä.

Transvestisuus

Transvestisuus tarkoittaa, että henkilö tuntee ainakin ajoittain tarvetta ilmaista eläytymällä, pukeutumalla tai laittautumalla toista sukupuolta kuin mikä hänelle on syntymässä määritelty. Transvestiitti on usein tyytyväinen syntymässä määriteltyyn sukupuoleensa eikä hänellä ole tarvetta juridisiin muutoksiin ja/tai lääketieteellisiin korjauksiin sukupuolen suhteen.

Muunsukupuolinen/transgender

Muunsukupuolinen ihminen voi olla sekä mies että nainen, jotakin mieheyden ja naiseuden väliltä tai sitten tyystin tämän jaon ulkopuolella. Muunsukupuolisuus voi toimia kattokäsitteenä muullekin ei-binääriselle sukupuolen kokemiselle. Kaikki binäärisen sukupuolijaon ulkopuolella olevat eivät kuitenkaan koe termiä omakseen.

Intersukupuolisuus

Käsitteellä kuvataan laajaa joukkoa erilaisia synnynnäisiä tiloja, joissa henkilön keholliset, anatomiset tai muut sukupuoleen yleisesti liitetyt

tunnusmerkit eivät ole yksiselitteisesti nais- tai miestyypilliset. Intersukupuolinen tila ei määrittele sitä, minkälainen sukupuoli-identiteetti henkilölle kehittyy.

Sukupuolen korjaus

Sukupuolen korjaamisella tarkoitetaan yleensä lääketieteellisiä hoitoja, joiden avulla transsukupuolinen tai muunsukupuolinen henkilö voi korjata kehoaan vastaamaan koettua sukupuolta. Sukupuolen korjaaminen on myös sekä sosiaalinen prosessi että juridinen prosessi. Juridinen sukupuolen korjaaminen tarkoittaa henkilötietojen (nimi ja sukupuoli) muuttamista väestörekisterissä.

Sukupuoliristiriita

Sukupuoliristiriita tarkoittaa, että ihmisen tunne omasta sukupuolesta ei vastaa hänen kehoaan eikä toisten hänessä näkemää sukupuolta. Transsukupuolisuus on sukupuoliristiriidan äärimuoto.

Sukupuolidysforia

Sukupuolidysforia tarkoittaa sukupuoliristiriidan aiheuttamaa kokonaisvaltaista pahan olon tunnetta, joka eritellään usein kehodysforiaksi ja sosiaalisesti dysforiaksi. Kehodysforialla tarkoitetaan vierauden, ahdistuksen ja inhon tunteita, jotka kohdistuvat kehon sukupuolitettuihin piirteisiin. Sosiaalinen dysforia kuvaa sosiaalisissa tilanteissa ilmenevää ahdistusta ja pahan olon tunnetta, joka liittyy väärinsukupuolittamiseen eli siihen, ettei tule tilanteissa nähdyksi omana itsenään.

SEKSUAALISEN SUUNTAUTUMISEN MONINAISUUS

Seksuaalinen suuntautuminen

Seksuaalisessa suuntautumisessa on kyse siitä, keihin ihminen tuntee seksuaalista ja/tai emotionaalista vetovoimaa. Yleensä käytetään jaoteltua homo-, bi- ja heteroseksuaalisuus.

Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus

Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus on käsite, jolla viitataan koko siihen suuntautumisten kirjoon, mitä ihmisillä on.

Heteronormatiivisuus

Yhteiskunnassamme vallitsee vahva heteronormi eli ajattelutapa jossa heterous nähdään kaikkia muita suuntautumisia toivotumpana ja luonnollisempana. Hetero-oletuksella viitataan ajattelumalliin, jossa ihmiset ymmärretään lähtökohtaisesti heteroina ellei muuta tule ilmi.

Seksuaalivähemmistöt

Ihmiset, joiden seksuaalinen suuntautuminen on jotain muuta kuin heterous, kuuluvat seksuaalivähemmistöihin.

Homous

Homo, homoseksuaali eli homoseksuaalinen ihminen tuntee seksuaalista ja/tai emotionaalista vetoa samaa sukupuolta olevia kohtaan. Sanaa homo käytetään myös suppeammin tarkoittamaan itsensä mieheksi määrittelevää henkilöä, joka kokee seksuaalista ja/tai emotionaalista mielenkiintoa miehiä kohtaan. Lesbo on homoseksuaalinen nainen.

Biseksuaalisuus

Bi, biseksuaali eli biseksuaalinen ihminen tuntee seksuaalista ja/tai emotionaalista vetoa sekä omaa että eri sukupuolta olevia kohtaan. Monelle kumppanin sukupuolella ei ole merkitystä.

Panseksuaalisuus

Panseksuaali eli panseksuaalinen ihminen tuntee seksuaalista ja/tai emotionaalista vetoa kaikkia sukupuolia olevia ihmisiä kohtaan. Kiinnostuksen kohteen sukupuolella ei ole heille merkitystä. Monet panseksuaalit kokevat, että termi vapauttaa luokittelemasta seksuaalisen kiinnostuksen kohteita sukupuolen mukaan.

Aseksuaalisuus

Aseksuaali eli aseksuaalinen ihminen kokee hyvin vähän tai ei lainkaan seksuaalista vetovoimaa toisia henkilöitä kohtaan. Aseksuaalinen ihminen voi tuntea emotionaalista vetovoimaa mihin sukupuoleen tahansa tai ei kehenkään.

Queer

on poliittinen ja usein akateeminen näkökulma ja ajattelumalli, joka kyseenalaistaa yhteiskunnan sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä normeja. Queer on myös identiteetti, jonka myötä ihminen ei halua määrittää omaa seksuaalista suuntautumistaan tai sukupuoltaan.

LÄHTEET

Käytetty terminologia elää ja muuntuu ajassa.

Katso ajankohtaiset termit, tarkennukset ja laajempi sanasto:

[Seta.fi/sateenkaarisanasto](https://seta.fi/sateenkaarisanasto)

[Trasek.fi/perustietoa/kasitteita](https://trasek.fi/perustietoa/kasitteita)

Johdanto

Nuorisotutkimusverkosto toteutti vuosina 2013–2015 Setan kanssa yhteistyössä Hyvinvoiva sateenkaarinuori -hankkeen. Hanke oli ensimmäinen, jossa tutkittiin laajasti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten arkea ja hyvinvointia nyky-Suomessa. Yhtenä erityisenä kysymyksenä ja jatkotutkimustarpeena tutkimuksesta nousivat esille sateenkaarinuorten päihdeiden käyttöön ja mielenterveyteen liittyvät kysymykset sekä nuorten erilaiset palvelukokemukset. Näiden huomioiden pohjalta käynnistettiin Sateenkaarinuoret päihde- ja mielenterveyspalveluissa -hanke syksyllä 2015 Nuorisotutkimusseura ry:n, Seta ry:n ja Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry:n yhteistyöllä. Hanke sai rahoituksen opetus- ja kulttuuriministeriön Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelmasta.

Tässä raportissa esitellään Sateenkaarinuoret päihde- ja mielenterveyspalveluissa -hankkeessa toteutetun tutkimuksen tuloksia. Tutkiva katse on suunnattu päihde- ja mielenterveyspalveluissa työskenteleviin ammattilaisiin: tarkoituksena on ollut kartoittaa ammattilaisten valmiuksia kohdata seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia nuoria sekä huomioida moninaisuutta. Näin on pyritty ymmärtämään sateenkaarinuorten asemaa päihde- ja mielenterveyspalveluiden käyttäjinä, ja siten edistämään palveluiden yhdenvertaisuutta. Hankkeessa perehdyttiin palveluiden toimintaan, ongelmakohtiin ja hyviin käytäntöihin niissä työskentelevien ammattilaisten haastatteluiden ja anonyymien verkkokyselyn kautta. Lisäksi niin ammattilaisille kuin sateenkaarinuorille järjestettiin työpajoja, joissa pohdittiin palveluiden kehittämistä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden huomioimisen näkökulmasta.

Tutkimuksessa on etsitty vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

- Millainen tieto- ja taitotaso ammattilaisilla on seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyen?
- Miten seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuus on huomioitu päihde- ja mielenterveytyössä?
- Kuinka yhdenvertaisuus toteutuu päihde- ja mielenterveyspalveluissa sateenkaarinuorten kohdalla?

Raportin kaksi ensimmäistä lukua koostuvat tutkimusasetelman ja tutkimuksen näkökulman sekä menetelmällisten ratkaisujen esittelemisestä. Raportin kolmannessa luvussa esitellään tutkimuksen tuloksia, ja se on jaettu neljään osaan. Ensimmäisessä osassa käsitellään sateenkaarinuorten näkymättömyyttä palveluissa ja sen mahdollisia syitä. Seuraavaksi käydään läpi ammattilaisten työskentelytapoja sukupuoli- ja hetero-oletusten, puhumisen tapojen, sukupuolen moninaisuuteen liittyvien teemojen sekä vertaisryhmien toimintaan liittyvien kysymysten näkökulmasta. Kolmannessa osassa tarkastellaan ammatilliseen osaamiseen liittyviä kysymyksiä ammattilaisten henkilökohtaisten kokemusten, tiedontarpeiden, ennakkoluulojen, syrjinnän ja työyhteisöjen toimintatapojen kautta. Luvun 3 viimeisessä osassa käydään läpi palveluiden ja työyhteisöjen tason kysymyksiä: moninaisuuden huomioimisen ja yhdenvertaisuuden edistämisen käytäntöjä ja linjauksia, työyhteisöjen keskustelukulttuureja ja kollegiaalisen tuen merkitystä sekä välineitä palveluiden käytäntöjen arvioimiseen yhdenvertaisuuden edistämisen näkökulmasta. Raportin viimeiset luvut koostuvat johtopäätöksistä (luku 4), koulutukseen ja palveluihin kohdistetuista suosituksista (luku 5) sekä ammattilaisille suunnatuista hyvistä käytännöistä (luku 6).

Tutkimuksen tarpeellisuus

Enemmistö suomalaisista nuorista kertoo olevansa tyytyväisiä elämäänsä (ks. esim. Merikivi ym. 2016), ja tähän joukkoon lukeutuu mitä todennäköisimmin hyvin monenlaisia, erilaisista lähtökohdista tulevia nuoria. Julkisessa keskustelussa ollaan kuitenkin usein huolissaan lasten ja nuorten hyvinvoinnista ja sen eriytymisestä (esim. Aaltonen ym. 2015, 9). Huoli yhdistetään erityisesti mielenterveyshäiriöihin ja päihdeongelmiin, joilla on terveydellisiä ja taloudellisia vaikutuksia sekä huomattava yhteiskunnallinen merkitys. Suomessa arviolta viidennes väestöstä kärsii mielenterveys- ja päihdeongelmista. (STM 2009.) Kolme tavallisinta väestötason mielenterveyshaastetta ovat masentuneisuus, ahdistuneisuus ja alkoholi-ongelmat, joihin puuttuminen on vaikeaa (Lönnqvist 2011, 177–178).

Väestöllisessä mittakaavassa päihde- ja mielenterveystyössä huomiota tulisi kiinnittää ennen kaikkea ennaltaehkäisevään työhön – terveyden

edistämiseen ja sairauksien ehkäisyyn (Lönqvist 2011, 178; Laajasalo & Pirkola 2012). Ehkäisevän työn painottaminen on paitsi kansantaloudellisesti järkevää, myös inhimillisestä näkökulmasta parempi vaihtoehto kuin ongelmiin puuttuminen vasta silloin, kun ne ovat ehtineet jo kasaantua ja kärjistyä (Maunu 2013, 34; Aaltonen & Berg & Ikäheimo 2015, 9–10; Laajasalo & Pirkola 2012, 12). Tutkimusten mukaan nuorten mielenterveysongelmien ennaltaehkäisyssä parhaita tuloksia on saatu kohdentamalla interventioita erilaisiin riskiryhmiin, yhteiskunnalliset taustatekijät huomioiden (ks. esim. Laajasalo & Pirkola 2012). Huomiota tulisi siis kiinnittää niihin tekijöihin, joiden tiedetään olevan yhteydessä päihde- ja mielenterveysongelmiin. Tämä tarkoittaa toimenpiteiden kohdistamista sekä päihde- ja mielenterveyshäiriöille altistaviin että niiltä suojaaviin tekijöihin.

Sosiaalinen luottamus ja osallisuus yhteiskunnassa ovat suojaavia tekijöitä, jotka kaventavat terveyseroja (Maunu 2014). Niiden puute puolestaan uhkaa nuorten hyvinvointia. Vähemmistöasema ja syrjinnän kohteena oleminen – tai sen pelkääminen – aiheuttaa henkistä kuormitusta, mikä altistaa päihde- ja mielenterveysongelmille. Tämä koskee erityisesti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia nuoria. (esim. Alanko 2014; Meyer 2003; Mays & Cochran 2001.) Sopimattomuus sukupuolta tai seksuaalista suuntautumista koskeviin normeihin saattaa aiheuttaa nuorelle kokemuksia paitsi syrjinnästä tai syrjinnän pelosta, myös ulkopuolisuudesta, näkymättömyydestä, torjutuksi tulemisesta tai sisäistetyistä negatiivisista asenteista (Meyer 2003; Alanko 2014, 6).

Hyvinvoiva sateenkaarinuori -tutkimukseen osallistuneet nuoret pitivät seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuolen ilmaisuun liittyvää syrjintää, kielteisiä asenteita ja kielteistä suhtautumista yleisinä ilmiöinä (Alanko 2014, 43). Käsitykset ovat linjassa Eurobarometrinen tulosten kanssa, joiden mukaan suomalaiset pitävät EU-maiden keskiarvoa useammin seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin perusteella tapahtuvaa syrjintää yleisenä (Sisäministeriö 2014, 5). Myös useat tutkimukset (esim. Kankkunen ym. 2010, 25; Mays & Cochran 2001) osoittavat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten kokevan syrjintää ja väkivaltaa muihin vähemmistöihin kuuluvia nuoria enemmän ja laaja-alaisemmin. Hyvinvoiva sateenkaari -tutkimukseen vastanneista sateenkaarinuorista jopa 70–80% oli kokenut kiusaamista, syrjintää, ahdistelua tai asiatonta kohtelua (Alanko 2014, 42).

Hyvinvoiva sateenkaarinuori -tutkimuksen lisäksi sateenkaarinuoria on Suomessa tutkittu aiemmin muun muassa kouluissa (Lehtonen 2003; Huotari & Törmä & Tuokkola 2011), työelämässä (Lehtonen 2002; Lehtonen & Mustola 2004), julkisissa tiloissa ja vapaa-ajalla (Honkasalo & Salo 2015) sekä liikuntaharrastuksissa (Kokkonen 2012 & 2016). Nämä nuoren hyvinvoinnin ja kasvun kannalta merkittävät ympäristöt ovat samalla juuri niitä paikkoja, joissa sateenkaarinuori saattaa kohdata syrjintää (esim. Laine & Salasuo & Matilainen 2016; Alanko 2014; Lehtonen 2003). Nuorten hyvinvointia tukemaan tarvitaan toimiva palvelujärjestelmä, jossa huomioidaan erilaisia nuoren hyvinvointia uhkaavia tekijöitä. Ennaltaehkäisevissä ja hyvinvointia tukevista toiminnoista tulisi kiinnittää huomiota sateenkaarinuorten yhteiskunnalliseen asemaan ja sen ilmentymiseen erilaisissa ympäristöissä: ennakkoluuloille ja syrjinnälle altistumiseen sekä osallisuuden puutteisiin. Nuoren hyvinvoinnin tukemiseen ja päihde- ja mielenterveydenhäiriöiden ehkäisyyn kuuluu myös hyvän ja tarpeenmukaisen tuen järjestäminen sitä tarvittaessa.

Lasten ja nuorten kokemuksia perusterveydenhuollon palveluista on tutkittu melko vähän, ja erityisesti päihde- ja mielenterveyspalveluihin kohdistuvia selvityksiä on niukasti (Peltola & Moisio 2017). Aiemman tutkimuksen (ks. Taavetti 2015; Alanko 2014) mukaan sateenkaarinuorten kokemukset palveluista ovat hyvin vaihtelevia. Moni nuori kokee saaneensa palveluista paljon tukea ja apua, mutta useat ovat kokeneet tullessa kyseenalaistetuksi tai kohdelluksi asiattomasti. Pahimmillaan huonot kokemukset ovat johtaneet siihen, että nuori on avuntarpeestaan huolimatta jättänyt käyttämättä palvelua. (Taavetti 2015, 123–124.) Parhaimmillaan turvallisen ja luotettavan aikuisen tuki toimii sateenkaarinuorelle tärkeänä hyvinvointia suojaavana tekijänä (Darwich & Hymel & Waterhouse 2012; Hershberger & D’Augelli 1995).

Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuutta on tarkasteltu palveluiden piirissä yleisemmin myös esimerkiksi ammatillisen osaamisen ja jaksamisen näkökulmasta (Nissinen L. 2012), terapeuttisen työn kontekstissa (esim. Myyrä 2012; Kurri 2012; Huuska 2012), opettajien näkökulmasta (Kilpiä 2012) sekä päihdehuollossa (Lydén 2007; Nissinen J. 1995). Näistä tutkimuksista tiedetään, että yhdenvertaisuuden saavuttamiseen palveluissa on vielä matkaa.

Sateenkaarinuorten päihde- ja mielenterveysongelmat

Sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvät hetero- ja sukupuolinnormatiiviset oletukset (ks. Infolaatikko raportin alussa) näkyvät monin tavoin niin yhteiskunnan käytännöissä ja rakenteissa kuin yksittäisten ihmisten päivittäisissä kohtaamisissakin. Tästä on kyse esimerkiksi silloin, kun vastaantulijan sukupuolesta tehdään oletuksia tämän ulkonäön perusteella, tai kun huomaamatta ajattelemme työtoverin puolison tai seurustelukumppanin olevan vastakkaista sukupuolta. Tällaiset oletukset vaikuttavat siihen, kuinka tulkitsemme ympäröivää maailmaa, sillä näiden oletusten vastaiset todellisuudet jäävät sekä arkielämän kohtaamisissa että yhteiskunnallisella tasolla helposti näkymättömiin. (Nissinen J. 2012, 25–26.)

Ihmisissä, jotka eivät koe sopivansa sukupuolta ja seksuaalista suuntautumista koskeviin yhteiskunnallisiin normeihin, ennakkokäsitykset saattavat aiheuttaa sosiaalisen ulkopuolisuuden kokemuksia ja niin sanottua vähemmistöstressiä. Vähemmistöstressillä tarkoitetaan sitä, millaista henkistä kuormitusta tiettyyn yhteiskunnalliseen vähemmistöön, esimerkiksi seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön, kuuluminen voi yksilössä aiheuttaa. Esimerkiksi Ilan Meyer (2003) kuvaa vähemmistöstressiä ennakkoluulojen, syrjinnän, leimautumisen ja vihamielisten tai stressaavien sosiaalisten tilanteiden yhteenkietoutumisena. Vähemmistöstressiin voi liittyä esimerkiksi kokemuksia ulkopuolisuudesta, näkymättömyydestä tai piiloutumisesta, torjutuksi tulemisesta, sisäistetyistä negatiivisista asenteista sekä syrjinnästä tai syrjinnän pelosta. Vähemmistöstressi voi aiheuttaa sekä psyykkisiä että fyysisiä oireita. (mt.)

Vähemmistöön kuuluvat ihmiset saattavat kärsiä vähemmistöstressistä, vaikka heillä ei välttämättä olisikaan henkilökohtaisia kokemuksia syrjinnästä tai negatiivisista asenteista (Alanko 2014, 56). Yleisesti ottaen voidaankin sanoa, että yhteiskunnassa vallitsevat asenteet ja syrjintä vaikuttavat välillisesti kaikkien kyseiseen vähemmistöön kuuluvien ihmisten hyvinvointiin, eivät ainoastaan niiden kohteisiin (Mays & Cochran 2001).

Syrjinnällä tarkoitetaan ihmisten ja ihmisryhmien välisiin eroihin perustuvaa ei-hyväksyttävää erottelua (Kankkunen ym. 2010). Syrjintä voi ilmetä yksilöön tai ihmisryhmään kohdistuvana vihamielisyytenä, torjuntana, kiusaamisena, häirintänä tai väkivaltana (Haas ym. 2011). Vihamielisyyden lisäksi tai sijaan syrjintä voi ilmetä myös hienovaraisem-

min, esimerkiksi vähäisempänä auttamisena (Hendren & Blank 2009). Alanko (2014, 40–41) muistuttaa myös, että tahallisen ja välittömän syrjinnän lisäksi on kiinnitettävä huomiota myös loukkaaviin vitseihin, nimityksiin ja esimerkiksi ulkonäköä koskeviin huomaautuksiin, jotka luovat kielteistä ja siten vahingollista ilmapiiriä.

Yksittäisiin ihmisiin liittyvän syrjinnän lisäksi on tärkeää ymmärtää, että kyse on myös laajemmasta yhteiskunnallisesta, rakenteellisesta ongelmasta (Alanko 2014, 40). Institutionaalisella syrjinnällä viitataan esimerkiksi lakien ja yhteiskunnallisten instituutioiden menettelytapojen synnyttämään epätasa-arvoon eri ihmisryhmien välillä (ks. Haas ym. 2011). Esimerkiksi juridista sukupuolta koskevat lait polkevat transihmisten, intersukupuolisten ja sukupuolettomien ihmisoikeuksia (ks. esim. Ihmisoikeusliitto ry 2015). Syrjintä voidaan ymmärtää välillisenä silloin, kun näennäisesti neutraalit menettelytavat asettavat jonkun ihmisryhmän tai yksilön epätasa-arvoiseen asemaan (Kokkonen 2012, 13). Tällä viitataan esimerkiksi fyysisiin tai sosiaalisiin esteisiin, jotka käytännössä sulkevat osan ihmisistä ulkopuolelle.

Mielenterveysongelmat, kuten masennus ja ahdistuneisuus, ovat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien nuorten keskuudessa selvästi hetero- ja cissukupuolisia nuoria tavallisempia. (Esim. Alanko 2014; Kokkonen 2012; Coker ym. 2010; Cochran & Sullivan & Mays 2003; Meyer 2003.) Myös itsemurha-ajatukset ja -yritykset ovat yleisempiä, erityisesti transnuorten keskuudessa (esim. Haas ym. 2011; Alanko 2014, 38; Clements-Nolle & Marx & Katz, 2006; Hershberger & D’Augelli 1995; Onnettomuustutkintakeskus 2014). Tutkimuksissa on todettu myös, että sateenkaarevat aikuiset ja nuoret käyttävät päihteitä keskimäärin valtaväestöä enemmän (esim. Orenstein 2001; Darwich & Hymel & Waterhouse 2012; Hughes & Eliason 2002; Jordan 2000). Lisäksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla vaikuttaisi olevan useammin päihteidenkäyttöön liittyviä ongelmia (esim. Hughes & Eliason 2002; Green & Feinstein 2012; Hughes ym. 2000; Jordan 2000).

Useimmissa tutkimuksissa (esim. Darwich & Hymel & Waterhouse 2012; McCabe ym. 2010; Meyer 2003; Jordan 2000) sateenkaarinnuorten mielenterveyden ongelmat ja päihteiden ongelmakäyttö on liitetty ainakin osittain vähemmistöstressiin ja syrjinnän kokemuksiin tai niiden pelkoon. Jo huoli esimerkiksi mahdollisesta syrjinnän kohteeksi joutumisesta on yhteydessä elämäntyytyväisyyteen ja sosiaaliseen luottamukseen (Kokko

2016). Lisäksi läheisiltä saatava tuki saattaa sateenkaarinuorten kohdalla olla vähäisempää kuin nuorilla keskimäärin (mt., 272; Kokkonen 2012, 14; Alanko 2014, 21). Kaikkiaan on kuitenkin tärkeää muistaa, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen välillä on eroja – sekä eri vähemmistöryhmien että yksilöiden välillä (Hughes & Eliason 2002, 263).

1 Tutkimusasetelma, -kohde ja näkökulma

Tutkimuksen tekeminen on aina täynnä valintoja, eettisiä kysymyksiä ja vastuuta: minkälaisille näkökulmille annetaan painoarvoa ja millaisia havaintoja ja huomioita nostetaan tarkempaan tarkasteluun. Kaikkia mahdollisia näkökulmia, tarinoita ja tulkintoja ei voida käsitellä yhdessä raportissa. Tästä syystä tutkimuksessa myös aina tuotetaan ja välitetään tietynlaisia mielikuvia – tässä tapauksessa erityisesti sateenkaarinuorista ja päihde- ja mielenterveyspalveluista sekä niissä työskentelevistä ammattilaisista. Tämän vuoksi on tärkeää avata sitä, millaisesta näkökulmasta tutkimus on tehty ja minkälaisia rajoituksia se sisältää.

Sateenkaarinuoret moninaisena ja erityisenä ryhmänä

Tämän tutkimuksen kannalta on olennainen kysymys, mistä ja kenestä oikeastaan puhumme, kun puhumme sateenkaarinuorista. Kiteytetytti tarkoitamme sateenkaarinuorilla nuoria, jotka kuuluvat johonkin seksuaalivähemmistöön, sukupuolivähemmistöön tai molempiin (ks. Infolaatikko). ”Sateenkaarinuorten” sijaan voitaisiin puhua myös esimerkiksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista nuorista – tässä raportissa käytetäänkin paikoin tätä ilmausta synonyymina sateenkaarinuorille. Sateenkaarinuoret on väljä kattokäsite erilaisille määrittelyille ja identiteeteille, joita yhdistää sopimattomuus sukupuolta ja seksuaalista suuntautumista koskeviin sosiaalisiin normeihin (ks. myös Taavetti 2015, 5–6 & 21–22; Nissinen J. 2012, 14).

Tutkimuksemme kohdistuu nimenomaan päihde- ja mielenterveyspalveluita käyttäviin tai tarvitseviin nuoriin. Vaikka ennaltaehkäisevät palvelut koskevat kaikkia nuoria, on suuri osa palveluista kohdistettu päihdeongelmista tai mielenterveydenhäiriöistä kärsiville nuorille. Yleinen asennoituminen näihin ongelmiin on varsin erilaista kuin muihin terveysongelmiin, ja päihde- ja mielenterveyspalveluiden käyttöön liittyy tietynlainen stigma. Esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeriön selvityksissä on kiinnitetty huomiota päihde- ja mielenterveysongelmista kärsivien

haavoittuvaiseen asemaan koko palvelujärjestelmässä. Mielensterveys- ja päihdeongelmaiset kokevat herkästi leimaamista ja syrjintää, ja palveluissa on puutteita sekä palveluihin pääsystä että yhdenvertaisessa kohtelussa. (STM 2009, 23–24.)

Päihde- ja mielensterveyspalveluita käyttävät sateenkaarinuoret ovat alttiita negatiivisille asenteille, leimaamiselle ja syrjinnälle sekä seksuaalitali sukupuolivähemmistöön kuulumisen kautta että päihde- ja mielensterveyspalveluiden käyttäjinä. Tämä niin sanottu kaksoisstigma voi osaltaan vaikuttaa esimerkiksi siihen, kuinka helposti sateenkaarinuoret hakevat apua mahdollisiin mielensterveyden tai päihdeiden käyttöön liittyviin ongelmiin. (Green & Feinstein 2012, 272.)

Yhteiskunnallisen vähemmistöaseman ja normeista poikkeamisen kautta voidaan kuvata ja ymmärtää sitä erityisyyttä, mitä sateenkaarinuoriin ryhmänä liittyy palveluiden näkökulmasta. Tällöin on kuitenkin vaarana, että sateenkaarinuoret sorrutaan esittämään yhtenäisenä joukkona – ryhmän sisäiset erot ja moninaisuus jäävät näkymättömiin. (ks. esim. Taavetti 2015, 21; Honkasalo & Salo 2015, 143; Alanko 2014, 7.) Ryhmän erityisyyttä korostava puhe saattaa kääntyä toiseuttavaksi ja leimaavaksi sekä ennestään vahvistaa erilaisia ryhmiä koskevia stereotyyppioita.

On tärkeää huomata, että vaikka sateenkaarinuoret erottuvatkin päihde- ja mielensterveysongelmien näkökulmasta tietynlaisena riskiryhmänä, ei sateenkaarevuutta itsessään pidä nähdä ongelmana. Kuuluminen seksuaalitali sukupuolivähemmistöön ei myöskään automaattisesti tarkoita sitä, että nuori voisi välttämättä huonosti (ks. Nissinen L. 2012, 149). Päinvastoin, sateenkaareva identiteetti voi olla nuorelle myös voimavara, etenkin jos se yhdistyy myönteisiin kokemuksiin toimivista ihmissuheteista ja sosiaalisesta tuesta (Meyer 2003, 678–679; Taavetti 2015). Kun puhumme seksuaalitali sukupuolivähemmistöihin kuuluvista henkilöistä, puhumme hyvin moninaisesta joukosta nuoria, joiden arjen kokemukset voivat olla keskenään hyvin erilaisia.

Päihde- ja mielenterveyspalvelut ja niissä työskentelevät ammattilaiset

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan sitä, millaisia valmiuksia ammattilaisilla on kohdata sateenkaarinuoria työssään päihde- ja mielenterveyspalveluissa. Huomio kohdistetaan varsinaisen palvelujärjestelmän sijaan ennen kaikkea palveluissa työskenteleviin päihde- ja mielenterveystyön ammattilaisiin. Tutkimuksessa tarkastellaan sitä, millä tavalla ammattilaiset tunnistavat ja huomioivat sateenkaarinuoriin liittyviä kysymyksiä. Valmiuksilla tarkoitetaan ammatti-identiteettiin kytkeytyviä tietoja ja suhtautumistapoja sekä käytännön kokemuksia, jotka ovat pohjana jokaisen ammattilaisen omalle työtöteelle.

Ammattitaito ja ammatillisuus eivät palaudu yksinomaan yksittäisiin työntekijöihin vaan ne ilmenevät myös institutionaalisisina asenteina, käytäntöinä ja kollektiivisena asiantuntemuksena. Tähän tutkimukseen osallistuneet ammattilaiset edustavat hyvin laajaa ja kirjavaa joukkoa. Palveluiden asiakasryhmät, toimintaperiaatteet ja käytännöt ovat erilaisia, samoin kuin palveluissa toimivien ammattilaisten työnkuvat ja koulustaustat. Yhtäältä raportissa on pyritty huomioimaan palveluiden erojen vaikutusta tutkimuksen tuloksiin ja johtopäätöksiin, toisaalta taas etsitty niitä tekijöitä, jotka yhdistävät eri palveluita ja ammattilaisia erilaisista toimenkuvista riippumatta.

Ammattilaisten työskentelyyn liittyy monenlaisia säädöksiä, jotka liittyvät lainsäädäntöön ja ammattietikkaan (esim. Laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä 559/1994). Ammatillisuuteen liittyy lupaus ja vaatimus täyttää tietyt odotukset, joita ammattilaisten toiminnalle asetetaan niin ammattikuntien sisältä kuin lainsäädännön ja koulutusjärjestelmän kautta. (Nissinen L. 2012, 159; Lehto 1991, 61 & 207.) Lisäksi ammattilaisten työskentelyn taustalla voidaan hahmottaa eri palveluiden hallinnoinnin ja resurssien muodostamat puitteet. Mielenterveys- ja päihdepalvelut muodostuvat monenlaisten, usein terveys- ja sosiaali-toimessa sijaitsevien palvelujen kokonaisuudesta, jotka ovat kuitenkin käytännössä toisistaan erillisiä osasia (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2009, 52). Näiden eri palveluiden työskentelykulttuurit, toimintatavat ja käytännöt vaihtelevat ja vaikuttavat ammatillisiin valmiuksiin ja ammattilaisten tapaan toimia.

Yhdenvertaisuus ja sen tutkiminen

Yhdenvertaisuus on perusoikeus, joka kuuluu kaikille. Yhdenvertaisuudella tarkoitetaan sitä, että kaikki ihmiset ovat samanarvoisia tietyistä henkilökohtaisista ominaisuuksista riippumatta, eikä ihmisiä voida perusteetta asettaa erilaiseen asemaan näiden ominaisuuksien perusteella. Yhdenvertaisuuslaissa (2014/1325) säädetään yhdenvertaisuuden toteuttamiseen ja edistämiseen liittyvistä velvoitteista, jotka koskevat esimerkiksi eri viranomaisia. Tässä raportissa olemme käyttäneet yhdenvertaisuuden käsitettä siten, että se kattaa myös tasa-arvolaissa (1986/609) määritellyn sukupuolten välisen tasa-arvon (ks. Honkasalo & Salo 2015, 144–145).

Yhdenvertaisuutta itsessään on vaikea tutkia – on helpompaa kerätä kokemuksia tilanteista, joissa yhdenvertaisuus ei toteudu, siis esimerkiksi syrjinnästä (Taavetti 2015, 9). Jotta syrjintään ja epätasa-arvoon voidaan puuttua, se pitää ensin tuoda näkyväksi. Sateenkaari-ihmisiin yleisemmin kohdistuvaa syrjintää, häirintää ja vihapuhetta on tutkittu eri vähemmistöjä koskevissa selvityksissä niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin (esim. OM 2016; STM 2014; Kankkunen ym. 2010; FRA 2014). Lisäksi yhdenvertaisuuteen liittyviä kysymyksiä on käsitelty sekä Suomen että EU:n tasolla tehdyissä selvityksissä (esim. FRA 2016; Niemelä 2007). Viime vuosina on julkaistu erikseen myös selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta Suomessa (Tasa-arvovaltuutetun toimisto 2012). Nuorten näkökulmasta yhdenvertaisuuteen ja syrjintään liittyviä kysymyksiä on selvitetty esimerkiksi vuoden 2014 Nuorisobarometrissa (Myllyniemi 2015) ja nuorisojärjestökentällä tehdyssä selvityksessä vuonna 2009 (Ilonen 2009). Nuorten kokemuksia kiusaamisesta ja väkivallasta taas seurataan kyselyin esimerkiksi Lapsiuhritutkimuksissa (ks. Fagerlund ym. 2013), kouluterveyskyselyissä (ks. Luopa ym. 2014) ja uusimpana myös liikuntaharrastuksissa (Laine & Salasuo & Matilainen 2016).

Peltolan ja Moision (2017) lasten ja nuorten palvelukokemuksia kokoavassa selvityksessä todetaan, että palvelukentällä yhdenvertaisuus ei toteudu kattavalla tavalla. Sosiaaliset ja rakenteelliset erot asettavat nuoria erilaisiin asemiin suhteessa palveluihin: ne vaikuttavat sekä palveluiden saavutettavuuteen että niiden piirissä syntyviin kokemuksiin. Näitä sosiaalisia tekijöitä ovat ainakin asuinalueen, sukupuolen, etnisyyden, seksuaalisen ja sukupuoli-identiteetin sekä vammaisuuden ja sosioekonomisen aseman mukaiset erot. Eriarvoisuuden vähentäminen vaatii

ongelmakohtien tunnistamista ja erityistä ammatillista osaamista. (mt.)

Tässä tutkimuksessa yhdenvertaisuutta on lähestytty tekemällä näkyväksi niitä palveluissa olevia asioita ja kohtia, joissa on kehitettävää ja missä yhdenvertaisuus ei vielä toteudu. Kehittävän näkökulman haaste on, että se tyypistyy helposti pelkäksi ongelmien luetteloksi. Tässäkin raportissa käydään läpi kertomuksia tiedon puutteista, syrjivistä käytännöistä ja virheellisistä käsityksistä sateenkaarinuoriin liittyen. Tämän lisäksi tilaa on pyritty antamaan myös sille toimivalle ja tärkeälle työlle, mitä ammattilaiset tekevät, ja olemassa oleville asioille, jotka jo tällä hetkellä edistävät yhdenvertaisuuden toteutumista palveluissa. Raportin loppuksi lukijan katse ohjataan ammattilaisten ja palveluiden hyviin käytäntöihin aineiston pohjalta koostettujen suositusten kautta. Vaikka yhdenvertaisuuden toteutumisessa onkin kyse laajasta asiakokonaisuudesta, jota ei hoideta pelkillä yksinkertaisilla tempuilla, on tärkeää muistaa, että jo pienillä muutoksilla voidaan saada aikaan suuria vaikutuksia.

2 Aineisto ja menetelmät

Tutkimukseen haastateltiin 29 päihde- ja mielenterveystyössä toimivaa ammattilaista. Aineistoa kerättiin myös verkkokyselyllä, johon vastasi 113 ammattilaista. Lisäksi ammattilaisille ja sateenkaarinuorille järjestettiin työpajoja, joissa pyrittiin syventämään aineistosta tehtyjä havaintoja.

Sen sijaan että tutkimuksessa olisi etukäteen rajattu tarkempi kohdejoukko palveluiden tai ammattikuntien joukosta, lähtökohdaksi haluttiin ottaa palveluiden monimuotoisuus ja koostuminen erilaisista työmuodoista. Tarkoituksena oli muodostaa kuvaa yhdenvertaisuuden toteutumisesta yleensä päihde- ja mielenterveyspalveluissa. Tämän vuoksi tutkimukseen sai osallistua kuka tahansa nuorten kanssa työskentelevä ammattilainen, joka määritteli itse oman työnsä osaksi päihde- ja mielenterveyspalvelujen kenttää.

Konkreettisena menetelmänä aineiston keräämisessä käytettiin kutsun levittämistä laajasti eri kanavien kautta ammattilaisille ympäri Suomen. Tutkimukseen osallistuminen oli vapaaehtoista ja vaati osallistujilta oma-aloitteisuutta. Tutkimusta varten ei pyydetty instituutiotason tutkimuslupia vaan osallistujan oma suostumus nähtiin riittävänä. Tämä mahdollisti osallistumisen myös yksittäisille ammattilaisille, joiden työpaikalla ei välttämättä olisi nähty tutkimusteemaa tarpeellisena. Näin saatiin mukaan kirjava joukko hyvin erilaisissa palveluissa työskenteleviä ammattilaisia, mikä kuvastaa hyvin myös kentän moninaisuutta.

Haastatteluihin ja kyselyyn vastanneiden ikä jakautui melko tasaisesti 23–62 vuoden välille. Tutkimukseen osallistujien työkokemus päihde- ja mielenterveystyössä vaihteli alle vuodesta aina 35 vuoteen asti – noin puolella osallistujista kokemusta alalta oli yli 10 vuotta. Vastanneiden koulutustausta vaihteli toisen asteen koulutuksesta ylempiin korkeakoulututkintoihin. Enemmistöllä vastaajista oli ammattikorkeakoulutasoinen tutkinto, useimmiten sairaanhoitajan tai sosionomin. Lisäksi osa vastaajista oli suorittanut myös erilaisia täydennyskoulutuksia, kuten terapeutin tai seksuaaliohjaajan koulutuksen.

Ammattilaisten haastattelut

Haastattelukutsua jaettiin monien eri kanavien kautta tammikuusta 2016 alkaen. Tarkan etukäteen kohdentamisen sijaan kutsun toivottiin tavoittavan mahdollisimman laajan joukon erilaisissa palveluissa toimivia ammattilaisia. Kutsua jaettiin Nuorisotutkimusseuran sekä hankkeen yhteistyökumppanien, EHYT ry:n ja Setan verkostoille sekä sähköpostitse että sosiaalisessa mediassa. Tämän lisäksi kutsu lähetettiin eteenpäin jaettavaksi tietyille päihde- ja mielenterveyskentän tahoille, kuten Preventiimille, Suomen Mielenterveysseuralle ja A-klinikkasäätiölle, sekä kohdennetusti useille päihde- ja mielenterveystyön kunnallisille ja kolmannen sektorin toimijoille. Osittain haastateltavien hakemisessa käytettiin myös ns. lumipallomenetelmää eli kutsun välittämistä eteenpäin haastateltavien ammattilaisten kautta.

Haastatteluihin osallistuminen oli vapaaehtoista ja vaati osallistujilta yhteydenottoa tutkijoihin. Haastattelut toteutettiin helmi- ja maaliskuussa 2016, ja haastattelijoina toimivat tutkijat Inka Sirén ja Noora Hästbacka. Osa ammattilaisista haastateltiin heidän työajallaan ja osa osallistui haastatteluun omalla vapaa-ajallaan. Suurin osa haastatteluista toteutettiin yksilöhaastatteluina joko rauhallisessa kahvilassa tai haastateltavan työpaikalla; muutama haastattelu toteutettiin käytännön syistä puhelimitse. Kaikkiaan tutkimusta varten haastateltiin 29 päihde- ja mielenterveystyön ammattilaista. Haastateltavista 14 oli Helsingistä, 15 muualta Suomesta.

Kolmasosa haastateltavista oli sairaanhoitajia tai psykiatrisia sairaanhoitajia. Tämän lisäksi osallistujissa oli esimerkiksi psykologeja, sosiaali-ohjaajia ja nuorisotyöntekijöitä. Haastatellut ammattilaiset työskentelivät muun muassa nuorten psykiatrian poliklinikoilla, terveysasemilla ja peruskoulujen oppilashuollossa. Muita työympäristöjä olivat päihdehuollon kuntouttavat ja haittoja vähentävät palvelut. Osa ammattilaisista työskenteli ehkäisevää työtä tekevissä järjestöissä ja matalan kynnyksen ohjauspalveluissa.

Haastattelut olivat niin kutsuttuja teemahaastatteluja. Tämä tarkoitti käytännössä suhteellisen vapaamuotoista keskustelua tutkijan johdolla. Tietyt teemat ja kysymykset käsiteltiin kuitenkin jokaisessa haastattelussa. Näitä teemoja olivat haastateltavan työn yleiset sisällöt ja tavoitteet, seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoliin liittyvien asioiden

yleinen näkyminen omassa työssä, sateenkaariteemoihin liittyvä tieto ja merkitys oman työn kannalta sekä kohtaamiset sateenkaarinuorten kanssa. Tutkittavien osaamista ja valmiuksia arvioitiin näihin teemoihin kytkeytyvien asenteiden, kokemusten, tiedon ja työskentelytapojen kautta. Tämän lisäksi kysymykset koskivat työyhteisön keskustelukulttuuria sekä sateenkaarinuorten ja moninaisuuden huomioimista yleisesti palvelussa ja asiakaskohtaamisissa. Lisäksi kartoitettiin ammattilaisten näkemyksiä syrjinnän ilmentymisestä, yhdenvertaisuuden toteutumisesta ja palveluiden kehittämisen tarpeista.

Haastattelurunko laadittiin aiempaan tutkimustietoon tukeutuen, ja sitä kommentoivat mm. tutkija Riikka Taavetti ja Setan nuorisotyön koordinaattori Lotte Heikkinen. Kaikki haastattelut toteutettiin suomeksi. Haastattelut kestivät 35 minuutista 102 minuuttiin – keskimäärin haastattelut kestivät noin tunnin. Kaikki haastattelut litteroitiin tekstimuotoiseksi aineistoksi. Litteroitua aineistoa kertyi yhteensä 498 sivua.

Verkkokysely ammattilaisille

Haastattelujen lisäksi tutkimushankkeessa kerättiin verkkokyselyaineisto. Tarkoituksena oli täydentää haastatteluaineistoa ja saada siten kattavampi kuva ammattilaisten käsityksistä, asenteista ja tiedoista sateenkaarinuorten kohtaamiseen ja palveluiden yhdenvertaisuuteen liittyen. Kysely laadittiin tehtyjen haastattelujen pohjalta ja se sisälsi samoja teemoja ja kysymyksiä, tosin kyselymuotoon pelkistettyinä. Kyselyssä oli yhteensä 24 kysymystä tai kysymyspatteristoa, jotka oli jaettu viiteen eri osioon. Kyselyn osiot olivat: Taustatiedot (vastaajan koulutukseen ja työhön liittyvät kysymykset), Sateenkaarinuoret työssäsi (erilaisten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen tuttuus, kohtaamiset ja kokemukset kohtaamisista), Sateenkaarinuoret palveluissa (moninaisuuden huomioimisen tavat ja näkemykset yhdenvertaisuuden toteutumisesta), Sateenkaarinuoret ja syrjintä (kokemukset syrjinnän ilmentymisestä) ja Sateenkaarinuoriin liittyvä tieto (mistä on saatu tietoa ja mahdollinen lisätiedon tarve). Kyselyssä oli sekä strukturoituja kysymyksiä että mahdollisuus täydentää vastauksia avovastausten avulla.

Myös verkkokyselyä levitettiin useiden kanavien kautta. Kyselykutsua jaettaessa kiinnitettiin erityistä huomiota alueelliseen kattavuuteen:

yleisempien, laajempien kanavien lisäksi kutsua kohdennettiin sähköpostitse julkisen puolen ja kolmannen sektorin toimijoille ympäri Suomea, painottaen etenkin niitä maantieteellisiä alueita, joilta ei oltu tavoitettu osallistujia haastatteluihin.

Toisin kuin haastatteluihin ilmoittautuminen, kyselyyn vastaaminen ei vaatinut osallistujilta minkäänlaista yhteyttä tutkijoihin vaan jo itse kutsu sisälsi suoran linkin kyselyyn. Lisäksi kysely mahdollisti anonyymien vastaamisen. Kyselyyn pystyi vastaamaan suomeksi tai ruotsiksi. Kysely oli auki noin kuukauden, huhtikuun 2016 ajan. Tänä aikana kyselyyn vastasi kaikkiaan 113 päihde- ja mielenterveystyön ammattilaista, joista 110 vastasi kyselyyn suomeksi ja 3 ruotsiksi.

Kyselyyn vastasi haastatteluihin nähden vielä kirjavampi joukko päihde- ja mielenterveysalan ammattilaisia. Suurimmalla osalla (yli puolet) vastaajista oli ammattikorkeakoulutasoinen tutkinto, useimmiten sairaanhoitajan tai sosionomin, ja osalla heistä oli tämän rinnalla jokin terapeutin lisäkoulutus. Toiseksi eniten oli vastaajia, joilla oli ylempi korkeakoulututkinto. Näistä useimmat olivat yhteiskuntatieteiden (sosialityöntekijät) tai psykologian maistereita ja muutamat lääketieteen lisensiaatteja. Osalla vastaajista oli toisen asteen koulutus, kuten lähihoitajan tai mielisairanhoitajan tutkinto.

Kyselyn alueellisessa kattavuudessa onnistuttiin melko hyvin: vastauksia saatiin kohtuullisen tasaisesti eri puolilta Suomea, kaikkiaan 54 eri kunnasta. Myös jakauma kuntien koon mukaan oli suhteellisen tasainen, suurista kaupungeista (yli 100 000 asukasta; 38 vastaajaa) keskisuuriin (20 000–100 000 asukasta; 30 vastaajaa) ja keskipieniin (5000–20 000 asukasta; 25 vastaajaa) sekä pieniin kuntiin (alle 5000 asukasta; 17 vastaajaa).

Työpajat

Varsinaisen aineiston keruun jälkeen järjestettiin touko-kesäkuussa 2016 kolme osallistavaa työpajaa. Kaksi työpajoista järjestettiin Helsingissä ja yksi Tampereella. Työpajat järjestettiin yhteistyössä Seta ry:n, EHYT ry:n ja Pirkanmaan Setan kanssa. Ammattilaisille suunnattua kutsua työpajoihin oli jaettu sekä haastatteluissa että loppukeväästä yhteistyökumppaneiden verkostojen kautta. Nuoria taas pyrittiin tavoittamaan

Setan eri kanavien kautta. Alkuperäisenä ajatuksena oli, että työpajat mahdollistaisivat ammattilaisten ja sateenkaarinuorten välisen vuoropuhelun. Käytännössä kuitenkin ammattilaiset ja sateenkaarinuoret osallistuivat eri työpajoihin: kahden työpajan osallistujat koostuivat palveluiden ammattilaisista ja yksi työpaja oli suunnattu sateenkaarinuorille.

Työpajojen pääpaino oli hyvien käytäntöjen pohtimisessa ja jo aiemmin kerätyn aineiston arvioinnissa ja tulkintojen syventämisessä. Ammattilaisten työpajoissa esiteltiin tutkimuksen alustavia tuloksia ja käytiin niiden pohjalta keskustelua. Nuorten työpajassa pääpaino oli nuorten omien palveluja koskevien ajatusten, kokemusten ja toiveiden kuulemisessa. Työpajoissa esiinnousseita teemoja on hyödynnetty tutkimuksen analyysissa varsinaisen aineiston rinnalla.

Työpajoissa tuotettuja ideoita ja toiveita on hyödynnetty erityisesti raportin lopussa olevien hyvien käytäntöjen ja suositusten muotoiluissa. Näiden suositusten luonnokseen saatiin kommentteja ja parannusehdotuksia myös Setan aktiiviuorilta.

Menetelmä ja aineiston analyysi

Käsittelimme tutkimusaineistoa laadullisen sisällönanalyysin menetelmällä, aineistoa eritellen ja erilaisia teemoja sekä eroja ja yhtäläisyyksiä etsien (ks. esim. Tuomi & Sarajärvi 2002, 105). Haastatteluaineiston lisäksi käsittelimme myös kyselyaineistoa ennen kaikkea laadullisesti kahdestakin syystä. Ensinnäkin vastaajien lukumäärä ei ollut sellainen, että kvantitatiivinen analyysi olisi tuottanut tilastollisesti mielekkäitä tuloksia. Toiseksi myös kyselylomakkeen avovastausten runsas määrä puolsi nimenomaan laadullisen näkökulman hyödyntämistä.

Aloitimme analyysin tekemisen aineistolähtöisesti: aloitimme työn tekemällä lukuisia lukukierroksia, etsien aineistosta esiin hahmottuvia, toistuvia teemoja ja aihealueita. Lukukierrosten lisäksi käytimme analyysin apuna Atlas.ti-ohjelmaa, joka mahdollistaa aineiston erittelemisen erilaisten koodien mukaan. Käytetyt koodit valittiin aineiston lukukierroksilla syntyneiden ajatusten pohjalta, mutta osin ne muodostuivat ja myös muokkautuivat uudelleen itse koodaamistyön lomassa. Aineiston koodaamiseen jälkeen tarkastelimme aineistoa uudelleen syntyneiden koodien sekä niihin liittyvien pienempien ja laajempien aihealueiden

valossa. Valitsimme aineistoista koodien perusteella selkeästi painottuvia ja siten merkittäviksi tulkitsemiamme teemoja, ja koostimme niihin liitettyjä tekstiosioita omiksi erillisiksi tiedostoikseen. Tällaisia aihealueita olivat esimerkiksi sateenkaarinuorten kohtaamiseen liittyvät kokemukset, samanlaisuuden ja erilaisuuden kysymykset, kokonaisvaltaisuus ja yksilöllisyys, aiheen henkilökohtaisuus, sateenkaarevuuteen liittyvät stereotyyppit, hetero- ja sukupuolinormit, nuoren ehdoilla eteneminen ja puheeksi ottaminen.

Analyysin seuraavassa vaiheessa jatkoimme aineistosta hahmoteltujen teemojen analysointia: tarkastelimme niitä omina aihealueinaan, mutta samalla suhteutimme ja peilasimme niitä sekä kokonaiskuvaan että toisiinsa osa-alueisiin. Tällä tavoin muodostimme vähitellen kuvaa siitä, mitä merkityksellisiä kysymyksiä tutkittuun aiheeseen liittyy tämän aineiston valossa, ja millaisia asioita näistä tulisi käsitellä tarkemmin esimerkiksi juuri käsillä olevassa tutkimusraportissa. Tässä vaiheessa analyysin lähestymistavaksi otettiin ennen kaikkea kehittävä ja arvioiva näkökulma: minkälaisia hyviä käytäntöjä ja etenkin kehittämisen tarpeita palveluissa on sateenkaarinuorten näkökulmasta tarkasteltuna. Raporttiin valituissa tuloksissa painottuu siten palveluiden kehittäminen ja ammattilaisten valmiuksien arvioiminen.

Aineiston valikoituneisuus

Tutkimukseen osallistuminen oli vapaaehtoista ja vaati osallistujilta tiettyä omaa aktiivisuutta. Osa haastateltavista myös käytti osallistumiseen omaa vapaa-aikaansa. Olikin myönteinen yllätys, että tästä huolimatta osallistujia löydettiin lopulta sekä haastatteluihin että kyselyyn varsin helposti. Tätä voidaan varmasti ainakin osaltaan tulkita kentältä nousevana tarpeena ja valmiutena palveluiden kehittämiseen. Osallistumishalukkuus voi kertoa myös tästä ajasta, jossa sateenkaareteemat ovat yhä enemmän näkyvillä ja julkisten keskusteluiden kohteena.

Jo tutkimuksen alkuvaiheessa tiedostettiin, että vapaaehtoinen osallistuminen houkuttelee erityisesti sellaisia henkilöitä, joille tutkittava aihe on tavalla tai toisella tärkeä, kiinnostava tai ennestään tuttu. Osittain tämä näkyikin kerätyssä aineistossa: moni vastaajista esimerkiksi arvioi oman tietämyksensä aiheesta keskivertoa paremmaksi. Odotuksista poiketen

tutkimukseen osallistui myös ammattilaisia, joille aihe ei ollut ennestään erityisen tuttu. Tämän lisäksi muutama haastateltavista tuntui osallistuvan tutkimukseen lähinnä siksi, että he halusivat kyseenalaistaa tutkimuksen tarpeellisuuden ja esittää kriittisiä huomioita. Näin tutkimukseen saatiin mukaan erilaisia ääniä, joista osa toi esiin kehittämistarpeita ja osa taas varsin kriittisiäkin huomioita.

Usein haastatteluissa kiinnostavaa ei ole vain se, mitä kysymyksiin vastataan, vaan myös se, miten vastataan, mitä jätetään sanomatta tai miten kysymys ohitetaan. Tässäkin tutkimuksessa moni kiinnostava havainto syntyi tilanteessa, jossa paljastui kysymykseen tai ”väärin” asetettuun tutkimusongelmaan liittyvä närkästys tai hämmästys. Toisaalta myös palvelun toimintatapoja tai sateenkaarinuorten kohtaamisia (tai kohtaamattomuutta) kuvaavat esimerkit kertoivat enemmän yhdenvertaisuuden toteutumisesta käytännön tasolla, kuin vastaukset siihen, ”toteutuuko yhdenvertaisuus”.

Kerättyä aineistoa onkin päätetty analysoida kahdella tavalla: ensinnäkin on tarkasteltu tutkimukseen osallistuneiden kuvauksia, kertomuksia ja tietoja palveluiden tilanteesta ja ammattilaisten osaamisesta ylipäätään, toiseksi osallistuneiden ammattilaisten omia valmiuksia, asenteita, tietoja ja kokemuksia. Kuvatessaan palveluiden yleisiä käytäntöjä sekä yhdenvertaisuuden toteutumista tai sen mahdollisia esteitä, haastateltavat tulevat aina kertoneeksi myös jotain itsestään, omasta ammattitaidostaan sekä aiheen merkityksestä omassa ammatissaan.

Tutkimuksen tulokset heijastelevat aina sitä, millaisia valintoja tutkimuksen eri vaiheissa on tehty. Tutkimuksen alkuasetelma ja käytännön toteutus vaikuttaa siihen, millaisia tulkintoja aineistosta tehdään ja lopulta nostetaan tuloksiksi. Tämä pätee luonnollisesti myös tässä tutkimuksessa – on hyvin mahdollista, että jonkun toisen tutkijan käsissä lopputulos voisi olla ainakin joiltain osin erilainen. Jo aineiston runsaus ja aihealueen laajuus aiheuttavat sen, ettei kaikkea tärkeää ja kiinnostavaa ole ollut mahdollista yhden tutkimuksen piirissä nostaa esiin.

Tutkijoina olemme pyrkineet tekemään valinnat hyvin perustellen, esimerkiksi aiempaan tutkimuskirjallisuuteen nojautuen, ja uskoen siihen, että käsittelemiemme teemojen merkitys nousee nimenomaan aineistosta itsestään, ei vain yksittäisen tutkijan tulkinnoista. Tukea tehdyille tulkinnoille ja johtopäätöksille on haettu myös ammattilaisille ja sateenkaarinuorille järjestetyissä työpajoissa käytyjen keskustelujen avulla.

Tutkimuksen ja kehittämisen suhteesta

Kehittävässä tutkimusotteessa tutkijan on hyvä lähteä liikkeelle työntekijöiden itsensä määrittämisestä kehittämiskohteista. Tässä tutkimuksessa lähtökohdiana oli kuitenkin asetelma, jossa kehittämisen kohde oli ennalta valmiiksi määritelty: sateenkaarinuorten aseman parantaminen ja yhdenvertaisuuden edistäminen.

Tutkimusprosessin aikana tietoa ja kokemuksia on jaettu moneen suuntaan. Ammatillaiset toimivat tutkimuksessa ensisijaisesti informantteina: he kuvasivat tutkijoille palveluiden käytäntöjä ja omaa työtään. Keskustelu sateenkaarinuorista ja yhdenvertaisuudesta tarjosi kuitenkin myös uusia näkökulmia ja tietoa ammatillisille sekä toimi mahdollisena oman työn ja palveluiden kehittämisen pohjana. Monet saivat haastattelun aikana uutta tietoa tai oivalsivat joitain omaan työhönsä liittyviä käytäntöjä, joita voisi muuttaa tai viedä työyhteisölle pohdittavaksi. Useat kokivat keskustelun itsessään tärkeänä tai kiinnostavana. Myös jotkut kyselyyn vastanneet kiittelivät, kuinka kyselylomakkeen kysymykset olivat havahduttaneet aihepiirin äärelle ja tarjonneet uusia ideoita yhdenvertaisuuden edistämiseen.

Tutkijoille tämä selvittävän ja kehittävän näkökulman samanaikaisuus tai niiden välinen tasapainoilu tuotti toisinaan haasteita. Jotta tutkija saa kuvan haastateltavien todellisista ajatuksista ja suhtautumistavoista, on asetettava kuuntelemaan ja ymmärtämään haastateltavan näkemyksiä sekä luotava kunnioittava ja luottamusta herättävä keskusteluyhteys – joskus vaientamalla omia näkemyksiään. Keskustelua käytiin muun muassa siitä, missä kohdissa tutkijan olisi syytä ottaa vahvempi rooli myös tiedon jakajana. Ristiriitoja muodostui erityisesti silloin, kun käsiteltävään aiheeseen liittyi paljon väärinkäsityksiä, tai kun haastateltu työntekijä ei itse nähnyt työskentelyssään tai palvelun käytännöissä kehittämisen tarvetta.

Voidaankin pohtia, miten on ylipäätään mahdollista kehittää nuorten kokemusten mukaan ongelmallista asiaa, mikäli ammatillaiset eivät tunnista asian ongelmallisuutta (esim. Alanko 2014; Taavetti 2015). Tilanteita ratkottiin vaihtelevalla tavalla: joskus tutkija otti aktiivisemmin kantaa ja esitti vaihtoehtoisia näkemyksiä, mutta usein myös hiljennyttiin kuuntelemaan. Ammatillisten erilaiset näkökulmat kehittämisen tarpeista ja niiden haasteista keskustelevat raportissa keskenään. Palveluiden kehittäminen ei suinkaan pääty tämän tutkimusprosessin ja raportin

valmistuessa, vaan se käynnistyy tai jatkuu näiden pohjalta.

Tutkimukseen osallistuneiden työympäristöt

Tutkimukseen osallistui terveys-, sosiaali- ja nuorisotyötä tekeviä ammattilaisia. Ammattilaisten erilaiset työnkuvat ja työpaikat muodostavat hyvin laajan ja kirjavain kentän tutkimuskohteeksi. Osa palveluista voidaan pitää kaikille nuorille suunnattuna (esim. kouluterveydenhuolto) ja kaikille avoimina (esim. nuorisotilat), kun taas osa on hyvinkin tarkkaan vain tietyille erityisryhmille kohdennettua (erikoissairaanhoidon diagnoosiperustaiset palvelut). Lisäksi palveluissa on eroja sen mukaan, onko lähtökohtana lakisääteinen kunnallinen peruspalvelu vai toimiiko palveluntarjoaja esimerkiksi kolmannen sektorin järjestössä.

Taulukkoon 1 on koottu muutamia luokitteluita jäsentämään sitä palveluiden kirjoa, jossa ammattilaiset työskentelevät.

TAULUKKO 1. Tutkimukseen osallistuneiden työympäristöt

Palvelu	Ammattikunta	Kohderyhmä ja palveluun ohjautuminen
nuorisopsykiatrian poliklinikat	sairaanhoitajat, psykologit	diagnoosiperustainen hoito ja arvio, ohjataan muista palveluista läheteellä
päivystys- ja vastaanottotyö	sairaanhoitajat, sosiaalityöntekijät,	akuuttien tilanteiden hoito, tarvittaessa eteenpäin ohjaaminen
koulu- ja opiskelu-terveydenhuolto	terveydenhoitajat, psykologit, kuraattorit	kaikille nuorille matalalla kynnyksellä, keskustelutuen mahdollisuus, tarvittaessa eteenpäin ohjaaminen
terveyskeskukset	psykiatriset sairaanhoitajat, päihdehoitajat, terveyskeskuslääkärit	matalalla kynnyksellä tarpeen mukaan, keskustelutuen mahdollisuus, tarvittaessa eteenpäin ohjaaminen
nuorisotilat, nuorisotyön järjestöt, matalan kynnyksen nuorten ohjauspalvelut	nuorisotyöntekijät, verkkopedagogit, sosiaaliohjaajat, sosionomit, sosiaalityöntekijät	kaikille nuorille avoin toiminta
sairaalat ja laitokset (esim. vieroitus, nuorten psykiatriset osastot), tuettu asuminen	sairaanhoitajat, sosionomit, sosiaalityöntekijät, psykologit	ohjattuna, läheteellä
kuntouttava päivätoiminta (esim. työpajat, päiväkeskukset)	sosiaaliohjaajat, nuorisotyöntekijät, lähihoitajat, muut ammattiryhmät	ohjattuna, tietyille ryhmille (esim. työttömät nuoret)
kuntouttava psykoterapia, muu yksilöllinen keskusteluapu	psykoterapeutit	erikoislääkärin lähete + Kelan päätös
haittoja vähentävät palvelut (esim. neulanvaihtopiste)	sairaanhoitajat, lähihoitajat	kaikille anonyymisti

3 Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus palveluissa

Suurin osa tutkimukseen osallistuneista ammattilaisista pitää tärkeänä, että sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus huomioidaan palveluissa ja omassa työssä. Tässä nähdään vielä kehitettävää: huomattavasti pienempi osa vastaajista ajatteli, että sateenkaarinuoret huomioidaan tällä hetkellä hyvin.

TAULUKKO 2. Sateenkaarinuoret ja moninaisuus palveluissa (Kysely. Vastaajia 113. Luvut ilmaisevat vastaajien lukumääriä.)

	Täysin samaa mieltä	Jokseenkin samaa mieltä	Jokseenkin eri mieltä	Täysin eri mieltä	En osaa sanoa
Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus tulee ottaa huomioon päihde- ja	86	21	2	3	1
Sateenkaarinuoret huomioidaan omassa palvelussamme hyvin	18	52	28	7	8
Sateenkaarinuoret huomioidaan päihde- ja mielenterveyspalveluissa yleisesti hyvin	5	37	44	8	19
Haluun huomioida omassa työssäni sukupuolen ja seksuaalisen	83	23	4	2	1

Pelkkä halu huomioida moninaisuutta ei välttämättä vielä kerro siitä, miten se käytännössä toteutuu. ”Sateenkaarinuorten ja moninaisuuden huomioimisen” tavoissa on paljon vaihtelua niin ammattilaisten kuin palveluiden välillä, ja ammattilaiset ymmärtävät huomioinnin hyvin eri tavoin. Tilanteen kehittämisen kannalta olisi tärkeää purkaa asetelmaa, jossa nähdään olevan vain kaksi vaihtoehtoa – huomiointi ja huomiotta jättäminen, myönteinen ja kielteinen suhtautumistapa. Sama koskee ammattilaisten sateenkaarinuorten kohtaamiseen tai huomioimiseen liittyviä valmiuksia. Yksi ammattilaisista kuvaa ammattilaisten erilaisia lähtökohtia hahmottamalla valmiuksia asenteiden, tietojen ja kokemusten kautta:

Siis voi olla ihan todellisia ennakkoluuloja tai syrjiviä asenteita. Sit voi olla ihan periaatteessa ei-syrjiviä-asenteita, mut puutteita tiedosta, et tavallaan voi olla vaikea kohdata sen takia et ei tiedä tai ymmärrä, tai ei hahmota peruskäsitteitä. Ja sit ehkä sellasta, musta tuntuu et on paljon, sellasta pelkoa, et ei tiedä. (H:27)¹

Kuten haastateltava toteaa, joillakin ammattilaisilla on sateenkaarinuoriin liittyviä syrjiviä asenteita ja ennakkoluuloja. Toiseksi osalla ammattilaisista on sellaisia puutteita tiedoissa ja peruskäsitteissä, jotka voivat olla esteenä kohtaamiselle ja nuoren kokemusten ymmärtämiselle. Kolmantena mahdollisena esteenä on ammattilaisten epävarmuus ja ajatus siitä, ettei tiedä tarpeeksi. Näiden lisäksi haastateltu mainitsee nuoren mielessä olevat pelot ja niiden voittamisen. Tämä liittyy esimerkiksi ammattilaisten kykyyn tiedostaa ja ottaa huomioon vallitsevat sukupuoli- ja heteronormit.

Sit toisaalta asiakkaan mielessä voi olla ihan realistisia pelkoja, kokemuksia ja kuulopuheita et kaikkialla ei tuu kohdatuksi oikein. Mut voi olla myös pelkoja, ihan aiheettomia pelkoja. Siis oli ongelma mikä tahansa, niin jos kokee epävarmuutta sen kanssa, et tuleeko hyväksytyksi sellasena kun on. (H:27)

Edellä kuvattua valmiuksien eri tasojen tyypittelyä havainnollistetaan taulukossa 3. Luokittelu perustuu tutkijoiden tekemiin tulkintoihin ammattilaisten osaamisen ulottuvuuksista (asenteet, tiedot, kokemukset ja taidot) ja niiden ilmentymisestä eri tasoilla. Tyypittely on yksinkertaistus todellisuudesta, ja sen on tarkoitus tuoda esille eri ulottuvuuksien merkitys sateenkaarinuorten kohtaamisessa.

1 Haastattelut on raportissa merkitty kirjaimella H sekä kullekin haastattelulle annetulla koodilla.

TAULUKKO 3. Ammattilaisten valmiuksien tyypittely (Haastattelu ja kyselyaineisto)

	Taso 1. Ei valmiuksia	Taso 2 Vähäiset valmiudet	Taso 3 Kohtalaiset valmiudet	Taso 4 Hyvät valmiudet
Asenteet	Vähättely: ei pidä aihepiiriä merkittävänä oman työn kannalta	Myönteinen suhtautumistapa aihepiiriin, mutta kehitystarpeiden sivuuttaminen	Halu kehittää aihepiiriin liittyvää omaa osaamista ja ammattitaitoa, kehitystarpeiden tunnistaminen	Oman ammatti- taidon lisäksi halu kehittää palvelun työskentelykäytän- töjä ja työyhteisön osaamista sekä vai- kuttaa rakenteisiin
Tieto	Puutteet perustiedoissa	Perustiedot: sukupuoli- ja sek- suaalivähemmistö- jen, seksuaalisen suuntautumisen, sukupuoli-iden- titeetin ja suku- puolen ilmaisun merkitykset	Perustiedot ja ymmärrys vähemmistöäse- man ja yhteiskunnan normien merkityksestä nuoren elämässä	Perustietojen lisäksi ymmärrys kaikkia koskevasta moninaisuudesta ja yksilöllisistä eroista, tiedon muuttumisesta ajassa
Kokemukset	Ei kokemusta: kohtaamisten välttäminen	Satunnaisia kohtaa- misia, jotka mää- rittävät mielikuvaa sateenkaarinuoris- ta: monet jäävät ”näkymättömiin”	Ymmärrys sateen- kaarinuorten ”nä- kymättömyydestä” ja omien kokemusten rajallisuudesta	Omien kokemusten lisäksi aktiivisuus muiden koke- musten kuuntele- misessa ja niistä oppimisessa
Taidot	Välttely, asiaton puhe ja kohtelu, syrjintä	Vääristyneet mielikuvat ja stereotypiat, tahaton syrjintä: ei tunnista oman osaamisen puutteita	Sensitiivisyys nuoren kohtaamisessa, mutta epävarmuus omasta osaamises- ta: ylivarovaisuus ja ohittaminen, puheeksi ottamisen vaikeus	Moninaisuu- den huomioiva työskentelytapa, jolloin yksilöllinen kohtaaminen mah- dollistuu, normien tunnistaminen ja ylittäminen, aktiivisuus tietojen päivittämisessä ja uuden opettelussa

3.1 KOKEMUKSIA KOHTAAMISISTA: NÄKYMÄTTÖMÄT SATEENKAARINUORET?

Tutkimuksessa selvitettiin, millä tavalla seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret ovat olleet esillä palveluissa ja ovatko ammattilaiset kohdanneet sateenkaarinuoria työssään. Nykyisellään palveluissa ja ammattilaisten kokemuksissa on paljon vaihtelevuutta, mistä kaksi seuraavaa haastattelulainausta toimivat esimerkkinä. Joillekin ammattilaisille sateenkaarinuorten kohtaamiset olivat arkipäiväisiä. Tällä viitattiin sateenkaarinuorten olevan osa normaalia perustyötä ja tavallinen asia, johon ei kiinnitetty sen enempää huomiota. Toisessa ääripäässä taas olivat ammattilaiset, jotka arvelivat ”sateenkaarinuorten olevan jossain muualla”, koska omassa työssä kohtaamisia ei ollut tietävästi lainkaan. Näissä tapauksissa todennäköisintä on, ettei vähemmistöihin kuuluvia nuoria oltu tunnistettu tai asia ei ollut tullut esille – näissä palveluissa sateenkaarinuoret olivat ikään kuin näkymättömiä. Toinen tulkinta on se, että kyseisen palvelun toiminta on todella sateenkaarinuoria ulossulkevaa.

Tavallaan varmaan siis meillä kaikilla, ketä täällä on [töissä], niin kaikilla on sateenkaarinuori asiakkaana. Se on sillä lailla arkipäivästä, että siinä ei ole mitään sellaista, miksi sitä edes miettii. (H:6)

Ku miettii tätä meidän potilasainesta... [--] Tässä ryhmässä ei välttämättä ole heidän tyyppisiä ihmisiä. (H:20)

Suurin osa ammattilaisten kuvauksista voidaan sijoittaa näiden kahden ääripään välille. Verkkokyselyn yleisimmät vastaukset sateenkaarinuorten kohtaamisesta omassa työssä kaiken kaikkiaan olivat: “olen saattanut kohdata, mutta asia ei ole tullut puheeksi” ja “olen kohdannut yksittäisiä nuoria”. Homo-, lesbo- ja bi-nuorten kohtaaminen oli yleisintä. Myös haastatteluaineiston perusteella voidaan todeta, että suurin osa ammattilaisista on työssään kohdannut joitakin seksuaalivähemmistöön itsensä määritteleviä nuoria.

Sinänsä sitä kirjoo hirmu laajasti ei kyllä oo tullu kohdattua. Lähinnä sitä että kuka on kertonu että on homoseksuaali tai että on biseksuaali. (H:10)

Sukupuolen moninaisuuteen liittyvät kysymykset olivat vähemmän tun-

nettuja ja tiedostettuja. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvia nuoria oli kohdattu vähän tai kohtaamisista ei tiedetty. Aineistossa on esimerkkejä myös transnuorten kohtaamisista. Transsukupuolisuus herätti ammatillisissa selvästi eniten pohdintoja, ja mahdollisesti siksi juuri näistä kohtaamisista kerrottiin ja ne korostuvat haastatteluaiineistossa. Toisaalta, kuten seuraavassa lainauksessa todetaan, myös asiakaskohtaamisessa tietynlaiset kokemukset voivat tulla herkemmin esille ja puheeksi kuin toiset.

Transsukupuolisuus on se tällanen mikä näyttyy myös [omassa työssäni]. On tullut asiakkaita, joilla on juurikin se korjausprosessi jossakin vaiheessa, ja tavallaan siihen liittyviä sosiaalisia ongelmia, ja tavallaan ne sosiaaliset ongelmat liittyy siihen asiaan. [-] Muunsukupuolisuus saattaa vaikka tuntuu sellaselta, et ei tiä mitä se on tai se on vielä vähän sellanen että se vähän naurattaa tai se vähän vielä sillain ihmetyttää... (H:13)

Olen terveydenhuollon ammattilaisten kanssa saanut/joutunut välillä väentämään rautalangasta mistä sukupuolen moninaisuudessa on kyse. Keskusteluissa muiden terveydenhuollon ammattilaisten kanssa on välittynyt tunne, että seksuaalinen suuntautuminen on helpompi ymmärtää ja aihe ei ole samalla tavalla tabu, kuin sukupuolen moninaisuus. (Kysely)

On syytä pitää mielessä, että sukupuolivähemmistöihin kuuluu transsukupuolisuuden lisäksi monia muitakin sukupuoli-identiteettejä, kuten binäärisen sukupuoli-järjestyksen ulkopuolisia identiteettejä. Esimerkiksi sukupuolettomista tai muunsukupuolisista ei aineistossa juurikaan puhuta. Tämä voi johtua esimerkiksi siitä, ettei nuorten kokemuksia osata tunnistaa tai nimetä. Kuten edellisen lainauksen ammattilainen toteaa, esimerkiksi muunsukupuolisuus saattaa olla ammattilaisille vierasta. Myös julkinen keskustelu aiheesta on vielä melko uutta.

Transsukupuolisuus nostetaan ammattilaisten puheissa esille omana kysymyksenään ehkä myös siksi, että ammattilaisen puheissa siihen yhdistetään usein erityisiä lääketieteellisiä toimenpiteitä. Ammattilaiset siis käyttivät transsukupuolisuutta yleisnimityksenä sellaisille nuorille, jotka tavalla tai toisella kokevat sopimattomuutta syntymässä heille määritellyyn sukupuoleen, ja korjaavat tai pyrkivät korjaamaan sitä kokemustaan vastaavaksi. Aineiston perusteella on mahdotonta sanoa, onko kyseessä ollut nuoren itsemäärittely vai ammattilaisen tekemä tulkinta, joka voi olla myös virheellinen.

Kaiken kaikkiaan kohtaamisia sateenkaarinuorten kanssa on vähemmän kuin ammattilaisten mielestä pitäisi olla. Monella oli melko vähän sellaisia kohtaamisia, joissa nuoren kuuluminen seksuaali- tai sukupuoli-vähemmistöön olisi tullut ammattilaisen tietoon. Tähän arveltiin olevan useitakin syitä, kuten nuorten häpeä tai syrjinnän pelko. Ammatillaiset arvioivat, että useimmiten kyse on nimenomaan siitä, ettei asiaa vain oteta puheeksi.

Nykyisessä työssäni pienellä paikkakunnalla en ole työssäni kohdannut sateenkaarinuoria tai he eivät asiaa ainakaan mitenkään ole tuoneet esille. Nykyinen työskentelykunta on niin pieni (ja osittain uskonnollisesti latautunut), että sateenkaari-ihmiset eivät välttämättä uskalla näyttää todellista minuuttaan. (Kysely)

Vastausten perusteella voidaan myös todeta, että osa ammattilaisista ei pidä tietoa merkityksellisenä.

Voi olla että olen tavannut joitain näistä, mutta ei minua niinkään kiinnosta kenenkään seksuaalinen suuntautuminen. Kaikki ihmiset on samanarvoisia ikään, rotuun, seksuaaliseen suuntautumiseen tai uskontoon katsomatta. (Kysely)

Mikäli nuoren mahdollinen sateenkaarevuus jätetään kokonaan huomioimatta tai se ohitetaan merkityksettömänä, jää sateenkaariasia näkymättömäksi. Tämä voi osaltaan johtua siitä, että työntekijät eivät tiedä riittävästi sateenkaarinuorista ja jättävät siksi ottamatta aiheen puheeksi. Näkymättömyys ja ohittaminen kohtaamistilanteissa voidaan nähdä myös laajempina nuorten palvelukokemuksia kuvaavina piirteinä. Monissa tutkimuksissa toistuu havainto siitä, että kokemus toimijuuden ja näkemysten sivuuttamisesta tai niiden pinnallisesta huomioinnista sekä vaikutusmahdollisuuksien puutteista ovat nuorten palvelukokemuksissa yleisiä (Peltola & Moisio 2017).

Toisaalta ammattilaisten puheissa esiin nostettiin myös se mahdollisuus, että vastakohtana sivuuttamiselle ammattilaiset saattavat takertua sateenkaarevuuteen liikaakin, vaikka nuori haluaisi käsitellä muita asioita. Tämän nähtiin johtavan myös siihen, etteivät nuoret mielellään ota sateenkaarevuutta puheeksi tai jopa päätyvät piilottamaan tai salaamaan sen. Lopputuloksena on yhtäläillä sateenkaarinuorten näkymättömyys ja kohtaamattomuus palveluissa.

"Miksi sateenkaarinuorten kohtaaminen olisi jollain tavalla erilaista?"

Monet tutkimukseen osallistuneet ammattilaiset korostivat, että sateenkaarinuoret ovat nuoria "siinä missä muutkin nuoret". Tällä viitattiin siihen, ettei sateenkaarinuoriin tulisi suhtautua mitenkään erityisenä ryhmänä vaan kaikkia tulee kohdella samalla tavalla: nuoren kohtaamisen lähtökohtana nähdään tämän kunnioittaminen sellaisena kuin tämä on. Taustalla vaikuttaisi olevan halu välttää kategorioita ja nähdä sen sijaan yksilö erilaisten määrittelyjen takana.

Siis mun on ihan hirveen vaikee ajatella että miksi sateenkaarinuoren kohtaaminen olis jollain tavalla erilaista kun kenen tahansa asiakkaan kohtaaminen. Et ku meillä kaikki kohtaamiset perustuu siihen ihmisen arvostamiseen ja siihen et ihminen on semmoinen kun on, ja se hyväksytään semmosena ku se on. Et mä en nää siinä mitään semmosta erityispiirrettä. (H:16)

Tästä näkökulmasta jaottelu erilaisiin ryhmiin nähdään keinotekoisena, jopa kauhistuttavana. Sateenkaarinuorten asiat ja mahdolliset mielenterveyteen tai päihteiden käyttöön liittyvät ongelmat ymmärrettiin samanlaisina kuin kaikilla muillakin. Esimerkiksi monet nuorten elämään vaikuttavat asiat liittyvät kaverisuhteisiin, seurusteluun tai koulunkäyntiin. Osa ammattilaisista mainitsi pitävänsä myös identiteettiä, sukupuolikokemusta ja seksuaalista suuntautumista koskevia pohdintoja nuoruuteen yleisesti kuuluvina ja siten kaikkia nuoria koskevana ja yhdistävänä tekijänä.

Olen saattanut olla ensimmäinen ihminen jolle nuori kertoo seksuaalisuudesta tai alkaneesta seurustelusuhteesta. Kohtaamiset ovat vaihdelleet ihmisen ja hänen oman asian hyväksymisvaiheen siivittämänä. Kohtaaminen on samanlaista kuin kaikkien asiakkaiden kanssa jotka puhuvat kanssani henkilökohtaisista asioista, välillä asiat ovat vaikeita, välillä iloisia. (Kysely)

Moni esitti ajatuksen, että yleisen ammatillisen osaamisen pitäisi jo sinällään olla riittävä tae kunnioittavaan ja yksilölliset tarpeet huomioivaan kohtaamiseen. Tämän käsityksen mukaan seksuaalinen suuntautuminen tai sukupuoli-identiteetti ei vaikuta tai ei muuta mitään ammattilaisen ja nuoren kohtaamisessa. Ammatillisuuden voidaan katsoa sisältävän

ajatukset kaikkien kunnioittavasta kohtelusta, tottuneisuudesta kohdata erilaisia ihmisiä ja käsitellä sensitiivisiä aiheita sekä luottamuksellisen suhteen luomisesta nuoreen.

Mä en välttämättä nää et se ihmisen suuntautuneisuus sit niin hirveesti määrittelee sitä ihmistä. Et mä aattelen että ihmiset on kuitenkin omalla tavallaan yllättävänkin samanlaisia keskenään, riippumatta nyt siitä keneen sattuu rakastumaan tai ketä sattuu haluamaan. - - Mä ajattelen että kaikilla ihmisillä on ne omat erityistarpeensa, jotka sit vaan tyypist toiseen vaihtelee. (H:8)

Yksilöllisyys on ammattilaisille tärkeä kohtaamisen lähtökohta, eikä sateenkaarevuutta haluta liikaa korostaa nuorta määrittelevänä asiana. Kuitenkin yksilöllisyyttä ja kaikkien nuorten samanlaisuutta korostaessa saatetaan sivuuttaa nuorten erilaiset sosiaaliset asemat yhteiskunnassa, jotka kuitenkin vaikuttavat yksilön elämään. Ajatus jokaisen yksilöllisestä kohtaamisesta (seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuolesta riippumatta) muuttuu ongelmalliseksi, jos ei tarkemmin pohdita, mitä se lopulta tarkoittaa tai pitää sisällään. Pelkkä samanlaisuuden korostaminen saattaa johtaa sen tärkeän kysymyksen ohittamiseen, onko palveluissa otettu huomioon sateenkaarinuoria tai onko sukupuolen tai seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus näkyvissä palveluissa.

Voidaan myös pohtia, voiko samanlaisuuden ja yksilöllisyyden liiallinen painottaminen johtaa myös siihen, että ammattilainen kenties huomaamattaankin sivuuttaa asioita tai kokemuksia, jotka saattaisivat olla tärkeitä nuoren itsensä kannalta. Eräs ammattilainen asetti nuoren tarpeen ja halun määritellä itsensä tietyllä tavalla kyseenalaiseksi, kuvaten sitä omissa silmissään turhana ”leiman lyömisenä otsaan”. Nuorelle itselleen tällainen määrittely saattaa kuitenkin olla merkityksellinen ja tärkeä voimavara.

Mä en jotenkin ite koe et mun pitäis kohdata mitenkään eri lailla. Et se on mulle jotenkin niin vierasta et ihmiset joutuu miettimään, mä en tiedä kuuluisko mun miettiä, mä en ainakaan mieli ollenkaan (naurahtaa) sitä että... sukupuolista suuntautumista tai... Et täs kohtaamises mun mielest ei tuu äkkiä mieleen tilanteita missä sillä olis merkitystä. (H:15)

Moni ammattilainen tuntui hahmottavan sateenkaarevuuden merkitystä nimenomaan omien suhtautumistapojensa kautta. Edellä haastateltava toteaa, että hänelle itselleen on ”vierasta että ihmiset joutuu miettimään” seksuaalista suuntautumista tai sukupuolen kokemusta ja niiden vaikutuksia eri tilanteissa. Vaikka toteamus kuvaa myös ammattilaisen omaa suhtautumistapaa, on se samalla esimerkki yhteiskunnallisten normien näkymättömyydestä: jos itsellä ei ole kokemusta vähemmistöasemasta tai törmäyksistä vallitsevien normien kanssa, niiden olemassaoloa ei huomaa eli niitä ei ”mieti”. Tällöin voi olla vaikeaa käsittää, millaisissa asioissa tai tilanteissa normit tulevat vastaan ja millaista kuormitusta ne aiheuttavat.

Seksuaalista suuntautumista ja sukupuolta koskeviin normeihin törmääminen on arkipäivää seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuululle. Ne tulevat näkyviin monenlaisissa sosiaalisissa tilanteissa, kuten koulussa, työpaikalla, harrastuksissa tai julkisilla paikoilla. (Ks. Kankkunen ym. 2010; Taavetti 2015, 21.) Seuraavassa lainauksessa ammattilainen kertoo nuoresta homosta, joka oli kertonut ajoittain pelkäävänsä sitä, millaisia reaktioita poikaystävänsä kanssa käsi kädessä käveleminen saattoi aiheuttaa.

Se mietti sitä että miten olla tuolla julkisissa, kadulla, miten kulkea yhdessä [poikaystävänsä kanssa]. Koska että jos hän näkee jo kaukaa jonkun tietyn näkösen porukan, et voiks he mennä sen ohi käsi kädessä. Vai onks siinä sitte pelko, että sieltä joku idiootti hyökkää kimppuun tai rupee huutelee jotain tai... Että ilmeisesti tätä nyt kuitenkin varmasti tapahtuu edelleen koska se tällasta miettii. (H:6)

Ammattilaisen hyväksyvä ja ”suvaitseva” asenne ei yksinään poista epäkohtia tai olemassa olevia puutteita yhdenvertaisuuden toteutumisessa. On tärkeää huomata, että kohtaamisessa ei ole kyse ammattilaisen omasta suhtautumistavasta sateenkaarinuoruutta kohtaan, eikä aihepiiriin merkitystä nuoren elämässä voi ohittaa oman ”avoimuuden” perusteella. Vaikuttaisi siltä, ettei kaikille ammattilaisille ole selvää, miten perustavanlaatuisia kysymyksiä sateenkaarinuoruuteen liittyy ja mitä erityistä vähemmistöön kuuluminen tuo mukanaan. Aihepiiri voi olla nuorelle merkityksellinen sekä suhteessa itseen että ympäristöön, ja sen vuoksi sillä voi olla paljon merkitystä nuoren hyvinvoinnille.

Sehän on yleensä semmonen aihepiiri mikä mietityttää ihmistä itseään, et vaikka ois aika sujut itse oman identiteetin kanssa, niin se saattaa olla asia mikä aiheuttaa yhteiskunnan tasolla tai ehkä suhteessa vanhempiin jotain. Et onhan se aika keskeinen asia ihmisen elämässä, ja sitä kautta sillä on merkitystä myös psyykkisen terveyden kannalta. (H:2)

Sateenkaarevuuden merkityksen sivuuttaminen

Eräs tyypillinen tapa sivuuttaa sateenkaarevuuden merkitys tai vähätellä sitä on korostaa oman työn painopisteen olevan muualla. Sateenkaarevuus tai vähemmistöön kuulumisen nähtiinkin usein työskentelyn näkökulmasta toissijaisina kysymyksinä. Tällöin suhtautumistapaan liittyy ajatus siitä, ettei seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuolen kokemuksesta haluta ”tehdä numeroa” (vrt. Bahmani & Honkasalo 2016, 44).

Jos nyt jostain päihteidenkäytöstä puhutaan, mulla ja mun mielestä meidän koko firmalla (naurahtaa) on tavallaan se, että se nyt on ihminen tässä näin ja sillä on tää päihdeongelma (nauraen). Et ei sillä [seksuaalisella suuntautumisella tai sukupuolen kokemuksesta] tietyllä tavalla oo hirveen suurta merkitystä meidän työssä. (H:5)

Moni ammattilainen painotti sateenkaarinuorten kanssa työskentelyn pohjana yleiseen perusammattillisuuteen kytkeytyvää osaamista: esimerkiksi ammattilaisen yleistä kokeneisuutta käsitellä vaikeita ja sensitiivisiä aiheita. Ammattilaisten puheissa viitattiin siihen, että sateenkaarevuudesta voidaan toki puhua, mikäli nuori kokee siihen liittyvän ongelmia, joihin toivoisi tukea. Monen ammattilaisen työssä keskeistä vaikuttaa olevan nuoren ehdoilla eteneminen niin, että nuori saa nostaa asioita keskusteluun omaan tahtiinsa.

Nuoren oma-aloitteisuuteen perustuva työtapa voi sisältää ongelmakeskeisen lähtökohdan ja johtaa helposti aiheen sivuuttamiseen. Sateenkaarevuus huomioidaan vain, mikäli se aiheuttaa nuorelle jonkinlaista hankaluutta. Tällöin huomioinnilla tarkoitetaan ainoastaan ”ongelmien käsittelyä”: jos sateenkaarevuus ei ole nuorelle ongelma, ei se vaadi erityisiä ”toimenpiteitä”.

No ei mulle tuu mieleen mitään erityistä koska se ei oo mitenkään se seksuaalisuus tai sukupuolisuus meidän pääteema. Se on siinä yks asia niin kuin hiustenväri, se ei vaadi erityisiä toimenpiteitä tässä työssä. Ellei asiakas itse koe sitä ongelmana et tarvii käsitellä. [--]

Mulla on ollu näitä lesboasiakkaita, niin se tulee enemmän sillä tavalla puheeksi että heillä on parisuhde naisen kanssa, mut ei mitenkään sillä tavalla et siinä olis mitään ongelmaa tai et se olis se mitä he haluaa, niinku sukupuoleen liittyvät asiat mitä haluis käsitellä. Et se tulee silleen ”puolisoni Sirpa” taikka näin. Et se on sellanen sivumaininta, ilman mitään korostusta taikka ilman asian peittelyä. (H:9)

Sateenkaarevuuden huomioimisessa ei ole kyse siitä, että ihmisiä pyritäisiin erottelemaan seksuaalisen suuntautumisensa tai sukupuolensa mukaan keskenään eriarvoisiin ryhmiin. Tämä ei sulje pois tarvetta tiettyjen yksilöllisten tekijöiden tai ryhmien erityiselle huomioinnille. Huomiointi ei tarkoita pelkästään ongelmien käsittelyä vaan myös nuorelle itselleen merkityksellisten asioiden tunnistamista ja tunnustamista. Olisi tärkeää, että nuoret tulisivat kohdatuiksi ja nähdyiksi tavalla, joka tukee nuoren itseymmärrystä (ks. Kallio ym. 2015). Sateenkaarevuus voi olla nuoren elämässä myös voimavara ja myönteinen asia (ks. Meyer 2003, 678–679). Joka tapauksessa sateenkaarevuus tulee huomioida silloin, kun halutaan kohdata nuori yksilöllisesti ja ymmärtää tämän elämäntilannetta kokonaisvaltaisesti.

On tärkeää pitää mielessä, ettei sateenkaarevuus itsessään ole ongelma, jota pitäisi pyrkiä ”hoitamaan” (ks. Taavetti 2015, 125–126). Osa ammattilaisista korostikin sitä, ettei sateenkaarevuus välttämättä ole nuorelle itselleen lainkaan ongelmallinen tai erityistä ”käsittelyä” vaativa asia. Sateenkaarevuuden merkityksellisyyden vähätteleminen toisena ääripäänä voidaankin pitää aiheeseen liiallista takertumista. Myös takertumista voidaan tulkita ongelmakeskeisenä suhtautumistapana, jolloin nuorelle itselleen merkitykselliset asiat saatetaan ohittaa.

Hän kerto omista hoitokokemuksistaan ja siitä, kuinka esimerkiksi joku oli hirveen paljon halunnut puhua tästä sukupuoliasiasta. Ja hän ois halunnut puhua siitä, et hänen äiti oli just kuollu... Se oli must aika semmonen hyvä muistutus siitä, että ammattilainen saattaa innostuu ja kiinnostuu jostain ja sit lähtee siihen suuntaan, vaikka se ihminen itse ei ehkä tullu sen takii ollenkaan vaan ihan jostain toisest syystä. (H:2)

Osa ammattilaisista uskoi, etteivät nuoret välttämättä halua keskustella sateenkaarevuudestaan, koska pelkäävät ammattilaisten tarttuvan aiheeseen liian hanakasti ja etsivän syitä kaikkiin huoliin ja ongelmiin yksinomaan siitä. Tämä taas voi olla osasy siihen, miksi sateenkaarevuus saattaa jäädä palveluissa ja ammattilaisten kohtaamisissa näkymättömiin.

[Nuoret] eivät halua sanoa niitä asioita ku ne pelkää et sit jäädään siihen kiinni. Sit ei käsitellä sitä, minkä takia on vaikka mielenterveyspalveluissa. Jos se ei oo se homous tavallaan se itseä kuormittava asia, pelätään, että siellä palveluissa se onkin se kuormittava tekijä. Tai että nähdään, että kaikki sun ongelmat johtuu siitä... Eikä se välttämättä niin oo, mutta ihmisillä on pelkoja siitä. (H:14)

Moni vastaajista tuntui sekoittavan seksuaalisuuden, seksin ja seksuaalisen suuntautumisen keskenään – mikä voi olla myös yksi syy sateenkaarevuuden ohittamiseen. Puheista huomataan, että sateenkaarinuoret mielletään usein seksuaalivähemmistöinä. Tämä kertoo osaltaan siitä, kuinka sukupuolivähemmistöt ja sukupuolen moninaisuuden liittyvät kysymykset ovat edelleen monille melko vieraita, ja ne jäävät sivuun ja tunnistamatta.

Seuraava lainaus on tyypillinen – vaikkakin humoristiseksi tarkoitettu – esimerkki siitä, kuinka käsitys sateenkaarevuudesta typistyy ajoittain kysymykseksi ”kenen kanssa haluaa harrastaa seksiä”. Tällaiset toteamukset ilmentävät seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä mielikuvia. Niiden pohjalta voidaan myös hahmottaa yleistä asennoitumista, jossa aihepiiri nähdään merkityksettömänä.

No mun on vaikee usko et ne ois mitenkään erityisasemassa meidän palveluiden saannin suhteen. Tänne tullaan läheteellä ja meidän ylilääkäri katsoo ne läheteet läpi ja arvioi et täytyykö erikoissairaanhoidon kriteerit. Ni sit on aika sama kenen kans haluaa harrastaa seksiä (naurahtaa), tavallaan jos näin kärjistää. (H:2)

Monelle nuorelle kokemus seksuaalivähemmistöön kuulumisesta on kaikkea muuta kuin yksityinen ja ”vain makuuhuoneeseen” rajoittuva. Seksuaalisessa suuntautumisessa ei ole kyse ainoastaan siitä, kenen kanssa ja millä tavoilla ihminen haluaa toteuttaa seksuaalisuuttaan – se voi olla ennen kaikkea sosiaalinen identiteetti. Seksuaaliseen suuntautumiseen liittyy kysymyksiä esimerkiksi siitä, keneen ihastuu tai rakastuu, kenen

kanssa haluaa (jos haluaa) muodostaa parisuhteen tai perustaa perheen sekä ylipäättään siitä, millaiseksi kokee oman osansa yhteiskunnassa. Kaikki ihmiset eivät myöskään suinkaan koe seksuaalisuutta tai seksiä ylipäättään tärkeäksi osaksi elämäänsä, aivan kuten kaikki eivät välttämättä kaipaa parisuhdetta tai halua perustaa perhettä.

On tärkeää huomioda, että seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolen merkityksellisuuden vähättely päihde- tai mielenterveytyksessä liittyy kysymykseen siitä, miten yksilöllisyys ja asiakaslähtöisyys ylipäättään toteutuvat palveluissa. Alla olevissa lainauksissa kuvaillaan sitä, kuinka hoidon järjestelmälähtöisyys sekä resurssien riittävyyden ja osaamisen paineiden ristiriitaisuus voivat aiheuttaa sen, että tavoitteista huolimatta asiakaslähtöisyys ja hoidon yksilöllisyys kärsivät. Jos hoitotyöskentely kohdennetaan valmiiksi määritellylle, hyvin tiukasti rajatulle alueelle, saattavat jotkut asiakkaalle merkitykselliset asiat jäädä kokonaan huomiotta ja käsittelemättä.

Eihän semmosta nyt kukaan voi virallisesti sanoa, mut kyllähän sitä äkkiä tulee tavallaan semmosta kulttuuria ettei nyt voida tätä ja tuota [hoitaa,] kun on nyt tuota ja tätä. Koetaan et se ei oookkaan nyt meidän [työtä], että tää on nyt liian vaikeeta tai tää on nyt liian monimutkasta. Että kyl mä luulisin että se sama kulttuuri tavallaan iskee heihin [vähemmistöihin] vähän vielä kovemmin, voisין kuvitella. [--] Kun ei oo sitä asiakaslähtöisyyttä ja sitä, et voitais aina siitä asiakkaan tilanteesta lähteä, se minkä asiakas tuo siihen. (H:5)

Meidän alallahan lähetään, siis varsinkin terveydenhuollon puolella, missä on päihde- ja mielenterveyspalveluita... Suurin osa niistä on tosi järjestelmäkeskeinen, että meillä on nää tietyt kriteerit, me tehään nää tietyt asiat ja tässä tietyssä järjestyksessä. Eikä siinä oo paljoo yksilöllisyyttä mietitty, et ne ihmiset menee sen saman myllyn läpi huolimatta siitä, mikä se on se ongelmien pohjimmainen syy. (H:11)

Edellisten haastattelulainauksen kriittinen äänenpaino on kiinnostava yhdistettynä mielikuviin yksilöllisestä kohtaamisesta. Kiire, resurssien puutteet ja ammattilaisten kasautuvat paineet tuskin edesauttavat yksilöllähtöisen työotteen mahdollisuuksia.

3.2 MONINAISUUDEN HUOMIOIMINEN NUORTEN KANSSA TEHTÄVÄSSÄ TYÖSSÄ

Mun näkemys on se, että ne on samat ihmisen ongelmat ku kellä tahansa, että ne ei eroa millään tavalla. ... Mutta jos mä sillain järkea käytän ja alan oikeen ihmetteleen, niin onhan se nyt eri asia esimerkiksi tuoda vanhemmilleen samaa sukupuolta kuin eri sukupuolta [olevaa] kumppania. (H:25)

Kaikkien nuorten samanlaisuutta korostavan puheen rinnalla moni ammattilainen muistutti, että sateenkaarevaan nuoruuteen liittyy myös erityispiirteitä, jotka vaativat aktiivista huomioimista. Laajempi ymmärrys vähemmistöön kuulumisesta ja sen vaikutuksista nuoren elämään on aihealue, josta ammattilaisten olisi hyvä olla tietoisia.

Et jos ei kuulu tähän normiväestöön, ni onks sillä mahdollisuus tulla esille. Ja tietysti on paljon nuorii jotka on suhteellisen jees sen asian kanssa. Mut et mä aattelin että kyllä nyt melkein kaikkiin vähemmistöihin kuuluminen niin jonkun semmosen kipeen kohan tuo. (H:8)

Haastavinta on varmastikin ollut riittävän tuen antaminen nuorelle, että hän uskaltaa olla oma itsensä ja olla se joka haluaa olla. Psykkiset voimavarat voivat olla kovalla koetuksella varsinkin identiteetin etsimisen vaiheessa. [-] tietyt säännöt ja uskomukset ovat ihmisessä syvällä ja kokonaisuus voi olla sisäisesti hyvin ristiriitaista ja repivää. Myös perheen tuki voi asian esille tullessa muuttua totaalisesti hylkäämisestä omasta perheestä ja yhteisöstä. Myös päihteillä on nuori yrittänyt ”hoitaa” omaa psyykettään seksuaalisuuden haun ja hyväksynnän yhteydessä ja se on taas tuonut päihdeongelman nuorelle. (Kysely)

Usein sateenkaarinuorten ongelmat liittyvät syrjiviin hetero- ja sukupuolinormatiivisiin oletuksiin (Taavetti 2015, 21). Näistä normeista poikkeaminen altistaa nuoria syrjinnälle ja ulkopuolisuuden kokemuksille esimerkiksi koulussa ja erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa (Kankkunen ym. 2010; Alanko 2014, 21). Normeista poikkeamista voi joutua miettimään vaikkapa julkisilla paikoilla. Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluva nuori saattaa kokea painetta tai ristiriitoja myös esimerkiksi suhteessa vanhempiin, ystäviin tai muihin läheisiin. Nuori voi olla huolissaan siitä, kuinka ympäristö häneen reagoi, mikäli nuori kertoo identiteetistään (ks. Taavetti 2015, 6–7; Alanko 2014, 20).

Mut hirveesti myös sitä pelkoo, pelkoo siitä mitä vanhemmat sanoo. Sitä on tosi paljon. (H:14)

Syrjintään liittyvien tutkimusten mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kokevat muita nuoria useammin syrjintää – myös tutun aikuisen, esimerkiksi vanhemman, taholta (Kankkunen ym. 2010, 25; Alanko 2014, 21). Vanhemmat saattavat suhtautua negatiivisesti nuoren sukupuoleen tai seksuaaliseen suuntautumiseen.

Tän potilaan vanhemmat on sitä mieltä, että tää on ihan kauheen juttu, ja se tyttöystävä ei voi tulla sinne paikkakunnalle ollenkaan käymään, se ois ihan hirvee häpee jos joku sais tietää että tän perheen tytär on lesbo. (H:8)

Mikäli nuori tulee torjutuksi omassa perheessään, voi se lisätä ulkopuolisuuden tunnetta ja ahdistusta myös muilla elämän osa-alueilla (Alanko 2014, 21). Sateenkaarinuorilla voi olla myös sisäistettyjä normatiivisia käsityksiä, jotka vaikuttavat siihen, kuinka nuori näkee itsensä ja omat mahdollisuutensa (mt., 56). Yleisesti kokemukset syrjinnästä tai siitä, ettei tule hyväksytyksi, vaikuttavat voimakkaasti nuoren hyvinvointiin (Kankkunen ym. 2010, 38). Tämän lisäksi voidaan puhua myös niin sanotusta vähemmistöstressistä (ks. sivu 19). Vähemmistöön kuuluvat ihmiset saattavat kärsiä vähemmistöstressistä, vaikka heillä ei välttämättä olisikaan henkilökohtaisia kokemuksia negatiivisista tai syrjivistä asenteista (Alanko 2014, 56). Jo pelko vanhempien tai muiden ihmisten negatiivisesta suhtautumisesta, torjunnasta tai hylkäämisestä voi kuormittaa nuorta.

Sateenkaarinuorten kanssa käymäni keskustelut ovat lähes poikkeuksetta alkaneet nuoren omalla pohdinnalla siitä, haluaako kertoa suuntautumisestaan läheisilleen vai ei. Pelot kouluyhteisön ja asuinympäristön ennakkoluuloista ovat vahvoja kun eletään suhteellisen pienellä paikkakunnalla eikä ”kaapista ulos tuleminen” ole helppoa. Nämä tilanteet ovat nähdäkseni sateenkaarinuorelle itselleen erityisen vaikeita. (Kysely)

Aiemmista tutkimuksista (esim. Marshal ym. 2008; Alanko 2014, 36–38) tiedämme, että sateenkaarinuoret kärsivät keskimäärin muita nuoria useammin erilaisista päihteiden käyttöön liittyvistä ja mielenterveyden ongelmista, minkä taustalla voi olla osaltaan juuri sateenkaarinuorten

vähemmistöasemaan liittyviä tekijöitä. Myös ammattilaiset kuvasivat sitä, kuinka syrjintäkokemukset tai ulkopuolisuuden tunne voivat olla nuorten päihde- ja mielenterveysongelmien taustalla.

Ku se on vaikuttanu näillä asiakkaila jotka mulla on käyny ni siihen mielialaan sillain että on vaikka masennusta. Ja on niitä kokemuksia siitä kiusaamisesta ja ulkopuolisuuden tunteesta ja siitä oman paikan löytämisestä. [--] Ne tavallaan aiheuttaa sitten sellasta vaikka päihteilyä tai ongelmapelaamista tai [--] yksinäisyyttä, erakoitumista. [--] Tietenkin nää kaikki asiat on sellasia ku kaikki vaikuttaa kaikkeen, ni vaikeehan se on sanoo että muna vai kana. Mut että kylmä jotenkin aattelen että paljon se tavallaan se identiteettityö ja sellanen kasvu aiheuttaa sitä, että kun ne ei oo saanu sitä tukee tai apua. Ni sitä ihminen alkaa lääkitsemään itseään. (H:13)

Ammattilaisten työhön kuuluu turvallisen tilan luominen, sensitiivisyys, arkaluontoisten asioiden käsittely ja haavoittuneiden ihmisten kohtaaminen. Olennaista onkin edellä esitetty havainto siitä, että kaikki tutkimukseen osallistuneet ammattilaiset eivät tiedosta tarvetta turvallisen kohtaamisen luomiselle seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoleen liittyvissä kysymyksissä, vaan saattavat ohittaa aiheen merkityksettömänä ja siten tehdä sateenkaarevuudesta näkymätöntä. Kohtaamiseen voi tällöin muodostua huomaamattomia esteitä.

Erilaiset esteet näkyvät esimerkiksi siinä, miten nuori voi nimetä itsensä ja kertoa omista kokemuksistaan. Lisäksi ne voivat koskea myös konkreettista toimintaa: ovatko erilaiset osallistumukselliset sateenkaarinuorille avoinna? Mihin tiloihin sateenkaarinuori on tervetullut ja missä hän voi liikkua? (Ks. Taavetti 2015, 8.)

Näkymättömät sukupuoli- ja hetero-oletukset palveluissa ja ammattilaisten mielissä

Hetero-oletuksella tarkoitetaan kaikkien ihmisten lähtökohtaista oletamista heteroiksi. Sukupuolioletuksella taas viitataan siihen, että kaikki ihmiset voidaan jakaa yksiselitteisesti kahteen sukupuoleen ja sukupuoli voidaan määritellä ulkopuolelta käsin. Nämä oletukset liittyvät hetero- ja sukupuolinormatiivisuuteen eli siihen, kuinka yhteiskunnassa hetero-

seksuaalisuutta ja cissukupuolisuutta pidetään yleisesti itsestään selvinä ja luonnollisina (esim. Lehtonen 2003, 12, 32; ks. myös Infolaatikko raportin alussa).

Aineiston perusteella vaikuttaisi siltä, että ammattilaisten tiedoissa on puutteita siitä, millä tavoilla seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoliin liittyvät normit voivat vaikuttaa sekä palveluissa että nuorten elämässä laajemmin. Kuten eräs kyselyyn vastannut asian muotoilee: mikäli tätä ei osata ottaa huomioon, voi ilmapiiristä tulla tahattomasti kielteinen tai sateenkaarinuorelle epävarmuutta aiheuttava, vaikkei kenelläkään sellaisia tarkoitusperiä olisikaan. Usein oletukset tehdään tiedostamatta, automaattisesti.

Keskustelut sisältävät usein hyvin heteronormatiivisia tai sukupuolten binäärisyyttä korostavia ilmaisuja. Ilmapiiristä saattaa huomaamatta syntyä kielteinen tai epävarmuutta aiheuttava, vaikkei kenelläkään sellaisia tarkoitusperiä olisikaan, ja sateenkaarinuoren voi olla vaikea ilmaista itseään kokemuksensa mukaisesti epäroidessään ympäristön reaktioita. (Kysely)

Kyllä sen huomaa monien puheissa. Aina ihmiset olettavat, että ”sitte ku meidän tytölle tulee ensimmäinen poikaystävä” ja näin. Sit aina ite miettii, että mistä sä tiedät... (naurahtaa) Et kyl se vaan ihmisil lähtökohtasesti on se hetero-oletus. (H:1)

Ennakkoluulot ja oletukset näkyvät pienissä arjen käytännöissä ja puheen tasolla. Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluva nuori voi törmätä näihin oletuksiin jatkuvasti, monilla eri elämän osa-alueilla – myös päihde- ja mielenterveyspalveluissa. Mikäli näitä oletuksia ei tiedosteta, jää vastuu niiden kumoamisesta helposti nuorelle itselleen.

Yhteiskunnan heteronormatiivisuus näkyy myös päihdetyössä: odotuksena on, että asiakkaat ovat normi-heteroita, ja mikäli näin ei ole, jää vastuu asian ilmisemisestä asiakkaalle itselleen. (Kysely)

Ymmärrys vähemmistöjä kohtaan ei välttämättä ole terveydenhuollon piirissä maailman parasta. (Kysely)

Ongelmallinen tilanne voi syntyä, jos ammattilainen ei tunnista tekemiään oletuksia. Kuten seuraavassa lainauksessa eräs ammattilainen kertoo,

muista ihmisistä tekemiään oletuksia ei huomaa, ennen kuin tekee virheen ja väärä oletus paljastuu. Ammatilainen kuvailee tilannetta, jossa hän oli tehnyt virheellisen oletuksen asiakkaan kumppanin sukupuolesta. Tämä on varsin tyypillinen esimerkki sellaisista tilanteista, joita sateenkaarinuoret toistuvasti kohtaavat arjessaan.

Yks mikä mulla tulee mieleen, tämmönen pieni mutta suuri asia. Mulla oli yks tyttö, joka puhu kumppanistaan, [-] ni sit mä kirjasin hänelle että poikaystävä. Ja sit luin muista kirjauksista et se on tyttöystävä. Eli mä aattelen et oma haaste on se oma oletusarvo tai sellanen tietynlainen ennakkoluuloisuus. Mut sellanen mitä ei itse ees huomaa. [-] Ennen mä luulin et mä oon hyvin tietoinen. Mut sit ku jää kiinni niin joutuu kattoon sitä, et mitä mä itse asias oletan tai mitä mä tiedän tosta ihmisestä. (H:4)

Omalle toiminnalle ja käyttämälleen kielelle on helppo sokeutua, jolloin tekemiään oletuksia ei välttämättä huomaa. Nämä oletukset kuitenkin vaikuttavat siihen, kuinka asioita tulkitsemme (Nissinen 2011, 25–26) – asiat voi esimerkiksi usein kuulla monella tavalla, myös toisin kuin mitä puhuja tarkoittaa. Eräs ammatilainen nostikin esiin sen, että kaipaasi palautetta omasta puhetavastaan tai käyttämistään sanoista, jotta voisi kehittyä ammatilaisena.

Joku toimis peilinä ajatuksille ja kertois, että ”hei, kun sä sanot noin, niin sen saattaa kuulla tällä tavalla”. Et ku sitähän sokeutuu sille omalle kielelleen ja sellasille asioille ja oletuksille. Se tarve oliskin just sellaselle peilille. Joku joka reflektois, mitä siinä mun toiminnassa on sellasta, mitä mä en ite näe. (H:13)

Erilaisten normien, oletusten ja odotusten ristiaallokossa luoviminen voi olla nuorelle raskasta. Vaikka nuori olisikin itse sinut identiteettinsä kanssa, voi jatkuva hetero- tai sukupuoli-oletusten korjaaminen olla uuvuttavaa. Koska yhteiskunnassamme edelleen kohdistetaan seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöihin syrjintää, on ymmärrettävää, ettei nuori välttämättä aina halua tai uskalla itse kertoa identiteetistään tai esimerkiksi seurustelusuhteestaan (Alanko 2014, 27). Nuorelle voi olla kuormittavaa, mikäli hän ei koe voivansa olla avoimesti oma itsensä.

Muutammat ammatilaiset muistuttivat, että nuorella on myös oikeus olla kertomatta sateenkaarevuudestaan ja halutessaan pitää asia yksityisenä.

Olennaista onkin kiinnittää huomiota ympäristön oletuksiin ja normeihin, ei pelkästään salaamisen ja kertomisen väliseen dynamiikkaan. Aina ei ole kyse vain siitä, että nuori itse kokisi tarvetta piilotella identiteettiään tai ”esittäisi” olevansa jotakin muuta kuin mitä on. ”Rooli” voi olla myös ulkoapäin tuotettu ja pakotettu, ympäristön hetero- ja sukupuolioluetusten tulosta, johon ei liity aktiivista salaamista.

Nuori on saattanut kertoa suuntautumisestaan alkuhaastattelussa avoimesti, mutta itse ryhmässä ei halua tulla asian kanssa esiin. Tällöin muiden ryhmäläisten lähtöodotus on heteroseksuaalinen, mikä tulee esiin monissa pienissä yksityiskohdissa. Sateenkaarinuori on tällöin ”pakotettu” heteronormiin ja -odotuksiin, jotka eivät ole totuudenmukaisia. (Kysely)

Jotkut ammatillaiset toivat esille, että moninaisuutta on tärkeää tehdä kaikille näkyväksi esimerkiksi puheen tasolla. Esimerkiksi sukupuoli-neutraalien termien käyttäminen – kuten puhuminen kumppanista tai puolisosta vaimon, miehen tai tyttö- tai poikaystävänsä sijaan – on yleensä hyvä lähtökohhta. Tällöinkin on mahdollista, että esimerkiksi syrjintää pelkäävä sateenkaarinuori tulkitsee ammatillaisen puhuvan heteronormatiivisista lähtökohdista. Tämän vuoksi osa ammatillisista oli ottanut käyttöön tavan luetella ”eri vaihtoehtoja” ääneen, tuoden näin aktiivisesti esiin ymmärryksensä moninaisuuden olemassaolosta.

Seuraava lainaus on hyvä esimerkki siitä, kuinka ammatillainen voi puheen tasolla tehdä näkyväksi sukupuolen moninaisuutta: lomaketta täytettäessä tällä ammatillisella on tapana todeta ääneen, että on olemassa muutakin kuin vain lomakkeessa mainitut kaksi vaihtoehtoa. Puheen tasolla ammatillaisen on näin mahdollista systemaattisesti purkaa sukupuoleen liittyviä oletuksia sekä tehdä näkyväksi moninaisuutta, vaikei ulkoapäin määriteltyjä itse käytäntöjä ja luokitteluja olekaan mahdollista muuttaa.

[Lomakkeessa] kysytään [--] kumpaa sukupuolta olet, niin siinä tietenkin on vaan ne kaksi vaihtoehtoa. [--] Et mä sit jotenkin totean sen siinä [--]: ”Tässä on vaan nämä kaks vaihtoehtoa annettuna, et kaikkihan ei koe et kumpikaan niistä sopii. Voi laittaa rastin myös johonkin muualle.” Et ikään kuin sillä lailla puhuu sitä auki et asiat ei oo välttämättä niin yksioikoisia. (H:18)

Erilaisten vaihtoehtojen ääneen mainitseminen voi antaa sateenkaarinuo-

relle signaalin moninaisuuden huomioinnista paremmin kuin ns. neutraalien termien käyttö. Toisaalta neutraalia kieltä voi pitää suositeltavana silloin, kun nuoren kohtaaminen on satunnainen, eikä ole tarkoituksena selvittää syvällisemmin nuoren elämäntilannetta. Silloin nuori voi itse valita haluaako tuoda esille esimerkiksi omaa tai kumppaninsa sukupuolta vai pitääkö sen mieluummin omana tietonaan. Sukupuolineutraalin puhutavan käyttäminen edellyttää, että ammattilainen aktiivisesti tiedostaa, mitä se pitää sisällään. Moninaisuuden huomioiva puhumisen tapa ja erilaisten vaihtoehtojen esilletuominen toimii tehokkaammin normien purkamisen välineenä kaikkia nuoria ajatellen. Alla olevassa lainauksessa kerrotaan, miten esimerkiksi ”muu”-vaihtoehtoedon tarjoaminen voi herättää hedelmällisiä keskusteluja ja tarjota nuorille uutta tietoa sukupuolen moninaisuudesta.

Sillon nuoret pohtivat, että mitä se tämä vastausvaihtoehto ”muu” tarkoittaa. Osalle tämä oli uusi, että ”no, mikä se sitte on jos ei oo tyttö tai poika?”. Se avasi semmosia hyviä hedelmällisiä keskusteluja. (H:3)

Bahmani ja Honkasalo (2016, 37) toteavat, että aktiivisella oletusten näkyväksi tekemisellä ja purkamisella tehdään tilaa nimenomaan kaikkia koskevalle moninaisuudelle. Sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvät stereotypiat ja kapeat oletukset rajaavat ylipäätään sitä, millaisia nuorten on ”lupa” ja mahdollista olla. Näitä oletuksia ja normeja kyseenalaistamalla ja näkyväksi tekemällä tuetaan myönteisellä tavalla kaikkien nuorten yksilöllisyyttä. Samalla kohtaamisista tehdään turvallisempia ja sallivampia erityisesti niille nuorille, jotka kokevat nämä normit erityisen rajoittaviksi. (Mt., 35 & 37.)

Sitte esimerkiksi yhdessä ryhmässä ku [--] ne alko puhumaan sitä että mitä hyvää on seurustelussa ja muussa. [--] Ni sitte puhuin siitä että kaikki ei välttämättä halua parisuhdetta, ja et on olemassa ihmisiä joita ei vaikka seksi kiinnosta, ja se on täysin normaalia. (H:13)

Normien kyseenalaistaminen voi olla erityisen tärkeää silloin, jos nuoren oma kokemus ei mahdu selkeiden, valmiiksi määriteltyjen kategorioiden alle, kuten homous tai biseksuaalisuus (Taavetti 2014, 124). Seuraavassa lainauksessa ammattilainen pohtii sitä, kuinka kaikki ammattilaiset

eivät ehkä osaa hahmottaa moninaisuutta kaikkia koskevana asiana, ja toisaalta miten nuori herkästi haluttaisiin saada lokeroitua jonkin selkeän nimikkeen alle.

Et ymmärretään se, et on nuori joka on homo. Mut et nuori joka ikään kuin on hetero ja kokeilee seurustelua saman sukupuolta olevan kanssa, niin se ei oo ok. Seksuaalisuutta sellasena monimuotoisena elävänä ilmiötä, niin se on paljon vaikeampi asia, kuin että on nuoria jotka on erilaisia ja se erilaisuus pitää ottaa huomioon. (H:27)

Oletuksissa ei ole aina kyse vain sukupuoleen tai seksuaalisen suuntautumiseen liittyvistä väärintulkinnosta. Aineistossa on esimerkkejä myös siitä, kuinka erilaiset oletukset kytkeytyvät laajemmin esimerkiksi aikuisuuden normeihin ja tulevaisuuden toiveisiin. Erityisesti aikuisuutta määrittelee normatiivinen malli, jossa tavoiteltavana ja oikeana aikuisuutena näyttäytyy esimerkiksi vakaa parisuhde, perheen perustaminen ja lasten hankkiminen. Sateenkaarinuorille kysymykset aikuisuudesta saattavat näyttäytyä jossain määrin erilaisina tai niihin voi liittyä haasteita. Samalla on muistettava, että kaikki eivät halua parisuhdetta tai perhettä.

Se oletus että kaikki haluaa jonkun parisuhteen tai kaikki haluaa vaikka seksiä tai semmonen, et se perinteinen heteronormatiivinen ydinperhemalli jyllää siellä sit tosi helposti. "Sitten kun sinulla on lapsia" ja tämmöstä. (H:11)

Sul voi olla tiettyyn vaiheeseen, siis tiettyyn ikään tai johonkin elämänvaiheeseen sä voit mennä hyvin fine sen asian kanssa. Mut sit tapahtuu taas jotain, sun ympärillä ihmiset rupee vaik menemään naimisiin tai perustamaan perhettä tai jotain. Ja sit sun pitää tavallaan siinä pysähtyä miettimään [--] et onks se mahdollista vaikka siinä mitä sä olet. (H:24)

Puheeksi ottaminen – miksi, miten ja missä tilanteissa?

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret ovat tottuneet tarkkailemaan ympäristön hyväksyvyyttä miettiessään, missä määrin he voivat kertoa omasta itsestään. Joskus vaikeneminen tai jopa valehteleminen voi tuntua välttämättömältä, jotta voi suojautua syrjinnältä. (Taavetti

2015, 34–35.) Etenkin itse koetut tai toisilta kuullut kokemukset syrjinnästä tai negatiivisista asenteista voivat saada nuoren tietoisesti salaamaan identiteettinsä (Alanko 2014). Oman suuntautumisen salaava tai siitä kertomatta jättävä nuori joutuu peittämään itsestään ja elämästään monia tärkeitä ja hyvin arkisiakin puolia, esimerkiksi seurusteluun, rakkaussuhteisiin tai omiin läheisiin liittyen (Taavetti 2015, 35).

Usein sateenkaarevuudesta kertomista tai kertomatta jättämistä kuvataan ”kaapin” ja ”ulostulon” käsitteillä. Kaappi on metafora avoimuuden puutteelle – henkilö on kaapissa, mikäli hän ei ole tuonut esiin omaa sateenkaarevuuttaan. Ulostulo taas hahmotetaan kaapista ulos astumiseksi eli omasta identiteetistä kertomiseksi tai sen esilletuomiseksi. Tämän metaforisuuden ongelma on, että ”kaapista ulostulo” näyttäytyy helposti sekä kertaluontoisena että joko-tai-henkisenä asiana: joko olet kaapissa tai sitten et. Avoimuus ei kuitenkaan tarkoita välttämättä vain suoraa oman sukupuoli-identiteetin tai seksuaalisen suuntautumisen esille nostamista, vaan esimerkiksi mahdollisten väärinkäsitysten korjaamista tai avointa suhtautumista asian tullessa muutoin puheeksi (Alanko 2014, 26). Lisäksi arjen elämässä kyse ei ole vain yhdestä dramaattisesta ulostulosta vaan joukosta jatkuvia tilanteita, joissa päätös kertomisesta täytyy tehdä aina uudestaan uusia ihmisiä kohdatessa (Taavetti 2015, 35).

Sateenkaariryhmien välillä on myös eroja siinä, millä tavoilla ja missä tilanteissa he voivat kertoa tai olla kertomatta sateenkaarevuudestaan. Edellä kuvattu ulostulojen toistuvuus läpi elämän koskee erityisesti seksuaalivähemmistöjä. Osittain tämä johtuu siitä, ettei seksuaalista suuntautumista voi päätellä kenenkään ulkonäöstä, habituksesta tai edes ihmissuhdestatuksesta. Sukupuolta taas ei aina ole mahdollista piilottaa ihmisten arvioivilta katseilta. Tässä tulee kuitenkin huomata, että ulkonäkö tai sukupuolen ilmaisu ei välttämättä vastaa nuoren sukupuolen kokemusta, jolloin nuori saattaa tulla myös väärinsukupuolitetuksi. Toisaalta esimerkiksi sukupuolenkorjausprosessin läpikäynyt transsukupuolinen nuori voi hyvin elää arjessa omassa sukupuolestaan ilman, että hänen on välttämättä tuotava esiin omaa transtaustaansa. (Taavetti 2015, 35.)

Tässä tutkimuksessa enemmistö kyselyyn vastanneista ammattilaisista koki, että seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoleen liittyvät kysymykset nousevat usein esiin nuorten kanssa käytävissä keskusteluissa. Toisaalta monilla ammattilaisilla oli ollut vain harvoja kohtaamisia

sateenkaarinuorten kanssa, mitä he perustelivat sillä, että asia ei nouse puheeksi. Kuten olemme jo edellä panneet merkille, osa ammattilaisista näkee nuoren seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolen oman työskentelynsä kannalta ylipäätään toissijaisena – kun taas jotkut korostavat kokonaisvaltaisen huomioimisen periaatteita. Erot eri palveluiden lähtökohtien välillä vaikuttavat siihen, millainen rooli ammattilaisilla on nuorten elämässä ja mitkä asiat tulevat palvelukohtaamisessa puheeksi.

Työskentelen psykiatriassa, ja arvelen osin syynä olevan se, että jos nuoren muut haasteet ovat mittavia, voi nuoresta tuntua lisähankaluudelta ottaa sukupuoli-identiteetti tai seksuaalinen suuntautuminen puheeksi. [--] Voi myös olla, ettei yhteistyö- ja luottamussuhde ole vielä kehittynyt riittävän vahvaksi. Kysyn usein avoimilla kysymyksillä esim. kehon kokemusta tai seurustelua, ja usein tarjoan suoraan 2 vaihtoehtoa (onko ollut kiinnostusta tyttöön tai poikaan), jolloin toivottavasti olisi helpompi vastata kyllä kumpaan tahansa. Ne nuoret, jotka ovat tuoneet vähemmistöidentiteettiään tavalla tai toisella esiin, ovat olleet hyvin varautuneita osin aiempien kokemusten vuoksi. On ollut tärkeää keskittyä vuorovaikutuksessa siihen, mikä milloinkin on nuoren elämässä ajankohtaista. Aina se ei ole sateenkaariaasia. (Kysely)

Tässä luvussa tarkastelemme lähemmin erilaisia suhtautumisen ja toimimisen tapoja suhteessa puheeksi ottamiseen eli siihen, millä tavoilla seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoleen liittyvistä kysymyksistä palveluissa keskustellaan. Työskentelyssä on luonnollisestikin aina keskittyttävä nuoren elämän kannalta ajankohtaisiin asioihin. Parhaimmillaan sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvät kysymykset nivoutuvat luontevaksi osaksi nuoren kanssa tehtävää työskentelyä. Puheeksi ottaminen voi tarkoittaa keskustelua esimerkiksi perheestä ja seurustelusuhteista tai siihen liittyvistä toiveista sekä itsensä hyväksymisen kokemuksesta. Kuten jo aiemmin todettiin, tämä ei välttämättä tarkoita sitä, että sateenkaarevuuteen liittyviä asioita tarvitsisi välttämättä sen enempää ”käsitellä”. Olennaista on kiinnittää huomiota moninaisuuteen näiden kysymysten kohdalla.

Et jos me keskustellaan vaikka jostain masennuksesta tai jostain äiti-suhteesta. Niin sit mä saatan siinä kysyä, että aatteletko sää että vaikka sun homoseksuaalisuus vaikuttaa sun suhteeseen sun äitiin, ja tällasia kysymyksiä saatan kysyä sinne. (H:13)

On hyvä muistaa, että ihmiset suhtautuvat hyvin eri tavalla sukupuoleen tai seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviin asioihin. Myös sateenkaari-nuorten kohdalla tulee tunnistaa yksilölliset erot ja huomata, että kyse ei ole vain siitä, kuka on sinut itsensä kanssa tai kuka ”salaa identiteettiään”. Ihmiset ovat tässä suhteessa ylipäätään erilaisia. Toiset puhuvat itsestään avoimemmin ja tuovat satunnaisiinkin vuorovaikutustilanteisiin jotain itsestään. Toiset taas haluavat pitää tietyt asiat yksityisinä eikä se automaattisesti tarkoita epävarmuutta tai salaamista.

Tämän vuoksi onkin vaikeaa antaa suosituksia tai yleispäteviä ohjeita tilanteista, milloin asia olisi hyvä ottaa puheeksi: esimerkiksi milloin aiheesta puhuminen voisi olla nuorelle tärkeää, vaikka se olisikin vaikeaa, ja milloin taas keskustelu ei ole tarpeen ja asian esille nosto enemmänkin asiatonta.

On selvää, että eroja on myös palveluiden välillä. Teema saa erilaisia merkityksiä sen mukaan, millaisiin työskentelytapoihin ja peruslähtökohtiin palvelu pohjautuu. Esimerkiksi monet terveydenhuollon ja psykiatrian hoidolliset palvelut perustuvat ammattilaisen ja nuoren väliseen kahdenkeskiseen suhteeseen. Nuorisotyöllisissä ja muissa yhteisöperusteisissa työtavoissa taas lähtökohtana on vertaisuus ja ryhmän jäsenyys, jolloin työtapoihin liittyy sisäänrakennetusti ryhmäprosessien hallintaa ja ohjausta sekä kasvatuksellisuutta. Vertaisryhmien dynamiikkaan liittyviä kysymyksiä käsitellään tarkemmin myöhemmin tässä raportissa.

Avoimen ja turvallisen tilan luominen

Sateenkaarevuus tulisi ymmärtää kokonaisvaltaisesti osana nuoren elämää. Tämän vuoksi palveluissa olisi tärkeää pohtia, onko nuorilla kaikissa tilanteissa tilaa tuoda esille normista poikkeavaa seksuaalista suuntautumista, sukupuoli-identiteettiä tai niihin liittyviä pohdintoja. Onko asian esille nostaminen vain nuoren vastuulla? Ammattilaiset pohtivatkin haastatteluisia esimerkiksi sitä, kuinka tukea nuorta olemaan avoin kuitenkin tätä painostamatta.

Toisaalta mietin että miten sen kukakin asiakas kokee, että syntyys sellasii hyvii tilaisuuksia ottaa sitä asiaa puheeks. Että by the way mä oon muuten homo. [-] Et pitäiskö meidän luoda sellasia tilaisuuksia tai sellasii luontevia siihen sen asian puheeks ottamiseen. (H:21)

Semmoseen avoimuuteen, siihen kannustaminen painostamatta kuitenkaan sitä [nuorta] liikaa mitenkään. Et se täytyy olla sen oma valinta ja se täytyy tehdä sillä tahdilla mihin se on ite valmis. (H:21)

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret joutuvat jatkuvasti puntaroimaan omasta identiteetistään kertomisen ja kertomatta jättämisen välillä monissa tilanteissa. Nuoren kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin tukemisen kannalta olisi tärkeää, että nuoren ei tarvitsisi palvelua käyttäessään miettiä, tuleeko hän siellä hyväksytyksi omana itsenään – vai täytyykö hänen piilotella jotain puolta itsestään tai elämästään. Eräs ammattilainen kuvailee, kuinka hän toivoisi palvelun voivan olla nuorelle turvallinen paikka, jossa hän voi rauhallisina mielin olla.

Että meillä pystyttäis edes jotenkin olemaan siinä sillä tavalla läsnä ja yksiksemmonen turvallinen paikka, missä ei tarvii tarvii pohtia sitä että tuleeko täältä nyt jotain asenteita tai että oonko mä vääränlainen. (H:11)

Turvallisen, moninaisuutta kunnioittavan ilmapiirin mahdollistaminen vaatii hetero- ja sukupuolinormien tunnistamista ja näkyväksi tekemistä (Bahmani & Honkasalo 2016, 44; ks. myös alaluku Näkymättömät sukupuoli- ja hetero-oletukset palveluissa ja ammattilaisten mielissä, sivu 52). Avoimella ja moninaisuuden olemassaolon huomioivalla puheeksi ottamisella ammattilainen ikään kuin ”antaa luvan” moninaisuudelle ja nuoren tunnistamiselle sellaisena kuin tämä on (Kilpiä 2012, 260).

Puheeksi ottamisen tavat ja merkitykset eri palveluissa

Avoimen ja turvallisen ilmapiirin merkityksen lisäksi on huomattava, millaisia eroja palveluiden välillä on. Joissakin palveluissa kohtaamiset ovat nopeasti ohimeneviä ja kertaluontoisia, toisissa keskitytään esimerkiksi tiettyyn oireeseen ja sen hoitoon, ja joissain on kyse kokonaisvaltaisemmasta työskentelystä ja nuoreen tutustumisesta. On ilman muuta selvää, että erot palveluiden välillä vaikuttavat siihen, millaisin tavoin ja painotuksin nuoren sateenkaarevuuteen liittyvät asiat on mahdollista ja tarkoituksenmukaista huomioida.

Et vaikka vois ajatella et eihän joku sukupuolinen suuntautuminen tai tämmönen asia päihderiippuvuudesta toipumiseen vaikuta. Niin jotenkin mä aattelen, että täs on meidänkin hoidossa paljon enemmän kysymys kun vaan siitä riippuvuudesta. Semmosesta kokonaisvaltaisuudesta, kokonaisvaltaisesta itsensä tuntemisesta ja itensä kanssa toimeen tulemisesta. Ja sit jos siel on jotain kauheen salattuja puolia niin se jarruttaa sitä prosessia. Olis se hyvä juttu että pystys myös tämmöset asiat, oleen niistä avoin. (H:21)

Onhan tos kuitenkin semmosia niin lyhyitäkin kohtaamisia, et joskushan vaan asiakkaan tapaa kerran esimerkiks ja päivystyksessä, et siihen ei tuu mitään jatkoo, niin eihän nyt siinä tilantees välttämättä kaikki asiat oo viel keskustelussa. (H:5)

Edelliset lainaukset kuvaavat palveluiden ääripäitä. Ensimmäisessä lainauksessa on kyse palvelusta, joka perustuu pitkäkestoiseen, luottamukselliseen ja varsin syvälliseen suhteeseen nuoren kanssa. Lähtökohtana on kokonaisvaltaisuus, jolloin olisi tarpeen huomioida kaikkia niitä asioita, jotka ovat nuoren elämässä merkityksellisiä, mukaan lukien mahdollinen sateenkaarevuus. Jälkimmäinen lainaus on puolestaan esimerkki palvelusta, jossa kohtaamiset ammattilaisen ja nuoren välillä saattavat olla lyhyitä ja usein myös kertaluontoisia. Tällöin käsittelyyn ja keskusteluun nostettavat asiat ovat hyvin erilaisia.

Mut sillon kun on tarkoituksenmukasta tehdä semmosta kokonaisvaltaista kartotusta niin varmaan se ois ihan hyvä, että pystyitäs kysymään yhtä lailla ku kysytään tupakoinnit ja mitkä tahansa hyvinvointiasiat. Pituudet, painot, kokemus omasta sukupuolisuudesta, omasta kehosta, tykkääkö tytöistä vai pojista... (H:12)

Edellä siteerattu ammattilainen pohtii ensin sitä, ettei sukupuoleen tai seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvien kysymysten käsittely varmasti aina ole tarpeellista tai edes asiallista – kuten silloin, kun nuori ”vaikka menee mahakivun takia lääkäriille”. Tämän jälkeen hän kuitenkin toteaa, että sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvistä kysymyksistä voitaisiin puhua nykyistä enemmän siinä missä muistakin hyvinvointiin kuuluvista asioista.

Hankkeessa järjestetyssä työpajassa jotkut osallistuneista sateenkaarinuorista esittivät toiveen, että seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoleen liittyviä kysymyksiä sivuttaisiin kaikkien nuorten kohdalla, osana yleistä hoitotyötä. On tärkeää välttää tilannetta, jossa nuori kokee,

että yksinomaan häneltä tiedustellaan asiaa. Luontevien kysymysten liittäminen hoitotyön rutiineihin auttaisi myös ammattilaista aiheen lähestymisessä.

Seksuaalisuuteen liittyvät "esitieto"-kysymykset puuttuvat, joka voisi olla helpompi lähestymistapa kuin kysyä asiaa "randomina" vastaanotolla. (Kysely)

Joillakin ammattilaisilla taas on tapana kertoa nuorille etukäteen omasta työstään ja aiheista, joista vastaanotolla voi puhua. Tavoitteena on madaltaa kynnystä arkaluontoisten aiheiden esiin nostamiseen ja tehdä omasta suhtautumisesta jo ennalta avointa ja läpinäkyvää.

[On] käyty kertomassa et mitä me tehdään ja millaisissa asioissa meihin voi ottaa yhteyttä. Et siinä on esimerkiksi sanonu tän yhtenä asiana, et voi olla seurusteluun, seksuaaliseen suuntautumiseen... Mä oon ehkä sanonu sen nuorille niin, et joillekin on selvää tykkääkö tytöistä vai pojista vai molemmista, ja toisille ei. Ja ne on asioita jotka voi mietityttää ja ne on asioita joista saa tulla puhumaan. Ja tavallaan nimenny sen siinä et tää on asia josta voi tulla puhumaan. (H:27)

Nuoren tukeminen ja hyväksyntä

Nuoren sateenkaarevuuteen ei tulisi hoitotyössä takertua. Kuten aiemminkin on todettu, sateenkaarinuorten vähemmistöasema voi kuitenkin pitää sisällään myös tiettyjä erityiskysymyksiä, joihin nuori saattaa kaivata tukea. Näitä voivat olla esimerkiksi ympäristön negatiiviset asenteet, suhteet vanhempiin tai nuoren identiteettiin liittyvät mahdolliset pohdinnat tai ristiriidat. Aiemmista tutkimuksista (esim. Alanko 2014, 37) tiedetään, että sateenkaarinuoret saattavat kohdata enemmän haasteita myönteisen minäkuvan luomisessa, etenkin jos nuori on pakotettu piilottamaan identiteettinsä tai selittelemään tai puolustelemaan sitä. Mikäli nuori kokee ahdistusta omaan identiteettiinsä liittyen, on ammattilaisella tärkeä rooli nuoren tukijana. Eräs ammattilaisista määritteli työtään seuraavasti:

Yksinäisyydessä auttaminen, sallivuuden luominen itseään kohtaan. Identiteetin keskeneräisyys ja hapuilu ja siinä tukeminen eteenpäin. (Kysely)

Moni ammattilainen nosti esiin nimenomaan sen, kuinka tukea nuorta tämän tarvitsemalla tavalla, mainiten erityisesti tässä yhteydessä nuoren tukemisen itsensä hyväksymisessä. Seuraavassa lainauksessa sivutaan myös sitä, kuinka sateenkaarevuuden ja päihteiden ongelmakäyttöön liittyvän leimautumisen yhtäaikaisuus voi aiheuttaa nuoressa ahdistusta.

Se liittyy mun mielestä semmoseen uskallukseen ylipäätään olla oma itsensä. Ja kun ehkä riippuvuuteenkin liittyy monesti niin paljon häpeettä ja semmosta salailua ja valehtelua ja kaikkee tämmöstä. Niin jotenkin että uskaltais kasvaa omaks itsekseen, niin että voi luottaa siihen että mua ei hylätä tai aleta syrjimään tai halveksumaan sen takii mitä mä oon. Ni se on ehkä mun mielest semmonen kaikist tärkein. (H:21)

Tukeminen ei tarkoita sitä, että nuoren olisi välttämättä kyettävä nimeämään identiteettinsä tai mahdolluttava johonkin tiettyyn lokeroon. Itsemäärittelyoikeus on myös oikeutta olla määrittelemättä itseään, kuten alla olevissa lainauksissa todetaan.

Monet nuoret kieltäytyvät luokittelemasta itseään johonkin edellä mainittuun ryhmään. He voivat elää tällä hetkellä jonkin määritelmän mukaan, mutta eivät silti halua luokitella itseään siihen, 'sillä tilanne saattaa muuttua'. (Kysely)

Osalle lapsista/nuorista joita tapaan itsen määrittely edellä mainittujen termien avulla ei ole vielä ajankohtaista mutta kaikki toki pohtivat seksuaalisuuttaan ja sukupuolisuuttaan tavalla tai toisella. Koen että osaan auttaa ja tukea nuoria näissä pohdinnoissa ja antaa heille tietoa asioista kunnioittaen ja hyväksyen moninaisuuden. (Kysely)

Moni ammattilainen mainitsi hyvänä käytäntönä asiallisen tiedon jakamisen nuorelle. Monet kertoivat myös ohjanneensa nuoria eteenpäin Setan vertaistuen ja tiedon piiriin. On tärkeä kuitenkin muistaa, että Seta ei korvaa peruspalveluita tai tarjoa esimerkiksi yksilöllistä keskusteluapua. Eteenpäin ohjaaminen, nuoren sitä toivoessa, on suotavaa, mutta se ei saa olla keino välttää vastuuta nuorta askarruttavien asioiden käsittelyssä. Toisin sanoen vertaistryhmiin ohjaaminen ei tarkoita, etteikö nuori ehkä kaipaisi edelleen myös muuta tukea.

Semmoset tilanteet mun mielest on kyl hankalii, jos potilaan vanhemmat ovat sitä mieltä että tää on ihan kauheen juttu. [--]Perhetapaamisessa kuitenkin pitää olla kaikkien puolella, vaik ois iso houkutus tietysti olla just sen oman potilaansa puolella. [--] Mitä sä semmoses tilanteessa teet? Lapsi ei tuu hyväksytyksi sellaisena kuin hän on. Hänen pitää mennä sinne kotiin esittämään jotain ihan muuta, niin eihän se kenenkään terveyttä tue. (H:8)

Se mikä ehkä toisella tasolla on [hankalaa], on miten vanhemmat suhtautuu. Ja vanhempien kans keskusteltaessa, [--] niin se nuoren kunnioittaminen siinä että emme ole tilivelvollisia vanhemmille. Mutta silti jos vanhemmat kysyy ja pohtii että miten pitäas tehdä, niin ollaan vähän hankalassa välikädessä. [--] [Kun] se on semmonen menetelmä myös tässä nuorisotyössä, että kun vanhempia tukee, ni se lisää sitä lasten ja nuorten hyvinvointia. (H:3)

Moni ammattilainen piti erityisen vaikeina tilanteita, joissa nuoren vanhemmat suhtautuivat sateenkaarevuuteen kielteisesti tai torjuvasti. Tällä on usein huomattava vaikutus nuoren hyvinvointiin. Ammattilaiset kokivat oman roolinsa ristiriitaisena etenkin silloin, kun työskentely sisälsi kanssakäymistä vanhempien kanssa. Asiallisen tiedon ja tuen tarjoaminen vanhemmille voi olla joissain tilanteissa mahdollista ja toimivaa. Tällaisia tilanteita pidettiin kuitenkin haastavina, erityisesti nuoren yksityisyyden säilyttämisen ja kunnioittamisen kannalta.

Sukupuolen moninaisuus ja nuoren itsemäärittelyn kunnioittaminen

Tätä tutkimusta varten kerätyn aineiston perusteella sukupuolen moninaisuuteen ja sukupuolivähemmistöihin liittyvät kysymykset vaikuttavat olevan useimmille ammattilaisille vieraampia kuin seksuaalivähemmistöt ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus. Tämä näkyy sekä ammattilaisten näkemyksissä aiheen vieraudesta että haastattelupuheessa esiin nousevina väärinkäsityksinä.

Raportin alussa olevaan infolaatikkoon on koottu käsitteitä, jotka liittyvät myös sukupuolen moninaisuuteen. Käsitteellisesti sukupuolivähemmistöjen alle kuuluu muun muassa transsukupuolisuus, transvestisuus, intersukupuolisuus ja muunsukupuolisuus. Todellisuudessa ihmisten kokemukset ja identiteetit voivat vastata jotain näistä, tai olla jotain näiden

kategorioiden väliltä tai ulkopuolelta (Taavetti 2015, 26). Toisin sanoen sukupuolen moninaisuus kattaa laajan kirjon erilaisia identiteettejä ja sukupuolen tai sukupuolettomuuden ilmaisemisen tapoja. Tiivistetysti voidaan todeta, että olemassa olevaa sukupuolen kokemusten, ilmausten ja kehollisten piirteiden kirjoa on mahdotonta pelkistää vain perinteiseen mies-nainen-jaotteluun (Nissinen J. 2012, 25).

Monelle nuorelle esimerkiksi transsukupuolisuus voi olla myös osa positiivista itsemäärittelyä. Samalla on kuitenkin hyvä muistaa, että jotkut nuoret saattavat kokea transsukupuolisuuden korostamisen vähättelynä ja merkkinä siitä, ettei heitä kohdata kokonaisina heidän kokemansa sukupuolensa mukaisesti. Tällöin esimerkiksi viittaukset nuoren transtaustaan tai siihen, ettei nuori ammattilaisen silmissä sovi sukupuoleen liitettyihin normeihin, voi olla loukkaavaa ja haavoittavaa. Nuoren tukemisen ja kunnioittamisen kannalta tärkeintä onkin, että nuoresta käytetään tämän itsensä valitsemia sanoja. (Taavetti 2015, 27–28.)

Aineistosta löytyy runsaasti esimerkkejä siitä, että ammattilaiset yhdistävät sukupuolen vain juridiikkaan perustuvaan jaotteluun, kuten sosiaaliturvatunnuksessa näkyvään sukupuoleen. Tämä saattaa aiheuttaa ongelmia nuoren kohtaamisessa, jos nuoren oma kokemus sukupuolesta ei vastaa juridista määritelmää. Tämä näkyi esimerkiksi tilanteissa, joissa nuori määriteltiin palvelun toiminnassa tämän juridisen sukupuolen mukaan vastoin hänen omaa sukupuolen kokemustaan. Esimerkiksi alla olevassa lainauksessa haastateltu ammattilainen tuntuu käsittävän sukupuolen ensisijaisesti juuri juridiikan, ”paperien”, kautta. Samalla katkelma kuvaa osuvasti sitä hämmennystä, mitä ammattilaisilla saattaa asian hahmottamiseen liittyä.

Mä kävin [transsukupuolisen asiakkaan] kanssa uimahallissa, [--] niin sitten hän sillain leikillään laski sitä, että kohta hän saa siirtyä tuonne toiselle puolelle, naisten puolelle, ja pohti siitä ääneen, että millonkohan se sitten tapahtuu. No mä sitten en osannu siihen muuta sanoa ku että sitten varmaan ku sulla on paperit siitä. [--] Se oli mulle semmonen vähän hämmäntävä, että missäs vaiheessa se tapahtuu (H:23)

Sukupuolen määrittely yhdistetään myös tiettyihin kehollisiin ominaisuuksiin (ns. biologinen sukupuoli). Tämä näkyy esimerkiksi sukupuolittuneissa tiloissa ja toisaalta sukupuolenkorjausprosessin korostamisessa.

On totta, että osa transsukupuolisista nuorista kokee sukupuolen fyysisen korjaamisen tärkeäksi esimerkiksi sukupuolidysforian eli sukupuoliristiriidan aiheuttaman ahdistuksen takia (ks. Infolaatikko). Kaikki sukupuoliristiriitaa kokevat nuoret eivät kuitenkaan välttämättä koehoon kohdistettavia korjaavia toimenpiteitä tarpeellisiksi. Sukupuolenkorjausprosessia ja siihen liittyviä kysymyksiä käsitellään tarkemmin seuraavassa luvussa.

Se mikä mul on sellanen henkilökohtanen piikki lihassa... No niinku nyt oli just [--] Hesarissa oli täst intersukupuolisuudesta juttu. Ja jotenkin siitä aina herää semmonen viha oikeen, et on se ny kumma ku ihmiset ei ymmärrä sitä et meit on niinku niin monen tyyppisiä. Ja [--] sit se et missä vedetään se raja, että kuka sen on määrittelemään, et millon on mies tai nainen. [--] Se että yhteiskunta menee aina rajaamaan et pitää olla aina joku tietty. (H:28)

Sukupuolen määrittely ja sukupuolen moninaisuuden olemassaolon näkymättömyys on asia, joka kytkeytyy vahvasti sukupuolta koskeviin normeihin, virallisiin käytäntöihin ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Edellä olevassa lainauksessa ammattilainen kuvaa omaa turhautumistaan näihin kaavamaisiin määrittelyihin ja siihen, etteivät ne huomioi sitä moninaisuuden kirjoja, joka todellisuudessa ihmisten elämässä vallitsee.

Toisinaan ammattilaisten puheissa vilahtelevat melko stereotyyppiset käsitykset siitä, mitä kuhunkin sukupuoleen kuuluminen käytännössä tarkoittaa. Tämä näkyi paitsi puheena ”tyttöjen ja poikien” välisistä eroista, toisaalta myös tiettyinä sukupuolivähemmistöihin liitettyinä värittyneinä mielikuvina. Seuraavassa lainauksessa viitataan melko yleiseen sukupuolivähemmistöihin liitettyyn mielikuvaan räväkämmästä tai värikkäämmästä pukeutumisesta. Lainauksessa näkyy myös se, miten kyseinen ammattilainen tuntee hahmottavan sukupuolen määrittymisen: ammattilainen puhuu ”miehestä”, joka ”haluaisi olla tyttö”. Toki kertomuksen perusteella ei voida tietää, miten kyseessä oleva henkilö itse itsensä määrittelee. On kuitenkin huomionarvoinen seikka, että ammattilainen vaikuttaisi määrittävän asiakkaan ”todellisen” sukupuolen muutoin kuin asiakkaan oman kokemuksen kautta.

Tulee mieleen yks mies [--] joka pukeutuu tosi persoonallisesti. Hän ite siis sanoo et hän haluais olla tyttö ja pukeutuu tosi värikkäästi... (H:15)

Ulkonäkö ja esimerkiksi vaatteet ovat olennainen osa sukupuolen ilmaisua, ja ne ovat merkityksellisiä sekä ihmisen kokemukselle omasta itsestään että sille, miten ympäristö tulkitsee sukupuolta. Sukupuoleen liittyvät normit koskevat myös ulkonäköä ja vaateetusta. Edellisessä lainauksessa siteerattu ammattilainen jatkoi kertomustaan kuvailemalla entisellä työpaikallaan kohtaamansa ahdistavaa tilannetta, jossa asiakas oli pakotettu ”tavallisuuden” nimissä pukeutumaan itselleen väärän sukupuolen vaatteisiin. Tilanteessa ei kunnioitettu asiakkaan omaa kokemusta – tämä on itsemäärittelyoikeutta loukkaavaa ja siksi epäasiallista. Transsukupuolisuus nähdään tilanteessa ensisijaisesti mielenterveydenhäiriönä, jota hoidetaan.

Tosi semmost alentavaa naureskelua ja [--] semmosta et [muut työntekijät] on ollu sitä mieltä et ne kaikki vaatteet pitäs siel sairaalaskin riisua. [--] Ja yrittäis pukee sen [asiakkaan] jotenkin, no miehen sairaalavaatteisiin. [--] Et ne kokee, [--] et täällä sairaalassa pitää olla tavallisis vaatteissa. [--] He näkee sen jotenkin ku sitä hoidetaan sitä ihmistä, ni se on yks osa et saadaan se ihminen jotenkin tavallisemman näköseks heidän silmis. (H:15)

Moni haastateltu ammattilainen on myös miettinyt, kuinka tukea nuoren sukupuoleen liittyviä pohdintoja. Yhtenä tärkeänä asiana voidaan mainita se, ettei nuoren kokemusta jatkuvasti kyseenalaisteta. Kyseenalaistaminen voi ilmetä esimerkiksi nuoren väärin sukupuolittamisena, vastoin tämän omaa sukupuolikokemusta. Tällaista kyseenalaistamista voi tapahtua myös huomaamatta arkisissa käytännöissä, joissa nuoria jaotellaan sukupuolen mukaisesti vertaisryhmiin tai palvelun tiloihin. Sukupuoli esiintyy usein myös puheen tasolla esimerkiksi siinä, mitä nimeä nuoresta käytetään. Seuraavassa esimerkissä käsitellään tilannetta, jossa asiakas oli pyytänyt palvelun työntekijöitä käyttämään itsestään toivomaansa nimeä. Esimerkistä käy ilmi työntekijöiden hämmennys, minkä seurauksena nuoren kokemus ja itsemäärittelyoikeus tuli kyseenalaistetuksi.

Se kohtaaminen on ollut paljon helpompaa sen jälkeen kun häntä puhutellaan niinku hän on halunnu. Mut että siinä [oli] vähän sitä hankalaa kun [hänellä] on sitä psyykesairautta. Et jotkut [työntekijät] ajatteli asiaa niin, et jos hän ei koskaan tule saamaan sitä virallista (huokaisee) lupaa vaihtaa sitä omaa identiteettiä, niin [--] jos sitten me kutsutaan häntä kuitenkin sillä nimellä minkä hän haluaa, [--] niin hajottaako se sitä psyykettä. Tehäaks me sitten karhunpalvelusta, [jos] pu-

hutellessaan naiseksi ja hän ei sitten koskaan virallisesti vaikka pääsiskään... (H:23)

Mielenterveystyön arkeen kuuluu sen pohtiminen, mitä asiakkaan kokemuksia voidaan tukea ja vahvistaa, ja milloin kokemuksia ymmärrettään mielenterveyden häiriöiden oireina. Taustalla on pyrkimys suojata mielenterveyden häiriöstä kärsivää henkilöä, joskus itseltään ja omilta ajatuksiltaan. Vaikka emme voi varmasti tehdä johtopäätöksiä esimerkiksi edellä kuvatun kertomuksen taustoista, vaikuttaisi siltä, että kyseessä oleva asiakas joutui asiattomasti kyseenalaistetuksi ja torjutuksi, vaikka lopulta päädyttiinkin hyvään lopputulokseen. On ymmärrettävää, että tällaisten tilanteiden arvioiminen on usein vaikeaa. Sukupuoliristiriitaa kokevan nuoren kannalta on kuitenkin erityisen ongelmallista, mikäli ammattilaisella ei ole riittävästi tietoa ja ymmärrystä sukupuolikokemukseen ja transsukupuolisuuteen liittyen, ja tilanteiden hoitamisesta puuttuvat yhteiset linjaukset.

Sukupuolenkorjausprosessi – tieto, tuki ja rakenteelliset ongelmat

Transsukupuolisten nuorten hoitoon liittyy ammattilaisten mukaan monia heidän työnsä kannalta vaikeita kysymyksiä. Aineiston valossa tämä vaikuttaisi olevan palvelujärjestelmässä yksi erityisen selkeä alue, jossa kaivattaisiin kehittämistä – sekä tietoa että hoitolinjojen ja -vastuiden selkeyttämistä.

Transsukupuolisten psyykinen tukeminen, tapaamani nuoret ovat olleet hyvin huonosti psyykkisesti voivia, jonotukset ja kriteerit sukupuolen korjauksiin tai arviointeihin haasteelliset, myös niiden toteutus. (Kysely)

Hankalin kokemus on ehkä nuoren kanssa, joka käynyt jo transpolilla, mutta palautettu, kun mielenterveys ei ollut vakaa korjaustoimenpiteiden alottamiselle. Mutta miten saada nuori kuntoutettua, jotta yleensä pääsisi elämässä eteenpäin: kotoa muutto, opiskelut jne.? (Kysely)

Moni ammattilaisista mainitsi erillisenä, erityistä osaamista ja tietoa vaativana kysymyksenä sukupuolenkorjausprosessin ja siihen liittyvät

kysymykset. Tähän liittyvät esimerkiksi sukupuolenkorjausprosessin palvelupolut ja tieto prosessin etenemisen eri vaiheista. Järjestelmä koetaan monimutkaiseksi ja käytännöt epäselviksi – esimerkiksi milloin ja mihin nuori ohjataan hoitoon, ja mitä sen jälkeen tapahtuu. Tätä tietoa ja sen välittämistä sitä tarvitsevalle nuorelle pidettiin tärkeänä.

Jonkun verran mä oon pyrkiny opettelemaan esimerkiks sitä että miten se sukupuolenkorjaus, miten se prosessi etenee, minkälaista tukee siihen on saatavilla. Että sitten osaa a) keskustella sen asiakkaan kanssa siitä ja b) ehkä vähän kerrookkin, jos ei se vielä tiää niistä asioista. Ja just oon opetellu, tiään kaikki sellaset että mihin saa toimeentulotukee ja mihin ei saa toimeentulotukee, et miten ne asiat menee. (H:13)

Palveluvyyhdin sekavuus ja hoitovastuiden epäselvyys aiheuttavat sen, että transsukupuoliset nuoret ovat palvelujärjestelmässä erityisen haavoittuvaisessa asemassa. Esimerkiksi seuraavassa lainauksessa kuvataan sekä ammattilaisten tiedonpuutteita että riskiä siihen, että sukupuolenkorjausprosessiin lähtevä nuori tipahtaa samalla pois tarvitsemiensa mielenterveyspalveluiden piiristä.

Periaatteessa lääkäreillä ainakin pitäis olla tietoo et miten ohjataan, jos nyt tulis vaikka esille et on kokemus transsukupuolisuudesta. Mut must tuntuu että välttämättä muun henkilökunnan puolelta ei oo tietoo, et miten siin pitäis lähtee eteenpäin ja kuka hoitaa. [--] Et kuuluuks nää meille. Ja vieläkin on sitä et transpolin pitäis hoitaa, ja sit transpoli on kuitenkin vaan tutkimusyksikkö. Et siinäkin on tullu sit vähän semmost pallotteluu, et mihin oikeesti sit niinku kuuluu sen psyyken hoito. Et ei ne ehkä oo ihan selkeitä vieläkään. (H:1)

Aineiston perusteella vaikuttaa siltä, palvelujärjestelmä tunnistaa ja hoitaa tällä hetkellä heikosti mielenterveyden ongelmien ja transsukupuolisuuden yhdistelmää. Tämä siitäkkin huolimatta, että transsukupuolisuus aiheuttaa nyky-yhteiskunnassa kovaa kuormitusta mielenterveydelle. Tämä näkyy muun muassa transihmisten itsemurhien suurena määränä (esim. Haas ym. 2011; Alanko 2014, 38). Ammattilaisten esiin nostamat kysymykset liittyvätkin nuoren hyvinvoinnin tukemisen ja hoitokäytäntöjen vaatimusten välisiin ristiriitoihin. Sukupuolenkorjausprosessiin pääseminen vaatii vakaata mielenterveyttä, joka voi olla puolestaan vaikea saavuttaa,

jos sukupuoli- ja sukupuoliristiriita on voimakas ja sen tuottama sosiaalinen ympäristö epäsuotuisa. Mielen- ja mielenterveysongelmista kärsivien, sukupuolenkorjausprosessiin haluavien nuorten kohdalla hoito ei aina toteudu, vaikka yhdenvertaisuuden näkökulmasta terveydenhuollon palveluihin tulee päästä mielen- ja mielenterveyden ongelmista huolimatta.

Varsinkin jos on päihdeongelma, ni voi olla tosi vaikeeta saada sitten niitä muita palveluita mitkä ehkä siinä tilanteessa kuuluis. Vaikka jos haluaa sukupuolenkorjausleikkaukseen tai siihen prosessiin. [--] Jotenkin se tuntuu vähän siltä, että kun on vaikka se päihdeongelma, mielen- ja mielenterveysongelma, niin ne on sellasia asioita mitkä ajatellaan että ne on jotenkin ensisijaisia suhteessa vaikka siihen oman identiteetin pohtimiseen. [--] Et niitä palveluita on tosi vaikeeta saada, jos näyttää siltä että joku muu ongelma on päällimmäisenä päällä. (H:11)

Ammattilaiset pohtivat syystäkin sitä, voiko nuorta esimerkiksi aktiivisesti tukea sukupuolenkorjausprosessin eteenpäinviennissä, mikäli polku katkeaaakin lyhyeen. He pohtivat haastattelussa, millä lailla nuorta voisi tukea niin, ettei anneta turhaa toivoa tai tuoteta pettymyksiä, mikäli hoitoon pääsy ei toteudukaan.

Sitten on tää toinen puoli tässä, että kun tää meidän nykyinen asiakas on hyvin moniongelmainen ja on myös mielen- ja mielenterveysongelmainen. Ja sitten on tätä prosessia lähtenyt viemään eteenpäin, että pitää aina just miettiä, [että entä] jos jossain transpolilla tai muualla tulee takapakkia, niin mitäs sitten. (H:23)

Ammattilaisten epävarmuudet vakavista päihde- tai mielen- ja mielenterveysongelmista kärsivien transsukupuolisten kohdalla liittyvät myös sukupuolikokemuksen ymmärtämiseen. Mielen- ja mielenterveyden ongelmien ajatellaan voivan muuttaa ihmisen kokemusta ja ajatuksia niin, että tietyn tilassa ihminen ei enää itse kykene päättämään omasta hoidostaan. Tämän tilan määrittäminen on kuitenkin vaikeaa. Millä tavalla nuoren itsemääräämisoikeutta on tällöin mahdollista kunnioittaa? Miten nuorta olisi paras tukea?

Sillon kun ihminen on selkeesti psykoottinen tai on vaikeita psyykkisiä oireita, ja hän kokee ehkä yllättäenkin, että hän ei oo oikeessa sukupuolestaan, niin ne on aika vaikeit tilanteita. Se on vaikee sen takia, että kuka mä oon sanomaan, että sä oot niin psykoottinen että älä nyt ees mieti. Että voiks se olla että se psykoosi oikeesti tuo sen asian esille mikä on ollu vaik kuin pitkään, mä en voi sitä tietää. Mut sitten jos on huono psyykkinen kunto, niin sillohan ei mihinkään isoihin systeemeihin ryhdytä. Ja sit jos on semmonen ihminen joka sairastaa sen verta vakavasti, että sitä vakaata vointia ei oo niinku näkyvissäkään, niin se on sit jo aika murheellista, et [--] miten sä sit siin lohdutat. (H:8)

Sukupuolenkorjausprosessiin liittyneissä puheenvuoroissa transsukupuolisuuden usein yhdistetään ajatus sukupuolen kirurgisen ja/tai hormonaalisen korjaamisen vääjäämättömyydestä tai tarpeesta nuoren hyvinvoinnin tukemiseksi. Kaikki sukupuoliristiriitaa kokevat tai binääriseen sukupuolijärjestelmään sopimattomat nuoret eivät kuitenkaan välttämättä koe sukupuolen lääketieteellistä korjaamista tai kehollisia muutoksia tarpeellisiksi. Kuten edellisessä laajemmin sukupuolen moninaisuutta käsittelevässä luvussa todetaan, ammattilaiset voivat tästä huolimatta tukea nuorta kunnioittamalla tämän sukupuolen kokemusta ja itsemäärittelyä, esimerkiksi välttämällä väärää sukupuolittamista ja käyttämällä nuoren toivomaa nimeä.

"Miten tuolla sitten asiakkaiden kesken" – vertaisryhmien haasteet

Yksittäisten nuorten kanssa työskentelyn lisäksi monissa palveluissa on toimintaa erilaisissa vertaisryhmissä. Nämä ryhmät saattavat perustua esimerkiksi hoidollisille tavoitteille tai liittyä vapaampaan yhdessäoloon ja kohtaamisiin palveluissa. Sateenkaarinnuorten kohdalla on tärkeä kysymys, millaisia huomaamattomia normeja ja oletuksia ryhmien toimintaan liittyy ja kuinka avoimesti nuoret voivat tuoda oman suuntautumisensa tai sukupuolen kokemuksensa esille. Vielä tärkeämpi kysymys liittyy siihen, kuinka ammattilaiset kykenevät takaamaan nuorten turvallisuuden ja puuttumaan tarvittaessa syrjivään käytökseen.

Moni ammattilainen kertoi olevansa huolissaan mahdollisesta syrjinnästä vertaisryhmissä tai asiakkaiden kesken. Aiemmista tutkimuksista (ks. esim. Kankkunen ym. 2010; Peltola & Moisio 2017) tiedämme, että

"tavallisuuden" normeista tavalla tai toisella poikkeavat nuoret altistuvat usein syrjinnälle. Siinä mielessä ammattilaisten huoli on varsin ymmärrettävä ja osin varmasti aiheellinenkin. Ammattilaiset kantavat vastuun siitä, ettei hoito ainakaan aiheuta lisähaittaa nuorille. Siksi on ymmärrettävää, että he pohtivat millaisia seurauksia nuorelle saattaa sateenkaarevuuden paljastumisesta tai kertomisesta aiheutua.

Joskus ehkä on sit tietty joutunu tosiaan miettimään, että miten tuolla sitten asiakkaiden kesken toisiaan kohtaan, et syntyys sit semmosta jotain inhottavaa, jotain syrjimistä tai semmosta. [--]

Mä olin hoitokeskustelussa voimakkaasti kannustanu yhtä asiakasta kertomaan muulle yhteisölle omasta biseksuaalisuudestaan. Ja mä muistan että mä sit työn-ohjauksellises keskustelussa pohdin sit sitä, että mitä jos [--] täs käykin niin et muu yhteisö alkaa jotenkin sitä syrjimään tai sorsimaan sen takii. Että oonks mä nyt tavallaan toiminu ammatillisesti oikein, ku mä oon ajanut tätä asiaa. Mut et sit lopputulos oli kyllä tosi hyvä, et ei todellakaan käyny mitään inhottavaa, päinvastoin se oli ollu tosi vapauttava ja hyvä kokemus. (H:21)

Osa ammattilaisista pohti sitä, olisiko nuoren joissain tilanteissa turvallisempaa olla kertomatta omasta suuntautumisesta tai sukupuolen kokemuksestaan vertaisryhmissä. Nuorten syrjintäkokemuksia kartoitaneista tutkimuksista tiedetään, että monet nuoret oppivat peittämään sosiaalisissa tilanteissa itsestään sellaisia asioita, jotka saattaisivat altistaa heidät syrjinnän kohteeksi joutumiselle (Kankkunen ym. 2010, 52). Kuten seuraavassa lainauksessa todetaan, on nuorella aina myös oikeus olla kertomatta. Samalla voidaan kuitenkin kysyä, kuinka turvalliselta tai palkitsevalta esimerkiksi ryhmätoimintaan osallistuminen identiteettinsä kiusaamisen tai syrjinnän pelossa salaavasta nuoresta tuntuu.

Toki voi olla sit niinkin, et semmosis tilanteissa missä sit on ollu vaikka sen olosia ihmisiä siel yhteisössä, et ei oo välttämättä uskaltanukaan luottaa niin paljon et olis kertonu. Ni sit tavallaan sitä [syrjimisen] ongelmaa ei oo ehtiny syntyykään. Et se on aina asiakkaan oikeus myös olla kertomatta... (H:21)

Muistan myöskin jutelleeni jonkun nuoren kanssa siitä, että ei halua vaikka siellä kuntoutusryhmässäkään tuua esille [omaa suuntautumista]. Että ei tulis semmosta syrjintää ja kiusaamista sitten. (H:10)

Toimintaympäristöjen välillä on eroja siinä, altistuuko niissä mahdollisesti syrjinnälle vai ovatko ne turvallisia ympäristöjä sateenkaarinuorelle. Esimerkiksi nuorten uskonnollisuus saatettiin nähdä yhtenä syrjiviä asenteita selittävänä tekijänä. Eräs ammattilainen taas yhdisti palveluympäristön mahdollisen vihamielisyyden siihen, että valtaosa asiakaskunnasta edustaa vanhempaa sukupolvea. Seuraavassa lainauksessa eräs ammattilainen vertailee päihdepuolella vallinnutta ilmapiiriä nuorisopuolen toimintaan. Tässä huomiot eroista palvelujen välillä yhdistyvät ennen kaikkea erilaisiin asiakaskuntiin ja toimintakulttuureihin.

Jokainen nuori täällä meillä saa kyllä olla semmonen ku on, ja nuortenkin parissa on semmonen hyväksyvä ilmapiiri. Minusta tuntuu että nuoret on jotenkin paljon hyväksyvämpiä sen erillisuuden suhteen. [--]

Siinä on vaikka joku nuori uskaltanu tai sanonukin ihan reippaasti oman suuntautumisen, ni ei se oo millään tavalla hetkauttanu toisia nuoria. Mutta voin kuvitella että entisessä työssä, jossakin tommosessa päihdekuntoutusryhmässä missä on hyvin erilaista se porukka, et siellä jos joku ois sanonu paukauttanu sen suuntautumisensa, niin siinä ois kyllä [--] kuntoutujien tai potilaitten kesken tupakkahuoneessa varmaan syrjintää tapahtunu. (H:10)

Erilaisten vertaissuhteiden huomiointi ja tarvittaessa niihin puuttuminen ovat osa ammatillista osaamista (Peltola & Moisio 2017). Kaiken kaikkiaan aineiston perusteella on kiinnostavaa huomata, miten ammattilaiset tuntuvat ymmärtävän erilaisten vertaisryhmien toiminnan. Monella ammattilaisella vertaisryhmiin tuntuu liittyvän käsitys siitä, että syrjintä olisi todennäköistä, vaikka sitä ei olisikaan omien havaintojen perusteella toistaiseksi havaittu. Hälyttävää on se, että syrjintä nähdään lähes vääjäämättömänä ja siihen puuttumisen tai sen ennalta ehkäisemisen keinot vähäisinä.

Aineistossa on myös kuvauksia vertaisryhmiin liittyvistä myönteisistä kokemuksista. Ammattilaisten kertomuksia kuunnelleelle tutkijalle välittyi tunne, että pelot ja oletukset syrjinnästä olivat joskus ylimitoitettuja. Ammattilaiset kertoivat esimerkiksi tilanteista, joissa huolesta huolimatta syrjintää ei ollutkaan tapahtunut. Moni ammattilainen kuvaili asiakkaiden kesken vallitsevaa hyvää ja hyväksyvää ilmapiiriä. Vaikka aineistosta löytyy myös päinvastaisia esimerkkejä, hyväksyvän ilmapiirin ajateltiin johtuvan

siitä, että nykynuoret ovat aiempia sukupolvia hyväksyvämpiä. Usein kyse oli myös palveluiden toimintakulttuurista ja arvoista ja esimerkiksi määrätietoisesta linjauksesta syrjivän käytöksen suhteen.

En mä tiedä onks se yllättävää vai onks se ihan odotettavaa, mut en muista et semmost olis ollu, et ketään olis sen takii mitenkään kiusattu. Et jotenkin sitä semmost suvaitsevaisuutta ja semmosta, et ei oikeestaan sil oo katottu olevan mitään väliä, on löytyny tuolta ihan hirveesti. Että on saanu kyl olla siitä ihan tosi ilonen, et aika vähän mitään sellaisii ongelmia tai semmosia hankaluuksia siihen liittyen. (H:21)

Tiukan syrjintäkiellon lisäksi erityisesti lempeys, kärsivällisyys ja nuorten tutustuttaminen toisiinsa nähtiin hyvinä keinoina erilaisten ennakkoluulojen kohtaamiseen ja murtamiseen. Erään haastateltavan mukaan olennaista on kaikkien arvostus sekä se, ettei nolata niitä joille tietyt asiat ovat ennestään tuntemattomia. Tällä tavoin luodaan avointa ja hyväksyvää keskustelu- ja toimintakulttuuria.

Monelle vaikka sateenkaarinuoret on hirveen vieras ryhmä ja voi olla pelottavakin ryhmä, voi olla semmonen mille on totuttu et sille vaan nauretaan. [--] On pyrityt siihen että silleen rakentavassa hengessä saatas puhuttua niitä tutummaks, niitä ilmiöitä, niin että siitä ei tulis mitään kiusallista tilannetta tai varsinkaan mitään ikävää tilannetta kenellekään puolin tai toisin. Ei niin että nolataan siitä että ei tienny jotain juttua, eikä nii että nolataan siitä että erottuu siitä massasta.

[--] Mun mielestä siinä toimii se vertais-kasvatuksellisuus, että nuoret usein keskenään käy ne keskustelut. Toki niin että siinä on usein työntekijä vähän korvana (naurahtaa), jos tarvitaan apua tai jos tuntuu että se lähtee väärään suuntaan. [--] Nuoret hyvin usein saa jotenkin itse puhuttua ne silleen hyvään vaiheeseen ne jutut, että sitten se ei ookaan yhtään outoo vaan ihan tavallista. (H:7)

Joillekin ammattilaisille oli selvää, että ryhmän vetäjän vastuulla on määritellä, millainen puhe on sopivaa ja samalla huolehtia siitä, että moninaisuutta tuodaan aktiivisesti esille ja tarvittaessa korjataan virheellisiä käsityksiä.

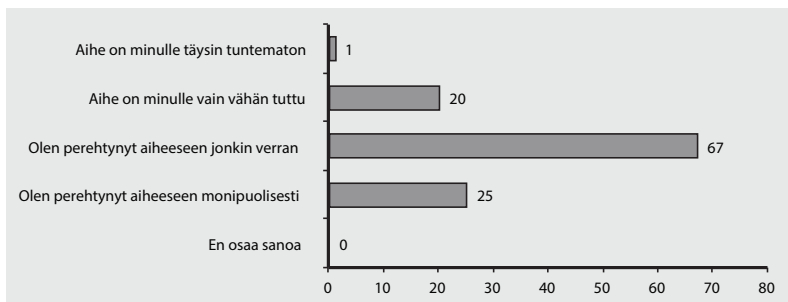
Varsinkin ryhmätoiminnassa huomaan, kun asiakkailta alkaa tulemaan jotain sellasta mikä itellä pistää korvaan, niin sitten nopeasti sanon jotain että toi ei oo muuten totta tai on olemassa myös tällaisia ihmisiä ja sekin on ihan normaalia. (H:13)

On mahdollista, että suhtautumistavoissa näkyvät koulutustaustoihin ja työotteisiin liittyvät erot. Toisille vertaisryhmien ohjaaminen on nimenomaan omaa vahvuusalueetta ja ammattitaitoa, kun toisilla se ei kuulu koulutukseen. Esimerkiksi nuorisoalan työntekijät ovat todennäköisemmin omaksuneet kasvatuksellisen elementin työssään, koska tämä työ on luonteeltaan sellaista, jossa aikuisella on aktiivinen ote ja vastuu keskusteluiden ohjaajana. Myös ammattilaisen omalla sukupolvikokemuksella saattaa olla merkitystä – esimerkiksi molemmat edellä olevista lainauksista ovat keski-ikään nähden melko nuorten ammattilaisten haastatteluista.

3.3 AMMATILLINEN OSAAMINEN JA TIETO (ISUUS)

Suurimmalle osalle tutkituista ammattilaisista seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuus olivat suhteellisen tuttuja aihepiirejä (kyselyn osalta ks. Kuvio 1). On mahdollista, että tutkimukseen ovat valikoituneet vastaamaan ne, jotka ovat perehtyneet aiheeseen keskimääräistä enemmän. Useat haastateltavista arvioivatkin, että heidän tietotasonsa on huomattavasti parempi kuin heidän kollegoillaan tai alan ammattilaisilla yleensä.

KUVIO 1. Ammatillinen osaaminen. (Kysely ammattilaisille, vastaajien määrä: 113. Luvut ilmaisevat vastaajien lukumääriä.)

Aineistossa on paljon kuvauksia siitä, kuinka suuria eroja ammattilaisten tietotasoissa voi olla aihepiirin suhteen. Monet kertoivat, etteivät heidän kollegansa välttämättä hallitse edes perustietoja tai käsitteitä. Erityisesti sukupuolivähemmistöihin vaikutti liittyvän tietämättömyyttä ja vääriä käsityksiä.

Yksinkertaisesti tietoa edelleenkin on liian vähän – käsitteistö monelle epäselvää jne. ”Siis se on vaihtanut sukupuolen naiseksi... on siis oikeesti mies”-tyyliin. (Kysely)

Osalle kollegoista esim. sateenkaaritermit ovat varsin tuntemattomia samoin kuin sateenkaarinuorten kohtaamat hankaluudet eikä omiakaan asenteita välttämättä tunnisteta. (Kysely)

Eräs tutkimukseen osallistuneista kuvaa osuvasti yhdenvertaisuuden edistämisen hankaluutta arkisissa työympäristöissä, nimenomaan tietoon ja ammattitaitoon liittyen. Hän luettelee monta sellaista elementtiä, jotka toistuvat monen ammattilaisen kuvauksessa nykytilanteesta: värityneet mielikuvat sateenkaarinuorista, jotka nousevat tahattomasti esiin kahvihuoneen keskusteluissa sekä vaikeus oikaista vääriä käsityksiä ja lisätä vähemmistöihin liittyvää ymmärrystä. Nämä elementit esiintyvät palveluissa siitä huolimatta, että tarkoituksena on asiallisesti huomioida moninaisuus ja yhdenvertaisuuden toteutuminen.

Työyhteisö tuntuu tarkoittavan hyvää, mutta jotkut käsitykset ovat värittyneitä joidenkin yksittäisiin ihmisiin liittyvien muistojen vuoksi. Pidän myös mustan huumorin vitsikulttuurista huonona, erityisesti vähemmistöjen kannalta, eli kahvihuoneessa nauretaan vaikka asiakkaan nähden ollaan ammattilaisia. Vanhojen termien käyttö (sukupuolenkorjaus vs. vanha sukupuolenvaihto) on hankala asia, sillä oikaistessa saa nipottaja-leiman, eikä yksi oikaisu riitä vaikka yrittäisi perusteellisesti tehdä... Henkilökunta ei tunnu ymmärtävän, mitä kaikkea kuormitusta vähemmistöön kuuluminen voi aiheuttaa. Eri teoriat asiasta ovat täysin vieraita, ellei ole itse perehtynyt. (Kysely)

Hyvin harva haastatelluista muisti, että aihepiiriä olisi käsitelty omassa koulutuksessa. Kyselyyn vastanneista noin joka kolmas oli saanut omassa peruskoulutuksessaan sateenkaarinuoriin liittyvää tietoa (ks. kuvio 2).

Vastauksista ei ilmene, millaista tietoa tutkintoon on kuulunut ja onko se koettu riittäväksi. Joka tapauksessa vastanneista suurimman osan ammatilliseen tutkintoon ei ole sisällynyt aihepiiriin liittyvää koulutusta. On myös mahdollista, että sitä ei muisteta tai pidetä merkittävänä tietolähteenä.

Mulla on sellanen käsitys että esimerkiksi terveydenhuollon koulutuksessa ei näistä asioista puhuta. Eikä kyllä sosiaalialan koulutuksessa sanallakaan puhuttu mistään seksuaali- tai sukupuolivähemmistöistä ikinä, vaikka luulis että kuitenkin se ois aika iso ja tärkeä asia. Koska mihin palveluihin voit mennä missä näistä asioista ei tarvis tietää, koska ihmisten kans ollaan tekemisissä. (H:11)

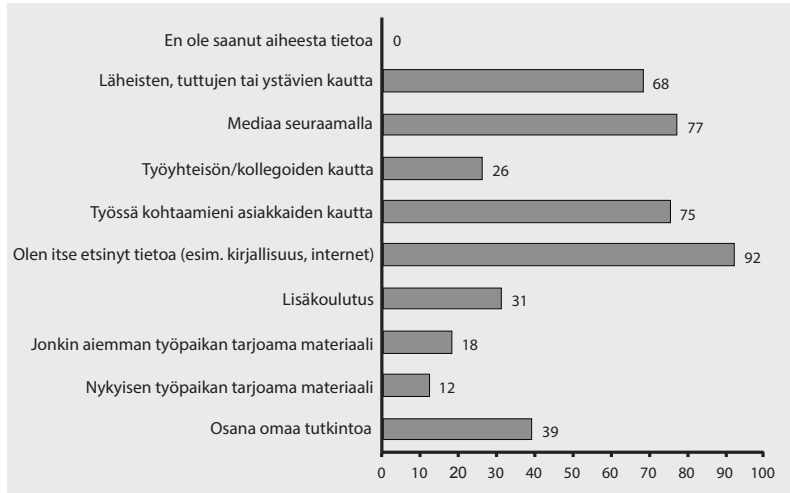
Monen haastatellun mielestä puutteet peruskoulutuksessa ovat suuri haaste ammattitaidon kannalta. Ammattitaitoa ja riittäviä tietoja on vaikea vaatia asioissa, jotka eivät sisälly ammattilaisten koulutukseen. Mikäli aiheita ei käsitellä omassa koulutuksessa, tuottaa se mielikuvan, ettei aihepiirin hallinta ole tärkeä osa asiantuntijuutta ja ammatillisuutta. Tämän seurauksena kaikilla ammatillisilla ei myöskään ole asianmukaista ja yhteneväistä tietopohjaa heidän työskentelynsä tukena.

Asioiden hyväksymisessä en koe hankaluutta, mutta ko. asiat ovat hyvin moninaisia enkä ole mm. saanut lisäkoulutusta aiheeseen eli vähäsen mututuntumalla mennään. (Kysely)

[Haasteena on] oman tiedon kapea-alaisuus, olisi helpompi toimia nuorelle juttukaverina, jos asiasta olisi enemmän tietoa. (Kysely)

Kokemus omista tiedoista ja aihepiirin tuntemuksesta ei kuitenkaan vielä kerro todellisia tietotaitoja. Monet haastateltavat kuvasivat, miten omien tietojen vähäisyys on tullut esille vasta myöhemmissä opinnoissa tai sateenkaariasiakkaiden kohtaamisissa. Aineiston valossa vaikuttaa siltä, että aiheeseen liittyvää tietämystä on kartutettu henkilökohtaisten kokemusten ja oman aktiivisuuden kautta, esimerkiksi etsimällä itse tietoa tai osallistumalla vapaaehtoisin lisäkoulutuksiin. Osa ammatillisista oli saanut kimmokkeen perehtyä aiheeseen työssä kohdattujen sateenkaarevien asiakkaiden havahduttamana.

KUVIO 2. Mistä olet saanut tietoa sateenkaarinuorista? (Kysely ammattilaisille, kysymys 11. Vastaajien määrä: 113. Luvut ilmaisevat vastaajien lukumääriä.)

Henkilökohtaisten kokemusten, kohtaamisten ja oman aktiivisuuden merkitys

Useiden haastatteluiden aikana esille nousivat tutkimukseen osallistuneiden henkilökohtaiset kokemukset tai suhteet seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluviin henkilöihin: monet haastattelemistamme ammattilaisista olivat oman ammattiroolinsa lisäksi sateenkaarinuorten vanhempia, ystäviä tai itse vähemmistöön kuuluvia.

Oli kiinnostavaa, että aiheen henkilökohtaisuus tuotiin haastatteluissa esille, sillä haastattelukysymysten painotus oli vahvasti ammattiroolissa ja koulutustaustassa, eikä aiheen mahdollisesta henkilökohtaisuudesta erikseen kysytty. Ilmeisestikin aiheen henkilökohtaisuutta pidettiin merkittävänä tai merkityksellisenä tekijänä, koska niin monet mainitsivat sen spontaanisti. Tämä kuvaa ehkä osaltaan sitä, kuinka aihetta ei yhdistetä ainakaan pelkästään koulutukseen tai ammattiin. Toisin sanoen pelkkä ammattirooli ei kerro sitä, mitä kaikkea ammattilainen tietää.

Täytyy sen verta sanoo omasta taustasta, että [--] alle kaksikymppisenä niin mähän asuin pitkään mun homokavereiden kanssa samassa kommuunissa. Ja mun ystäväpiirissä on [--] aina ollu ihmisii jotka on homoja tai lesboja tai jotain muuta. Ni se ei oo mulle niinku semmonen juttu. (H:8)

Henkilökohtainen näkökulma tuotiin usein esiin kertoessa, millä tavalla aihepiiri on tuttu ja mistä tietoa on hankittu. Vaikka ammatin tai koulutuksen puolesta tematiikka ei olisi ollut esillä, henkilökohtaisiin kokemuksiin vetoamalla perusteltiin sekä omaa asennetta että riittäviä tietoja. Moni uskoi, että lähipiiriinsä kuuluvien henkilöiden myötä he kykenivät ymmärtämään, millaisia kokemuksia ja ongelmia vähemmistöön kuuluminen voi tuoda mukanaan.

Mä voin sen verran tähän valottaa [--] miks mä ny tähän [tutkimukseen] oikeesti lähdin mukaan. Mun lapsi on sateenkaarinuori ja on käyttäny terveydenhuollon palveluja, ja totta kai mä oon sieltä kuullu sen mikä ei toimi. (H:1)

Henkilökohtainen suhde aihepiiriin näyttää toimivan motivaationa hankkia lisätietoja ja kehittää ammattitaitoa tästä näkökulmasta. Monet haastateltavista olivat oma-aloitteisesti tutustuneet sateenkaarinuoria koskevaan tutkimuskirjallisuuteen ja myös hankkineet lisäkoulutusta aiheesta. Pyrkimys itsen kehittämiseen ja uuden oppimiseen tuntui olevan suurelle osalle erityisen tärkeää. Ammattitaidon kehittäminen ja uuden tiedon omaksuminen vaativat ymmärrystä siitä, miksi se on tärkeää ja mihin tietoa tarvitaan.

Yleisemmin kiinnostuksen kohteena on just tavallaan sukupuolen, seksuaalisuuden monimuotisuus... [--] Tuntuu niin siltä että ihmiset tietää siitä niin vähän [--]. Ja sitte toki se että itellä on lähipiirissä monimuotosta porukkaa, että se tulee sillä lailla aika lähelle. [--] Se mun tietämys siitä asiasta ei oo niinkään akateemista vaan sellasta että [--] oon pyrkiny jotenkin ymmärtämään sitä [--] minkälaista se on oikeesti se elämä. (H:11)

Aineistossa tutkittavat kuvaavat myös sitä, miten he näkevät oman osaamisensa ja ammattitaitonsa suhteessa muihin ammattilaisiin. Monet kertoivat olevansa aktiivisempia kuin kollegansa, ja arvioivat oman tietotasonsa ja osaamisensa paremmiksi kuin keskivertoammattilaisella.

Useat toivat esille, että kattava tietoisuus sateenkaariasioista on melko harvinaista. Joillakin oli myös kokemus siitä, ettei aihetta pidetä yleisesti kovin tärkeänä vaan se on ”asia, joka on helppo olla opettelematta”. Tällöinkin viitattiin henkilökohtaisten kohtaamisten merkitykseen.

Niin se vaan menee, et jos ei se oo jotenkin siinä omassa piirissä niin, emmä tiedä...
Se on jotenkin semmonen asia, joka on helppo sitten olla opettelematta. (H:1)

Jotkut haastateltavista kertoivat, että aihepiiri oli noussut esille työyhteisössä ja tullut itselle tutuksi jonkun toisen työntekijän kautta eikä niinkään oman aktiivisuuden tai kiinnostuksen ansiosta. Tällöinkin tietämys aiheesta kulminoitui yhteen aktiiviseen henkilöön, joka tämän lisäksi oli onnistunut ”herättämään aihepiirin äärelle” myös muut työyhteisön jäsenet.

Yks meidän nuoremmista sairaanhoitajista kävi seksuaalineuvojaks, ni jotenkin hän on meitä vanhempia työntekijöitä herättänyt tän aihepiirin äärelle. Ni ihan ku se ois vaikuttanut (naurahtaen), et enemmän ollaan kiinnostuneita ja enemmän ollaan alettu kyselemään... [--] Kysellään joitakin juttuja herkemmin. (H:12)

Tutkimuksen aineisto tukee näkemystä, jonka mukaan ihmisen kokemuksen kuuleminen ja ymmärtäminen on avain tietoisuuden lisäämiseen ja ammattitaidon kehittämiseen. Aineistossa kuvataan toistuvasti sitä, kuinka ammattilaisen todellinen ymmärrys on syntynyt sateenkaarevien asiakkaiden kohtaamisissa. Aineistossa oli myös esimerkkejä siitä, kuinka työyhteisössä oltiin havahduttu ”ensimmäisen sateenkaari-asiakkaan ilmaannuttua palveluun” tai jonkun tullessa ns. kaapista ulos. Asiakkaan myötä tiedontarpeet tai työkäytäntöjen kehittämisen tarve olivat tulleet näkyviksi. Vasta konkreettinen kokemus on tuonut esille puutteita ja kehittämisen tarpeita ammattitaidossa tai käytännöissä.

Oikeestaan viimeisen reilun vuoden aikana ollaan aiheeseen tutustuttu, että meillä on nyt tällä hetkellä asiakkaana semmonen transsukupuolinen henkilö. [--]

[Työyhteisön palaverissa] joku totes että vielä vanhoilla päivillä tämäkin tuli eteen (naurahtaa). Sitten me itseasiassa haettiin... Meil on sellanen tuttu kontakti joka toimii Setan kanssa niin häneltä pyydettiin sitten pientä luentoo, että vähän avarrettiin sitä meidän näkökulmaa. [--]

Mulla ainakin henkilökohtasesti tuli semmonen ymmärrys, että voi hyvänen aika, minkälaisen prosessin ihminen käy läpi siinä [sukupuolenkorjausprosessissa]. [--] Mulla ainakin henkilökohtasesti avartu se, että ei siihen nyt kyllä ihan helposti lähdetä tommoseen isompaan prosessiin. Että sillain jotenkin ymmärrys lisääntyy tätä asiaa kohtaan. (H:23)

Samalla on hyvä huomata, että ihmisten kokemukset ovat vaihtelevia. Omakohtaisuuteen tai yksittäisten asiakkaiden kokemuksiin perustuva tietotaso on siten aina enemmän tai vähemmän satunnaista. Kuten seuraavasta lainauksesta käy ilmi, erään haastateltavan mielestä jo peruskoulutuksessa pitäisi saada laajempi ymmärrys aiheen yhteiskunnallisesta ulottuvuudesta. Hän ajattelee, että pelkkä ”kohtaamisen” opettelu ei riitä, vaan ammattilaisilla tulisi myös olla ymmärrystä sateenkaari-ihmisten vähemmistöasemasta ja vallitsevista yhteiskunnallisista rakenteista.

Koulutuksessa pitäisi olla enemmän just siitä näkökulmasta, että joskus niitten sosiaalisten ongelmien taustalla on tämä. Tai se että meillä on rakennettu sellanen järjestelmä, joka syrjii näitä. Ja meidän tarkoituksena on myös purkaa niitä sellaisia syrjiviä rakenteita eikä pelkästään kohdata. Tällä hetkellähän se vähä, mitä sitä koulutusta on, keskittyy siihen, että miten kohdata vaikka sateenkaarinuori, ja auttaa sitä minkälaisia palveluita on olemassa ja tukitoimia ja muita. Mutta ei puhuta siitä, miten niihin rakenteisiin pitäisi vaikuttaa myös. (H:13)

Perusammattillisuus ja erityinen osaaminen

Tutkimukseen osallistuneita ammattilaisia puhututti haastatteluissa se, millaista tietoa ammattilaisilla tulisi olla ja kuinka paljon heidän tulisi tietää. Kyselyssä kysymys erityisen ammattillisen osaamisen tarpeesta jakoi mielipiteitä (ks. taulukko 4). Tässä raportissa on käsitelty laajasti sitä,

millaisia erityiskysymyksiä sateenkaarinuoriin palveluiden näkökulmasta liittyy. Nämä kysymykset liittyvät muun muassa siihen, tuleeko nuori kohdatuksi omana itsenään vai huomaamattomien väärien oletusten kautta, ja tulevatko nuoren vähemmistöasema ja siihen liittyvät kokemukset huomioiduksi ja vakavasti otetuiksi. Voidaankin perustellusti todeta, että tietty ymmärrys näistä kysymyksistä ja perustietojen hallitseminen ovat tärkeitä vahvan ammatillisen osaamisen kannalta.

TAULUKKO 4. Erityisen osaamisen tarve. (Kysely ammatillisille. Vastaajia 113. Luvut ilmaisevat vastaajien lukumääriä.)

	Täysin samaa mieltä	Jokseenkin samaa mieltä	Jokseenkin eri mieltä	Täysin eri mieltä	En osaa sanoa	Yhteensä
Sateenkaarinuorten huomioiminen edellyttää erityistä ammatillista osaamista	21	50	28	9	5	113

Moni ammatilainen korosti sitä, että asiakas on aina oman elämänsä paras asiantuntija, ja että auttamisessa on lähdettävä liikkeelle nimenomaan nuoren kokemuksista. Tällöin tärkeintä on kuuntelu, kysyminen ja avoin suhtautuminen – ei niinkään tiedon hallinta. Alla eräs haastateltava pohtii tiedon luonnetta asiakaskohtaamisissa ja ammatillaisen roolia suhteessa asiakkaaseen. Hän edustaa kriittistä suhtautumistapaa ”tietämiseen” ja ehkä näkee sen jopa esteenä asiakaslähtöiselle kohtaamiselle. Olennaista ammatillaisen näkökulmassa onkin rohkeus myöntää itselleen, ettei ammatillisuus ole niinkään tietojen hallintaa kuin kyky kuunnella ja ymmärtää toisen kokemusta.

Eihän kaikesta tarvii tietää kaikkee. Että sä hyväksyt sen et okei, sä oot jotain mistä mä en tiedä tai mistä mä en ymmärrä, mut sä voit kertoa mulle. Yleensä ihminen on itse oman elämänsä paras asiantuntija. Ja sit jos sillä on jotain kysymystä jostain, niin sit asioista voi ottaa selvää [--]. Eihän ihmisten taustoista eikä elämästä tarvii tietää, kyllähän ihmiset kertoo, kun niistä on kiinnostunu. (H:16)

Tiedon hankkimisen tai jakamisen ei pitäisi lähtökohtaisesti olla nuoren, vaan ammatillaisen vastuulla. Ammatillaisen on toki hyvä olla avoin ja kysyä, jos jokin asia ei ole ennestään tuttu. Aiemmista tutkimuksista

kuitenkin tiedämme, että sateenkaarinuorilla on kokemuksia valistajaksi tai opettajaksi joutumisesta palveluissa asioidessaan. Ei voida olettaa, että palveluun tulevalle nuorella on välttämättä mahdollisuuksia ja jaksamista korjata ammattilaisen tiedonpuutteita ja mahdollisia virheellisiä käsityksiä. Sen sijaan sateenkaarevuuteen liittyviin kysymyksiin perehtynyt ammattilainen voi olla nuorelle hyvinkin tärkeä tuki. (ks. Taavetti 2015.)

Mikäli ammattilainen kokee osaamiseen ja tietoihin liittyvää epävarmuutta, voi se muodostua kohtaamisen esteeksi. Eräs haastateltava kertoi tilanteesta, jossa palvelun tarjoamista sateenkaarinuorille haluttiin nimenomaisesti välttää. Syynä oli työyhteisössä vallitseva pelko siitä, ettei heidän ammattitaitonsa olisi riittävää esimerkiksi sukupuoli-identiteettiä koskeville pohdinnoille tai muuten sateenkaarinuoriin liittyviin erityiskysymyksiin.

Erilaisiin järjestöihin markkinoitiin meidän [palvelussa tarjottavaa tukea nuorille] ja kysyin, kannattaisiko tätä markkinoida Setaan. Siinä joku kommentoi, et uskalletaanko. Et sit jos sieltä tulee joku, jolla on jotain sukupuoli-identiteettiin liittyvää pohdintaa, niin eihän meidän ammattitaito siihen riitä. [--] Musta tuntu hirveen hassulta, et miksi just tämä on semmoinen, josta tarvitaan jotain erityisosaamista. [--] Sellaisella ihan perustyöotteella pärjää aika pitkälle. Mä luulen, et se isompi ongelma voi olla semmoiset pelot, et mä en nyt osaa. Et tässä on nyt jotain niin ihmeellistä tässä ongelmakentässä, et mä en osaa. (H: 27)

Tiedon hankinnan ja hallinnan korostaminen voi olla haitallista, jos se johtaa epävarmuuteen, sillä tämä heijastuu kohtaamistilanteisiin hiljentymisenä tai ohittamisena ja siten heikompana palveluna. Aineistossa on esimerkkejä siitä, kuinka seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoleen liittyvät kysymykset saatetaan mieltää hyvin syviksi ja ”terapeuttisiksi” asioiksi, joista puhuminen ja joiden pohtiminen vaatisi sekä syvällistä tematiikkaan liittyvää perehtymistä että aikaa. Tällainen mielikuva voi synnyttää ammattilaiselle pelon siitä, etteivät oma osaaminen tai resurssit riitä asian käsittelyyn. Kokemus osaamisen puutteesta voi pahimmillaan johtaa kohtaamisten välttelemiseen tai sateenkaarinuorten pois ohjaamiseen.

Jos tiedon ja osaamisen kriteerit ovat liian korkeat, voi sateenkaarinuoren kohtaaminen aiheuttaa ammattilaiselle erityisiä paineita. Tämä voi johtaa ”ylivarovaisuuteen”. Seuraavassa lainauksessa eräs ammattilainen

kertoo, että hänellä on valtava paine hoitaa tilanne ”ekstrahyvin” ja olla loukkaamatta kohtaamaansa sateenkaarinuorta.

Kun mä saan tietää, että [asiakas] on sateenkaarinuori, niin... Mä en tiedä näkykö se ulospäin, että mulle tulee sellainen tietty paine siihen. [--] Se on sitä mun ennakkoluuloa, että sillä [asiakkaalla] on niin paljon huonoja kokemuksia, että mä en halua olla taas yks sellainen paikka, missä sanotaan jotain väärin [--] Kyllähän se alkaa rajoittaa sitä omaa tekemistä ja sellaista puhumista ja sitä luontevuutta ja avoimuutta siinä tilanteessa... Pitää alkaa etsimään sanoja ja sellaisia asioita. [--] Varmastihan se asiakas aistii sen, että nyt sille tuli vähän epämielinen olo siitä. Ja luuleeko se, että mä ajattelen, että siinä on jotain väärää sen homoseksuaalisuudessa vai ymmärtääkö se sen, että mä haluan jotenkin ekstrahyvin nyt hoitaa tämän tilanteen. (H:13)

Esimerkki vahvistaa käsitystä siitä, että jotkut ammattilaiset pitävät sateenkaarinuorten kanssa työskentelyä erityislaatuksena, niin ettei se ole kuin ”kenen tahansa nuoren kohtaamista”. Ammattilaisen väärin toimimisen pelko voi aiheuttaa vuorovaikutusta haittaavia jännitteitä kohtaamiseen. Edellä kuvattu ylivarovaisuus voi liittyä myös kokemuksen puutteeseen ja tottumattomuuteen käsitellä tiettyjä kysymyksiä. Ammattilaisten mukaan tarvitaan rohkeutta ja asennetta, että ”perustyöotteella pärjää pitkälle”. ”Jo pelkkä kuunteleminen” voi olla riittävää, kunhan perusasiat ovat hallussa.

On tärkeää pohtia, millaista tietoa ammattilaiset tarvitsevat ja millainen tieto ei heikennä vaan tukee ammatillista osaamista. Oikea ja ajantasainen tieto antaa varmuutta aiheen käsittelyyn ja syventää ymmärrystä vähemmistöasemasta. Asianmukainen tieto siitä, millä tavalla asioista voi keskustella, toimii hyvänä pohjana ammatilliselle varmuudelle.

Ammatillisuuden pyhyys ja syrjinnän pahuus?

Yksinkertaisimmillaan syrjinnällä tarkoitetaan ihmisen kohtelemista huonommin jonkun henkilökohtaisen ominaisuuden perusteella. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi torjuntaa, nimittelyä, vähättelevää käytöstä, vihamielisyyttä tai vähäisempää myönteisyyttä (esim. Haas ym. 2011, Kokkonen 2012, 13; Hendren & Blank 2009). Suurin osa yhdenvertaisuuden edistämisen esteistä vaikuttaisi liittyvän tahattomiin asenteisiin, tietojen puutteisiin tai ymmärtämättömyyteen. Tulkintamme mukaan

asian käsittelyä ja edistämistä vaikeuttavat syrjintään ja ammatillisuuteen liittyvät hyvin voimakkaasti värittyneet mielikuvat.

Haastatteluissa syrjintään liittyvissä vastauksissa erottui hyvin selkeä linja: suurin osa ammatillisista piti itsestään selvänä, ettei oman työyhteisön piirissä tapahdu syrjintää. Tähän liittyi usein luottamus siihen, että ammatillaiset toimivat aina ”korrektisti” ja ”hyväksyvästi” – tämä nähtiin nimenomaan osana ammatillisuuden vaatimuksia. Toiseksi useimmat haastatellut olivat sitä mieltä, että ammatillaisten mahdolliset syrjivätkään asenteet eivät tule esille huonompana kohteluna tai epäsovinnavana käytöksenä vaan nuorten kanssa tilanteet hoidetaan aina asiallisesti kaikkia kunnioittaen.

Kyllä mä nyt luulen kuitenkin et hoitoympyröissä ihmiset yrittää, vaikka heillä ois minkälainen oma mielipide asioista, niin totta kai ne yrittää tehdä ammatillisesti tätä touhuu. Ja hoitaa ammatillisesti, eikä syrjiä ihmisiä, eikä ajatella pahaa heistä, vaan yritetään nimenomaan auttaa. Et sillä lailla mä uskon, et kaikki ihmiset on kuitenkin hoitoympyröissä ammatillisia ja ymmärtää mistä on kyse. Mut että ulkopuolella työn voi kyllä törmätä siihen, että ”mikähän toi on” ja näin. Enemmän sillä lailla ehkä sitä tulee ilmi. (H: 20)

Ammatillisuus ymmärretään tällöin ikään kuin omien asenteiden ja ajatusten ”piilottamisena” asiakaskohtaamisissa. Ammattiroolin ajatellaan siis toimivan suojamuurina, jonka taakse oma persoona häivytetään. Monet tekevät näin eron ammattiroolin ja siviilielämän välillä. Erottelu on kiinnostava, koska muuten aineistossa ammatillinen osaaminen kytkeytyy yllättävän voimakkaasti henkilökohtaisiin kokemuksiin. Voidaan kuitenkin pohtia, peittääkö ammattirooli todella ammatillaisen mahdolliset syrjivät asenteet asiakaskohtaamisessa – etenkin silloin, jos asenteet ovat tiedostamattomia.

Sosiaali- ja terveys- tai kasvatusalankaan ammatillaisten keskuudessa ei oo sopivaa tai korrekta sanoa, että en hyväksyisi homoseksuaalisuutta tai paheksuisin. Et periaatteessa se on asia joka on tunnustettu. Mut sellaset pinnan alla olevat asenteet. Se on vähän toinen kysymys. (H:27)

Ammatillisuus on ammatillaisten työskentelyn peruslähtökohta, lupaus hyvästä osaamisesta – ja samalla myös sen vaatimus (ks. Lehto 1991, 61

& 207). Äärimmilleen vietyinä ammatillisuus tarkoittaa, että ammattilaisten työskentelyssä ei kerta kaikkiaan voi ilmetä tietämättömyyttä tai ennakkoluuloja. Tästä näkökulmasta ammatillisuus näyttäytyy lähestulkoon pyhänä asiana: ammattiroolin ajatellaan tekevän ihmisestä vähemmän erehtyvän, ja ammattilaisen tietoa (tai tietämättömyyttä) on vaikea kritisoida.

Näistä asioista on tosi vaikeeta puhua [työyhteisössä], koska jos työntekijät on tosi asenteellisia, ni se on mun mielestä vaikeempaa, ku se että nuorilla on joku asenne, koska sen mä voin ehkä paremmin ymmärtää. Mut et sit jos se on työntekijöitten asenne, [--] mä koen sen tosi ahistavana. (H:11)

Asetelma muuttuu ongelmalliseksi, jos ammatillisuuteen liittyvät vaatimukset ja ammattilaisen osaamisen taso eivät kohtaa (ks. Lehto 1991, 61 & 207). Ammattilaisiin liittyvät mielikuvat ja normit tulevat haastatteluissa esille usein poikkeamien kautta tilanteissa, joissa rikotaan ammatillisuuteen liittyviä odotuksia. Moni haastateltava kertoi, että tilanteet, joissa toisen ammattilaisen tietämättömyys tai epäsopeva asenne oli tullut esille, olivat olleet järkyttäviä tai aiheuttaneet epäuskoa.

Kun me ollaan töissä ni me ollaan töissä ja pitää olla se tietty ammatillisuus... Mut ku me ollaan kuitenkin ihmisiä, ni ihmisiltä aina tulee lävitse ne oman elämän ajatukset siihen työhön... Ni sen takia niitä pitäis muokata. (H:13)

Selkeän siviili- ja ammattiroolin erottelamisen sijaan osa ammattilaisista nimenomaan korosti oman persoonan merkitystä työskentelyn kannalta: hoitotyössä on mukana työntekijän koko persoona, ja siinä näkyy jokaisen oma tyyli. Erityisesti päihde- ja mielenterveystyössä oma minuus ja tunteet ovat tärkeä osa työskentelyä, ja itsen kehittäminen ja ammatillinen kasvu kietoutuvat vahvasti toisiinsa (Eteläpelto & Vähäsantanen 2010, 48, 59). Tähän näkemykseen liittyi myös ajatus siitä, ettei ammattirooli koskaan peitä siviiliminää täysin taakseen, vaan ammattilaisen henkilökohtaiset mielipiteet, näkemykset ja erilaiset asenteet tulevat joka tapauksessa näkyville myös nuorten kanssa työskennellessä, vaikka ehkä tahattomastikin.

Nuoret aistii tosi herkästi sen, jos jollakin on näitä asenteita. Ne ehkä myös suojaa itseensä silleen, että ne ei puhukaan siitä. Ylipäätänsä miten työntekijä puhuu siis kaikista asioista ja yleisesti erilaisista ilmiöistä, ne nuoret sieltä tosi nopeesti poimii, että minkälainen tyyppi, mistä asioista voi puhua tai haluunko mä tavata sitä. (H:11)

Psykiatrisessa hoitotyössä oma persoona on toki tärkein työväline. Henkilökohtainen historia vaikuttanee siihen, että sateenkaari-ihmisten kohtaaminen ja heidän kanssaan työskentely on luontevaa. (Kysely)

Kiinnostavaa on, että useimmat kertomukset syrjivistä asenteista liittyvät ”muihin”: ensisiin työyhteisöihin tai toisiin palveluihin. Ne saatettiin myös yhdistää esimerkiksi uskonnollisiin yhteisöihin, vanhempiin sukupolviin, pieniin paikkakuntiin tai esimerkiksi päihdekuntoutujien kulttuuriin. Omassa palvelussa asioiden arvioitiin yleensä olevan kohtuullisen hyvän, kun taas muualla epäiltiin olevan enemmän tietämättömyyttä ja osaamattomuutta. Ajatus syrjinnän mahdollisuudesta ”omien” parissa on kuitenkin ristiriidassa toisaalla aineistossa kuvattujen tilanteiden, käytäntöjen ja puhetapojen kanssa. Yksi syy tähän ristiriitaan voi olla se, että omassa työyhteisössä piileviä asenteita tai toimintatapoja ei ehkä tunnisteta syrjinnäksi. Vaikuttaisi siltä, että syrjintä mielletään niin pahaksi asiaksi, että sitä on vaikea yhdistää omaan tai työkalvereiden toimintaan.

Syrjintä ei liity pelkästään siihen, että ”ajateltaisiin paha” sateenkaarinuorista, sillä siinä on kyse paljon muustakin kuin suhtautumistavasta tai asian ”hyväksymisestä”. Syrjintää esiintyy rakenteissa, erilaisissa väkiintuneissa käytännöissä sekä puhumisen tavoissa eikä sitä tule yhdistää vain tahalliseen pahantahtoisuuteen. Tiedostettujen ennakkoluulojen tai vihamielisyyden lisäksi taustalla voi olla myös tahatonta ja tiedostamattomaa asenteellisuutta, joka voi olla loukkaavaa, vaikka tarkoituksena ei olisikaan syrjiä ketään. Tällainen asenteellisuus näkyy paikoitellen myös aineistossa: sateenkaarinuoriin liittyvät stereotyyppit vilahdelevat puheessa ja erityisesti transihmisiin liittyvä tietämättömyys ja ennakkoluuloisuus nousevat esille.

Stereotypiat, ennakkoluulot ja tietämättömyys

Se näkyy kommenteissa, se näkyy miten aikuisten kans keskustellaan keskenään semmosena alatyylisenä herjanheittona. Ja ehkä sillä tavalla että sitä ei suoranaisesti välitetä niille nuorille [--], mutta pidetään sitten vähän taustalla, "tuokin on tuommonen" -henkeen. (H:3)

Kankkusen ja kumppanien (2010, 21) mukaan ennakkoluuloisuus voi ilmetä hyvin hienovaraisina, osin tiedostamattominakin ilmauksina. Syrjiskäyttötymisen muotojen kirjo on laaja: se voi olla kaikkea suoran verbaalisen "hyökkäyksen" ja ei-sanallisen, lähinnä tietynä ilmapiirinä aistittavan oudoksunnan väliltä. Epäystävällinen kohtelu vaihtelee palveluhaluttomuudesta töykeyteen. Toisaalta ennakkoluulot ja niihin liittyvä syrjintä ovat myös sosiaalisen etäisyyden ottamista, syrjityn sijoittamista tietyn välimatkan päähän itsestä ja sen osoittamista sekä verbaalisin että nonverbaalisin viestein. (mt., 21–22, 50.)

Työyhteisössä esiintyy edelleen paljon ennakkoluuloja ja yleistämistä. (Kysely)

Sateenkaarinuoriin tai sateenkaarinuoruuteen yhdistettävät stereotypiat tai ennakkoluulot esiintyivät aineistossa kahdella tavalla. Toisaalta ammattilaiset kertoivat kokemistaan tai kuulemistaan tilanteista, joissa sateenkaarinuoria oli nimitelty tai kohdeltu epäasiallisesti. Toisaalta aineistosta löytyy jonkin verran myös haastateltavien itsensä tuottamia puhetapoja tai heidän sateenkaarinuoriin liittämäänsä mielikuvia, joita olemme tulkinneet ennakkoluuloina. Yleisesti näitä ennakkoluuloja yhdistää stereotyyppinen ajattelu, jossa sateenkaarinuorien ajatellaan "olevan tietynlaisia". Ei ole aivan yksinkertaista erottaa toisistaan ennakkoluuloja ja toisaalta tiettyjä vähemmistöjä koskevia yleistyksiä – joita esimerkiksi myös tutkimuksissa tuotetaan. Tietyt puhuvat voidaan kuitenkin määrittellä ennakkoluuloiksi sen perusteella, että niihin liittyy stereotyyppinen mielikuva sateenkaarinuorista sekä mielikuviin kytkeytyvä väheksyvä asenne. Eräs ammattilaisista kuvasi, että ennakkoluulot syntyvät median välittämänä käsityksinä, joissa karnevalisoidaan sateenkaarinuoria. Nämä stereotypiat näkyvät myös ammattilaisten mielikuvissa.

Näitä ihmisiä jotenkin karnevalisoidaan, että ne on semmosia neitihomoja tai rekkalesboja tai tämmösiä ihan kauheita stereotyyppisiä mitä on. [--] Varmaan siis just media luo sitä tosi paljon ja valtavirtakulttuurii, missä kaikki vähemmistöt on vaan naurun kohteita. Niin tavallaan semmonenhan elää mun mielestä ihan pelottavan paljon tässä. (H:11)

Monet aineistossa esiintyvistä ennakkoluuloista liittyivät stereotyyppiseen käsitykseen sateenkaarinuorten oletetusta ulkonäöstä ja habituksesta. Yleensä tähän liittyi käsitys esimerkiksi siitä, että seksuaalinen suuntautuminen olisi jollain tavalla mahdollista päätellä ihmisestä ulospäin. Osa ammattilaisista tunnisti tekevänsä herkästi erilaisia oletuksia ja yleistyksiä, ja pohti niitä haastattelussa.

...hänen siitä habituksesta ja kaikesta olostani tuli kuitenkin semmonen olo että hän ois enemmänkin kuitenkin niinku homo... (H:20)

Koska mul on sit kuitenkin taipumus ajatella stereotyyppisesti. Et jos ihminen puhuu seurustelukumppanista, niin jos ei oo ihan rekkalesbon näkönen tai hyvin jotenkin tällanen muka-tyypillinen homo, niin mä helposti ajattelen, että ilman muuta seurustelee vastakkaisen sukupuolen kanssa. (H:8)

Jotkut ulkonäköön liittyvät väheksyvät kommentit koskivat myös sukupuolivähemmistöön kuuluvien pukeutumista ja ulkoista olemusta. Lisäksi osa ennakkoluuloista koski käsityksiä jonkinlaisesta epävakaisuudesta ja yli- tai hyperseksuaalisuudesta – ikään kuin seksuaalisuudella olisi sateenkaari-ihmisten elämässä suurempi tai hallitsemattomampi rooli kuin heteroseksuaalisilla tai cissukupuolisilla. Joissain yksittäisissä tapauksissa sateenkaarevuus rinnastettiin erilaisiin seksuaalisuuden häiriöihin.

Keskustelu on must joissain yhteyksis menny jotenkin tosi äärimmäiseksi, et nyt meille paljon oikeuksia ja kuulkaa kaikki me olemme olemassa. [--] Semmonen olo et okei okei, mut onko meillä muutakin tärkeää ajateltavaa, et ihmiset on ilman kotia ja ilman ruokaa ja näin (naurahtaa)... Et mitään mä en tarkota vähätellä et se voi olla tosi kipeekin asia mutta tota... (H:2)

Oma lukunsa ovat erilaiset vähättelevät kommentit. Tämä saattoi näkyä esimerkiksi nuoren oman kokemuksen ja itsemäärittelyn väheksymisenä

ja kyseenalaistamisena. Toisaalta asian merkityksellisyyden vähättely liittyi myös sosiaalisiin tilanteisiin ja laajempiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Näitä kommentteja vaikuttaa yhdistävän ajatus siitä, että sateenkaarevuudesta pidetään turhaan meteliä niin ihmisten välisessä sosiaalisessa kanssakäymisessä kuin julkisessa keskustelussa. Sateenkaariasiaa ikään kuin "tuputetaan" tai siihen kiinnitetään liikaa huomiota, vaikka maailmassa olisi "muutakin tärkeää" parannettavaa. Tällä tarkoitettiin esimerkiksi mediassa käytyjä keskusteluihin vähemmistöjen ihmisoikeuksista tai siihen liittyvää poliittista toimintaa.

Ennakkoluuloisuus yhdistyi ammattilaisten puheissa usein tietämättömyyteen ja ymmärtämättömyyteen. Mikäli aihe on kovin vieras, onkin epäilemättä helppoa tukeutua esimerkiksi erilaisiin stereotypioihin.

Kyllä varmasti on asenteita ja ennakkoluuloja, kyllä, tietämättömyydestä johtuen. Ja sit niistä ennakkokäsityksistä ja ihan tämmösistä harhakäsityksistä johtuen, että kun ei ymmärretä mistä on kysymys. (H:12)

Aineistosta löytyy esimerkkejä siitä, kuinka jo yksittäisen sateenkaarinuoren kohtaaminen oli muuttanut ammattilaisen asenteita tiedon ja ymmärryksen lisääntymisen kautta. Samalla voidaan kuitenkin todeta, että yksittäisen sateenkaarinuoren kohtaamiseen perustuva ymmärrys on omalla tavallaan ongelmallinen: etenkin jos kohtaamiset sattuvat vahvistamaan jo olemassa olevia ennakkokäsityksiä, voi niistä poikkeavien nuorten tunnistaminen ja ymmärtäminen olla entistä vaikeampaa. Tämän vuoksi asiallisella, asiantuntijuutta johdonmukaisesti tukevalla tiedolla on tärkeä rooli ennakkoluulojen murtamisessa ja asenteiden muuttamisessa.

Ei mun mielestä sellasta asenteellisuutta tai semmosta oo, mitä ois vaikee lähtee... Voi olla ihan vaan tietämättömyyttä. Ei sitä hirveesti tarttis varmaan rautalanganastakaan vääntää. Tietoo vaan puuttuu. (H:1)

On tärkeää muistaa, että ennakkoluulot ja erilaiset asenteet ovat usein tiedostamattomia, eikä niiden perusteella voida esimerkiksi jakaa ihmisiä selkeästi ns. "suvaitsevaisiin" ja "ennakkoluuloisiin". Tämä tulee esiin myös aineistossa esimerkiksi hyvinkin tiedostaviksi itsensä kuvailleiden ammattilaisten puheessa tapahtuneissa "lipsahduksissa" tai toisaalta heidän omassa kuvauksissaan tilanteista, joissa omat ennakkoluulot tai oletukset

olivat paljastuneet. Kauhistelun sijaan asenteiden muuttaminen vaatii nimenomaan omien oletusten tiedostamista ja pitkäjänteistä työskentelyä. Kuten seuraavassa lainauksessa todetaan, asenteisiin ja oletuksiin liittyvät ongelmat eivät välttämättä ratkea ”saarnaamalla” tai ”tuputtamalla”, vaan muutoksen on tapahduttava kunkin vastaanottajan päässä.

Tavallaan me ei voida lähteä siitä saarnaavasta ja tuputtavasta vaan siitä, että herätetään pohdintaa ja jaetaan tietoa (H:3)

Työkulttuurit ja työyhteisöjen sisäinen vuorovaikutus

Ennakkoluulojen ja syrjivien asenteiden ilmenemisen kannalta erityisen kiinnostavia paikkoja ovat työyhteisöjen sisäiseen vuorovaikutukseen liittyvät epävirallisen ja virallisen väliset rajapinnat, kuten kahvipöytäkeskustelut. Nämä keskustelut voidaan tulkita paikoiksi, joissa ammatitiroolin voi jättää hetkeksi sivuun, vaikka töissä ollaankin. Tällöin myös mahdolliset ennakkoluulot ja syrjivät puhetyt nousevat herkemmin ja selkeämmin esiin. Kahvihuoneessa saatetaan esimerkiksi vitsailla vähemmistöjen kustannuksella.

Sellaisia tilanteita on, että [--] paikalla oleva esimies sanoo [homo]miehen poistuttua, että ”vitsi et on säälittävä toi jätkä”... Et se on semmonen mis mulla verenpaine nousee, ne on semmosia todella kurjia ääripäätilanteita. (H:3)

Siellä oli semmosii ihmisii jotka vitsaili tosi rumasti, niin kyllä semmosta rumaa vitsailua... Ei tietysti asiakkaan kuullen, mut just kahvitauolla tai muuta. Tyyliin et on tullu joku josta tiedetään, et vaikka on parisuhtees naisen kans nainen, ni sit just joku mies voi heittää et varo, uskallaks sä mennä sinne sen kaa, tyyliin varo nyt et se ei iske suhun käsiäs. (H:15)

Rankka huumori tuntuu kuuluvan monien päihde- ja mielenterveysalojen työkulttuureihin. Huumoria ei nähdä itsessään ongelmana, vaan nimenomaan keinona tuulettaa työssä kohdattuja asioita. Vitsailu tulee kuitenkin paljastaneeksi värittyneitä mielikuvia ja asenteita, joskus tietämättömyyttä – ja paikoitellen se koetaan hyvin loukkaavana ja ahdistavana. Samalla on muistettava vähemmistöön kuuluvien rooli työyhteisön jäsenenä.

Kahvihuoneiden kulttuuria ei voi myöskään nähdä ammatillisuudesta täysin vapaina alueina. Siellä tullaan määritelleeksi sitä, mikä on hauskaa, kummallista tai normaalia, ja nämä käsitykset näkyvät myös työssä.

Sen asiakkaan läsnä ollessa se pokka pitää, [mutta] et sit se saattaa lävähtää silmille sitten sen jälkeen. Ja ehkä se on sellanen ennakkoluulo mikä monilla on, että kaikki muut on heteroita, työkaverit ja yhtä paljon... [--] Et ihan ku mulle sais puhua sellasta asiaa, ne olettaa et mä vaan kuuntelen sen ja ymmärrän ja nauran mukana tai jotain. Et ne ei osaa arvaillakaan että hei mitä jos mä... [--] Miks sä luulet että mulle voi puhua noin kamalia asioita. (H:13)

Edelläkin mainittu vahva ammatillisuuden eetos kytkeytyy siihen, että toisten työntekijöiden ammattitaitoa on vaikeaa kyseenalaistaa, esimerkiksi ammattilaisen toimiin tai puhumisen tapoihin puuttumisen kautta. Entistä vaikeammaksi puuttumisen tekee syrjintään ja ennakkoluuloihin mielikuvissa liittyvä tahallisuus ja pahantahtoisuus, erityisesti ammatillisuuteen yhdistettynä. Kuinka ottaa puheeksi aihe, jota ei saisi olla olemassa? (ks. Souto & Honkasalo & Suurpää 2015, 144.)

Moni ammattilainen koki omien kollegojen tiedonpuutteisiin tai esimerkiksi epäasialliseen puheeseen puuttumisen vaikeaksi. Moni myös kuvaili kollegoiden tietämättömyyden aiheuttamia väsymisen, turhautumisen ja jopa ahdistuksen tunteita. Tulkitsemme näiden tunteiden heräävän osaltaan ristiriidasta, joita ammatillisuuden odotuksiin liittyy. Työyhteisössä ”valistajan” roolin omaksuneet joutuvat jatkuvasti tilanteeseen, jossa he ikään kuin kyseenalaistavat kollegan ammatillisuuden ja osaamisen.

Mitä enemmän itellä sitä tietoo tulee, niin sit taas kavahtaa sitä kun huomaa miten vähän muilla on. [--] Ei aina jaksais, eikä voikaan olla siis kouluttamassa ihmisiä joka tilantees. [--] Kyl sit huomaa jossain kohdin sen oman väsymyksen. (H:1)

Omalle työkaverille voin sanoo että mitä sä puhut, sä et voi puhua tolleen, että yritä nyt skarpata. Mut sitte ku se on ulkopuolinen henkilö, jonka kans mun pitää tehdä yhteistyötä, ni mun on tosi vaikee ottaa sitä asiaa esille. [--] Varsinkin kun siinä tulee itellä se suuttumus. (H:11)

Myös työkuultuurien erot ovat nähtävissä aineistossa. Toisaalla puhutaan avoimesti, millä tavoin persoona on aina osa ammatillisuutta ja työtä. Työyhteisössä saatetaan keskustella avoimesti myös omista ennakkoluuloista ja haastaviksi koetuista tai epävarmuutta aiheuttaneista tilanteista, esimerkiksi juuri sateenkaarinuoriin liittyen. Tämä voi vähentää ammattilaisten tietämättömyyteen, syrjiviin asenteisiin tai toimintatapoihin liittyvää tabuluontoisuutta. Tällöin taustalla piileviä ennakkoluuloja ja oletuksia voidaan päästä myös purkamaan ilman, että se tarkoittaisi ammatillisuuden kyseenalaistamista tai häpeän tuottamista kollegalle.

Keskusteltiin ehkä myös semmosesta, et minkälaisii tilanteita muilla on ollu. Ja missä just se oma ennakkoluuloisuus tai semmoset oletukset tulee esiin, tai missä kohtaa tulee se oma epävarmuus tai sellanen, et mites tässä nyt reagoidaan. (H:4)

Ratkaisuja tietojen tai osaamisen puutteisiin ei voida etsiä vain yksittäisten ammattilaisten asenteista. Ammattilaisten puhetavat ja käytännöt liittyvät myös laajempiin työkuultuureihin ja rakenteisiin, eikä niitä voi pelkistää vain yksilöiden väliseksi mikrotason vuorovaikutusasiaksi (vrt. koulukiusaaminen, Kankkunen ym. 2010, 14). Tilanteen parantamiseksi tarvitaan ammatillisuuteen liittyvien käsitysten laajentamista ja avointa keskustelua työyhteisöjen sisällä. Tällainen lähestymistapa vaatii avointa ja rohkeaa keskustelukulttuuria sekä omiin työkavereihin tutustumista ja luottamuksen kehittymistä. Jos henkilökunnassa on esimerkiksi paljon vaihtuvuutta, ei tällainen työskentelytapa välttämättä pääse kehittymään.

3.4 KÄYTÄNNÖT PALVELUISSA JA TYÖYHTEISÖJEN TASOLLA

Tässä luvussa tarkastellaan sitä, miten yhdenvertaisuutta on yleisesti pyritty edistämään palvelujen käytännöissä ja rakenteissa seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta. Tutkimuksessa tarkastellut palvelut ovat hyvin moninainen kenttä, jossa toimii monenlaisia toimijoita, monista eri ammattikunnista. On selvää, että myös seksuaalisen suuntautumiseen ja sukupuoleen liittyvät teemat näyttäytyvät eriluontoisina työtavoista riippuen. Voidaan ajatella, että jokainen palvelu muodostuu tietynlaisista työntekijöistä (henkilökohtaiset ominaisuudet ja kokemukset), kollektiivisista asiantuntijuuksista (koulu-

tustausta, ammattitaidon ja osaamisen määritelmät) ja työkuultuureista (historiallisesti ja paikallisesti muodostuneet toimintatavat) sekä palvelua ympäröivistä rakenteista (lait, säädökset ja resurssit). Nämä erityispiirteet vaikuttavat siihen, miten ammatillaiset hahmottavat työnsä. Monien tekijöiden summat määrittelevät samalla sitä, millä tavalla nuori tulee kussakin palvelussa kohdatuksi.

Siitä huolimatta, että yleinen ammatillisuus ja ”hyvä tahto” eivät näytä riittävän sateenkaarinuorten huomioonin takaamiseen, palveluissa vaikuttaisi olevan vain vähän yleisiä linjauksia ja käytäntöjä yhdenvertaisen kohtaamisen takaamiseksi. Sateenkaarinuoriin liittyviä linjauksia tai yhdenvertaisuuden edistämiseen tähtäviä käytäntöjä ei ole juurikaan luotu, vaan lähtökohtana on yksittäisen työntekijän ammatitaitoon nojautuminen. Aineiston perusteella on kuitenkin selvää, että ammattilaisten osaamisessa on runsaasti eroja, mikä tekee asetelmasta ongelmallisen.

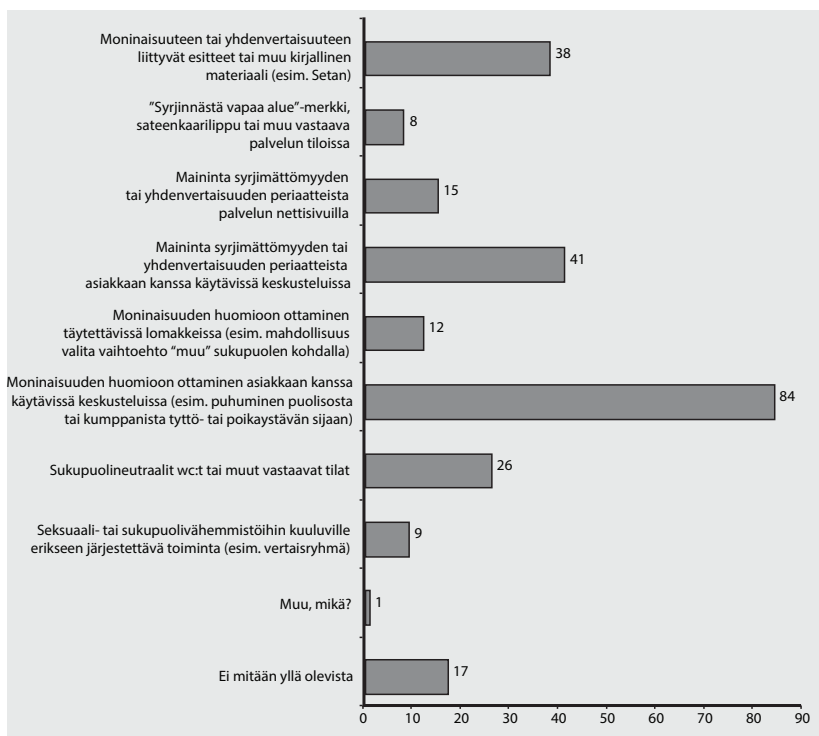
Moninaisuuden huomioiminen palvelujen käytännössä

Kuvion 3 kyselyvastauksista huomataan, että yleisin tapa moninaisuuden huomioimiseen liittyy asiakkaan kanssa käytäviin keskusteluihin. Tämä liittyy osaltaan sekä puhumisen tapoihin että aiheen puheeksi ottamiseen. Yhdenvertaisuutta ja moninaisuuden näkymistä edistetään siis pääasiassa asiakaskohtaamisissa ammattilaisen ja nuoren välillä. Ammatillisella on kuitenkin yleensä vapaus tehdä työtään itsenäisesti niin, etteivät edes samassa tiimissä työskentelevät tiedä kollegoidensa käytäntöjä esimerkiksi puhumisen tapoihin liittyen. Käytännössä moninaisuuden huomiointi jää tällöin yksittäisen ammattilaisen vastuulle. Pelkästään puheen tasolla moninaisuuden näkyväksi tekeminen ei myöskään ole aina helppoa, sillä siihen voi liittyä paljon epävarmuuksia ja epäselvyyksiä sekä tiedon puutteita, kuten aiemmissa luvuissa on kuvattu.

Laajemmasta palvelunäkökulmasta on selvää, ettei palveluiden yhdenvertaisuuden edistämisen pitäisi olla vain yksittäisten ammattilaisten vastuulla. Julisteet, esitteet ja muut visuaaliset viestit ovat yksi tapa lisätä moninaisuuden näkyvyyttä koko palvelun tasolla. Selkeät symbolit syrjimättömyydestä tai sateenkaarinuorten huomioonin viestivät nuorelle, että moninaisuus on huomioitu palvelussa. Tätä kautta voidaan viestiä

nuorelle, että tämän on turvallista olla oma itsensä tai kertoa kokemuk-
sistaan ilman, että tarvitsee pelätä syrjintää tai asiatonta kohtelua. Julisteet
ja esitteet ovatkin varsin helppo ja yksinkertainen tapa edistää moninai-
suuden näkyvyyttä, eräänlainen ensimmäinen askel. Toisaalta aineiston
perusteella vaikuttaisi siltä, ettei erilaisia materiaaleja pidetty erityisen
merkittävinä, vaikkakin hyvänä alkuna ja periaatteellisesti tärkeinä.

KUVIO 3. Moninaisuuden huomioiminen. ”Mitkä sateenkaarinuorten huomioimisen
tavoista ovat käytössä omassa työssäsi tai yleisemmin palvelussanne?” (Kysely am-
matillisille. Vastaajia 113. Luvut ilmaisevat vastaajien lukumääriä.)

Olen kokenut hyvänä pitää työhuoneessani esim. jotain sateenkaarevaa kirjaa, josta nuori voisi päätellä olevansa turvallisessa ympäristössä. (Kysely)

Meillä on juliste missä näkyy tämä ihmisarvo ja kunnioittaminen ja kaikki nämä arvot ja periaatteet. Ja sitte myöskin toki ilmoitustaululle oon laittanu näitä Setan esitteitä. [--] Ylipäättänsä meillä on tää ajatus, että kaikki hyväksytään sellasena ku ovat ja saa tulla tänne semmosena kun on. Se on ylipäättänsäkin se hyväksyvä ilmapiiri täällä meillä. Mutta sitten toki mä ite henk.koht. pidän työpöydällä tämmöstä, on esillä tämmönen HLBTIQ- kortti. Tämmöstä näkyvyyttä vähän sitten. (H:10)

Toinen keskeinen palvelutasolla ja rakenteissa näkyvä asia on sukupuoli- jaottelu niin wc-, pukuhuone ja potilashuoneratkaisuissa sekä erilaisissa lomakkeissa ja vertaisryhmissä. Joissain palveluissa oli kiinnitetty näihin huomiota ja pyritty rakentamaan tai muuttamaan niitä sukupuoliyhteisöjä huomioiden. Tämä saattoi tarkoittaa esimerkiksi wc-tilojen sukupuolimerkintöjen poistamista tai sukupuolivaihtoehtojen huomiointia lomakkeissa. Tällaiset toimet olivat kuitenkin aineistossa melko harvinaisia – tavallisempaa tuntui olevan edelleen kahden sukupuolen mukainen luokittelu. Monissa paikoissa ei asiaan oltu kiinnitetty lainkaan huomiota. Toisaalla asiaa oli kyllä pohdittu, mutta muutos näissä rakenteissa koettiin kuitenkin vaikeaksi.

Ja totta kai meille tulee siihen [lomakkeeseen] ”muu”, se on ihan selvä. Koska sillä me just osotetaan kaikille muille et tällänen on olemassa. Ja että meitä kiinnostaa tämä asia. (H:14)

Nuorilta ja sateenkaarevasta nuorisotyöstä tuli alote esimerkiksi että vähemmän korostettas tyttöjen ja poikien rooleja. Et ois unisex-vessat eikä kyselyissä ois vain tyttö/poika-vastaus. Edelleen kategorisoidaan, että kun tulet nuorisotilaan, olet joko tyttö tai poika, ja sitte on olemassa tyttöjen vessa ja poikien vessa, ja sitte on olemassa tyttöjen ryhmä. Semmosia ulkopuolisia jakavia, luokittelevia tekijöitä. (H:3)

Nuorten psykiatrisessa ja päihde[työssä] kyllähän se on hyvin tämmöistä, et on mies- ja naisukupuoli ja ei mitään muuta. Ryhmän toiminat ja kaikki muut on vielä suunnattu miehille tai naisille. Tai tytöille ja pojille. Et sellaista mahdollisuutta ei oo ollu, edes tarjottu. Et on vähän kuin uimahalli, et kummalle puolelle koet kuuluvasi. (H:9)

Yhteisesti sovitut linjaukset ja yhdenvertaisuuden edistäminen

Osa ammattilaisista ajatteli, että konkreettiset rakenteet, kuten tilaratkaisut ja lomakkeiden muotoilut, toimivat hyvänä lähtökohtana herätellä keskustelua moninaisuuden olemassaolosta. Keskustelun herättely saattoi liittyä paitsi asiakaskuntaan, myös työyhteisöön.

Just esimerkiksi joku tämmönen vessa-asia ja tällaset. Niin sitä kautta jotenkin vois olla et sitä rupeis oikeesti miettii sitä et miks meillä on tarve niin lokeroita. (H:1)

Yleisesti ottaen yhdenvertaisuuteen ja sen edistämiseen liittyvistä käytännöistä ei kuitenkaan juurikaan puhuta työyhteisöissä. Haastatteluissa kysyimme, miten palvelun tasolla on varmistuttu siitä, että jokainen nuori uskaltaa hakea apua ja saa asiallista ja moninaisuuden huomioon ottavaa kohtelua. Kuten alla olevissa lainauksissa kuvataan, tällaista pohdintaa ei välttämättä ole käyty ammattilaisten kesken tai esimerkiksi työnantajan aloitteesta lainkaan. Työtä tehdään melko itsenäisesti ja jokainen vastaa omasta tekemisestään ja ammattitaidon kehittämisestä. Aihepiiriin liittyvää keskustelua kollegoiden kanssa saatetaan jopa välttää, koska pelätään, että yhteistä linjaa ei löytyisi.

Toi on muuten hyvä kysymys nyt ku sitä alkaa miettimään, että ei sitä oo tullu ees mieleen, että niitä asioita pitäis miettii yhdessä. Sitä on vaan aateltu, et totta kai me ollaan tai ainakin pyritään olemaan sellainen turvallinen paikka myös näille asiakkaille. Mut enhän mä oikeesti tiää, että mitä siellä neljän seinän sisällä tapahtuu, ku mun kollega ottaa asiakkaan vastaan. Olen enemmän itse keskittynyt siihen omaan tekemiseen ja sen kehittämiseen, ja asioiden ymmärtämiseen.

Se on tuntunu jotenkin vaikeelta se keskustelu, et alkaa ammatillisesti puhumaan siitä, että mikä [työpaikan] virallinen linja tässä on. Koska toisaalta vähän myös pelottaa kuulla, että mitä ne työkaverit sanoo, että jos ne sanookin jotain ihan hirveetä ja sit siitä pitää suuttua ja sit tulee hirveet tappelut siitä asiasta. (H:13)

Osittain aiheen näkymättömyys työyhteisöjen virallisissa käytännöissä tai linjauksissa voi liittyä luottamukseen ammattilaisten kykyyn käsitellä asiaa riittävän hyvin. Aineiston perusteella näyttää kuitenkin siltä, ettei kaikilla ammattilaisilla ole tähän riittäviä tietoja ja yhtäläisiä valmiuksia. Yhteisiä linjauksia ja työyhteisössä aiheesta käytäviä keskusteluja ei tulisi-kaan nähdä ammattilaisten ”vankan ammattitaidon” kyseenalaistamisena vaan pikemminkin nimenomaan ammatillisuutta tukevinä rakenteina.

Ei meil oo mitään semmosii hirveen juhlallisii käytänteit näit ajatellen, [--] ei oo yhteisiä linjauksii. Jotenkin oletetaan että jos psykiatrias töissä niin pitäs olla aika vankka ammattitaito, [--]tai oletetaan että osataan käsitellä tämmösii asioita. Mikä ei tietenkään oo mikään tae siitä että kaikki aina osaa. (H:2)

Vaikka yhdenvertaisuuden edistäminen ja toteutuminen ei palaudukaan vain yksittäisen työntekijän osaamiseen, on työntekijöiden asiantuntemuksen kehittyminen ja kehittäminen palveluiden toiminnan kannalta olennaista. Kuten eräs ammattilaisista kuvaa, aiheeseen liittyvä asiantuntemus saattaa olla tällä hetkellä vielä varsin ”kevyttä”. Kuten olemme jo aiemminkin tässä raportissa todenneet, sateenkaarinuorten olemassaolo on jo melko hyvin tiedostettu ammattikuntien keskuudessa. Se mikä kuitenkin vaikuttaa puuttuvan, on laajempi ammattikuntien keskinäinen keskustelu siitä, millaisia muutoksia lähestymistapoihin tulisi tehdä. Asiantuntemuksen ja ammatillisen keskustelun puute johtaa helposti aiheen sivuuttamiseen.

Asiantuntemus voi olla vielä aika kepeetä asian suhteen. Et se tiedostetaan että on sateenkaarinuoria ja hyväksytään se, se ei oo enää sellanen tabu tai kielletty aihe, mut että vielä ehkä sellanen asiantuntemus voi olla aika kevyttä. Että vaatiiko se erityistason, vaatiiko se tiettyä, jotakin arjen toiminnoissa taikka jossain, jotain muutosta tai lähestymistapoja. Niin ehkä sellasta tietoa ei oo vielä ihmisillä. Mieluummin sivuutetaan. (H:9)

Yleisten hoitolinjausten sijaan asia hahmottuu usein kunkin työntekijän henkilökohtaiseen kiinnostukseen liittyvänä asiana. Yhdenvertaisuuden toteutumisen näkökulmasta tämä on ongelmallista. Tällöin on työntekijäkohtaista, millä tavoin sateenkaarinuoria kohdataan tai seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoleen liittyviä asioita mahdollisesti käsitellään.

Asia oli ehkä tiedossa, mutta sitä ei erityisesti lähetty käsittelemään tai sen vaikutusta sen hetkiseen elämäntilanteeseen pohtimaan. [--]Mä luulen että se vähän riippui, et kuka sattui olemaan omahoitaja, puhuttiinko asiasta vai ei. Se oli enempi henkilökysymys kuin hoitolinjaus. (H:9)

Se riippuu siitä mikä se oma kiinnostus on siihen asiaan [--]. Kyllä se on paljon sen työntekijän oma ajatus siitä, et mihin suuntaan sitä viedään sitä asiakkuutta... Vaikuttaa tosi paljon siihen et miten ne tulee kohdatuksi ne nuoret tai miten paljon vaikka puhutaan näistä asioista. (H:11)

Palveluita arvioitaessa on muistettava, millaisissa olosuhteissa ammattilaiset työskentelevät ja miten he kokevat työnsä tavoitteet. Jotkut olivat sitä mieltä, että tarpeenmukainen hoito, joka tarkoittaa myös asiakaslähtöisyyttä, ei ole nykysysteemissä useinkaan mahdollista. Eräs pitkään työtä tehnyt haastateltava arvioi palveluiden rakenteissa tehtyjen muutoksien vaikutuksia asiakkaiden kohtaamiseen ja hoitoon. Hänen mukaansa uusien työntekijöiden perehdyttäminen, yhdessä tekeminen ja hoidon linjakkuus olivat kärsineet organisaation uudistuksissa. Myös toinen ammattilainen arvioi, miten esimerkiksi työntekijöiden nopean vaihtuvuuteen ja johtamisen ongelmiin liittyvät tekijät ovat vaikuttaneet siihen, ettei selkeitä yhteisiä linjauksia ole palvelussa tehty.

Et nyt kun nää [palvelut] on tavallaan hajotettu, niin sitten se on aika satunnaista, että mikä se [työskentelykulttuuri] on, eikä oo mitään linjaa enää. Et [aiemmin] kuitenkin talolla oli virallinen linja, et asiakaslähtöisyys, ratkaisukeskeisyys ja tämmönen näin, mutta ei niit oo enää mitään. (H:5)

Meillä on se pulma, että täs on tosi paljon ollu sosiaalityössä vaihtuvuutta, et [--] tässä kolmen vuoden aikana on neljä sossua lähtenyt ja irtisanoutunut. Eli meillä on ollu semmosia rakenteellisia ja johtamiseen ja muuhun liittyviä ongelmia, [--]että se voi olla yks syy siihen, että ei oo tehty mitään sellasta hyvää käytäntöä miten kohdata esimerkiks. (H:11)

Perusrakenteiden horjuminen, kiire ja työhön liittyvien vaatimusten jatkuva lisääntyminen ei ole kaikista hedelmällisin tai motivoivin yhdistelmä omien ammatillisten työskentelytapojen syvälliselle pohdinnalle (Eteläpelto & Vähäsantanen 2010, 48). Tällöin työskentelyssä turvaututaan tiettyihin valmiiksi määriteltyihin rajauksiin ja toimintatapoihin, yksilöllisen kohtaamisen kustannuksella.

Et meil on nyt tämmönen palvelu, ja tähän palveluun kuuluu tätä ja tätä. [-] Ei oo yhtään sitä lähtökohtaa, että mitä tää ihminen tarvis tai mitä täs ois järkevä tehdä edes, vaan se, et meil on nyt tämmönen sabluuna tässä. [-] Niin se on kauheen hankalaa tavallaan se semmonen yksilöllisyyden kunnioittaminen. Tai edes yhtään [sen] huomioon ottaminen, et täs on [hoidossa] vähän erilaisia ihmisiä. (H:5)

Vaikka monissa palveluissa ei oltukaan tehty yhdenvertaisuuden toteutumiseen tai edistämiseen liittyviä yhteisiä linjauksia, löytyy aineistosta kuitenkin joitakin esimerkkejä palveluista, joissa moninaisuuden huomiointi oli nimenomaan otettu osaksi palvelun yleistä, ääneen määriteltyä linjaa. Esimerkiksi seuraavassa lainauksessa eräs haastateltava kertoo, että hänen työyhteisönsä yhteisenä tavoitteena on kehittää ammattitaitoa näiden kysymysten ympärillä.

Mä nään et me ollaan hyvin tiedostavia ja [--] avoimia, [--] hyvin edistyksellinen [työyhteisö] tämmösissä aiheissa. [--] Ja sitä on haluttukin, semmosta tiettyä suvaitsevaisuutta ja moniarvoisuutta on kyllä haluttu pitää ihan selkeenä linjana meillä. (H:7)

Tässä tapauksessa on huomattava, että kyseessä oleva organisaatio on kooltaan pieni, mikä mahdollistaa työyhteisön keskinäisen keskustelun ja tekee päätöksistä ”ketteriä”. Mitä isompi organisaatio, sitä kauempana monet linjaukset ja päätökset ovat ruohonjuuritason työntekijöiden työstä, ja sitä hajautetumpaa ja hitaampaa toiminta lopulta on. Muutosten nopeus ei välttämättä ole aina edes toivottavaa. Vahvasti institutionalisoituneet ja hitaasti muutettavat käytännöt myös suojaavat yksittäisten työntekijöiden liian suurelta vallalta ja siten mielivaltaisuuksilta.

Kollegiaalinen tuki ja työyhteisön keskustelukulttuuri

Konsultoinnin ja tiedon jakamisen mahdollisuus on yksi ammattilaisten mainitsemista työyhteisön sisäisiin toimintatapoihin liittyvistä hyvistä käytännöistä. Joissain tapauksissa yksittäisen ammattilaisen erityinen asiantuntijuus esimerkiksi sukupuolen moninaisuuteen liittyen oli johdannut siihen, että esimerkiksi transnuorten hoito oli pyritty keskittämään hänelle. Toisaalta myös moneen suuntaan kulkeva kollegiaalinen tuki ja vastuun tasainen jakautuminen voivat toimia hyvänä ammattitaidon vahvistajana koko työyhteisössä.

On yritetty keskittää esim. transsukupuolisuutta itsessään pohtivat nuoret työryhmässä työntekijälle, jolla asiantuntemusta (aiempaa kokemusta ja koulutusta) ja kiinnostusta aiheeseen, silloin kun se on tarkoituksenmukaista, ja muulloin konsultointimahdollisuus ja tiedon välitys työryhmässä. (Kysely)

Kyllä meillä puhutaan ja nimenomaan yhdessä mietitään, et meidän työryhmäpalavereissa yhdessä pähkäillään ja mietitään just näitä, mihinkä liittyy sit näitä mieltä askarruttavia kysymyksiä ja epävarmuuksia. [--] Meidän työyhteisössä on semmonen hyväksyvä ilmapiiri näitä asioita kohtaan ja semmonen halu jotenkin ihmisiä tukee. (H:12)

Ammattilaiset kokivat, että työyhteisön keskustelukulttuurin avoimuus oli tärkeää työn tekemisen kannalta – myös sateenkaarinuoria ja moninaisuutta koskevissa kysymyksissä. Jotkut haastateltavista toivoivatkin entistä avoimempaa keskustelua niin työyhteisöjen sisälle kuin laajemminkin ammattilaisten keskuuteen. Seuraavassa lainauksessa eräs ammattilainen nostaa esiin työyhteisöjen sisällä omiin asenteisiin liittyvän keskustelun tärkeyden. Hän arvioi, että avoin keskustelukulttuuri paitsi antaisi tilaa omien asenteiden ja oletusten tiedostamiselle, myös helpottaisi mahdollisiin syrjiviin toimintatapoihin puuttumista ja niiden korjaamista.

Et mitä tavallaan tarvittas ehkä sinne työpaikalle, niin semmosta asennekeskustelua ja asennekoulutusta. Ja siis semmost et asioist just puhuttais ja otettais esiin. Ja et se ois aika vapaata, et pystyis sanomaan ne omat tavallaan, tommoset mokat tai muut. Et ei ois myöskään semmonen et jos myöntää et mua jännittää tavata tää [sateenkaarinuori], niin sitä ei tuomittais, että sitä vois käsitellä kans. [--] Ja ehkä [--] mikä vois olla semmonen käytänne tai käytäntö, että asioista vois

puhuu suoraan. Et jos [--] ryhmässä olis jotain syrjivää käytöstä, niin sen vois sanoa suoraan että teit näin. (H:4)

Edellä siteerattu ammattilainen jatkoi haastattelussa ajatustaan vielä pidemmälle, pohtien avoimen keskustelukulttuurin kumulatiivisia vaikutuksia aina nuoriin asiakkaisiin asti. Ammattilainen uskoi, että parhaimmillaan avoin työskentelykulttuuri mahdollistaisi sen, että myös nuori uskaltaisi tuoda esiin ammattilaisen mahdollisen syrjivän ja loukkaavan käytöksen, jolloin siihen olisi myös mahdollista helpommin puuttua.

Käytäntöjen arviointi

Yhdenvertaisuuden edistäminen palveluissa ei ole vain asia, jonka voi joko valita tai jättää valitsematta palvelun yhteiseksi linjaksi. Viranomaisten kohdalla kyseessä on lakisääteinen velvollisuus – yhdenvertaisuuslaki velvoittaa kaikkia viranomaisia edistämään yhdenvertaisuutta sekä työnantajaa arvioimaan sen toteutumista (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014). Ei ole siis kyse siitä, halutaanko yhdenvertaisuutta edistää palvelussa, vaan kysymys kuuluu miten sitä toteutetaan.

Taulukkoon 5 on luokiteltu raportissa käsiteltyjä sisältöjä ja eräänlaisia kriittisiä pisteitä, joita palveluissa tulisi arvioida yhdenvertaisuuden edistämisen ja toteutumisen kannalta. Rinnakkain on erilaisia tasoja aineistossa tunnistettujen tilanteiden mukaan: vähäisestä huomioinnista (minimitaso) aina aktiiviseen moninaisuuden tukemiseen (maksimitaso). Vaikka taulukko antaa todellisuudesta varsin pelkistetyn kuvan, voi sitä käyttää apuvälineenä palvelujen eri toimintojen arvioimisessa.

TAULUKKO 5. Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden huomioiminen ja sateenkaarinuorten kohtaaminen palvelussa (sovellettu Gretschel & Kiilakoski 2010)

Arviointikriteerit	Minimitaso	Keskitaso	Maksimitaso
Tavoite:	Syrjimättömyys	Nähdäksi tulemisen mahdollistaminen ja vähemmistöjen huomioiminen	Kaikkien moninaisuuden tukeminen ja huomioiminen
Nuoren kohtaaminen (tiedot, kokemukset, asenteet)	Nuoren hyväksyminen ja nuoren kokemuksen kuunteleminen (neutraali suhtautuminen)	Tietoisuus yhteiskunnan hetero- ja sukupuolinnormatiivisuudesta ja niihin liittyvistä oletuksista: kysyminen ja tilan antaminen myös muille vaihtoehdoille (vähemmistöaseman ymmärtäminen)	Aktiivinen tiedon ja moninaisten vaihtoehtojen tarjoaminen kaikille nuorille (normien aktiivinen purkaminen)
Ympäristö	Neutraalit, kaikille avoimet tilat	Tietoisuus tilojen, kuvien ja symbolien tuottamista kategorioista ja niiden kyseenalaistaminen	Moninaisuuden näkyväksi tekeminen
Saatavuus / nuorten tavoittaminen	Palvelua tarjotaan kaikille seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuolesta riippumatta	Tietoisuus esteistä ja pyrkimys niiden poistamiseen	Palvelun yhdenvertaisuuden periaatteiden aktiivinen esillä pitäminen ja tämän viestin aktiivinen välittäminen sateenkaarinuorille
Osaaminen	Syrjintäkieltolait sisäistetty, asiallinen kohtelu seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuolesta riippumatta	Ymmärrys siitä, mitä rakenteellinen syrjintä on ja miten se näkyy arkisissa käytännöissä; syrjiviin käytäntöihin puuttuminen	Moninaisuuden näkyväksi tekeminen ja teemoista keskusteleminen, kaikkia koskevan moninaisuuden arvostaminen
Työyhteisön koulutus	Peruskoulutus	Tarvittava lisäkoulutus	Koko työyhteisön kehittäminen, avoin keskustelutiltuuri ja mahdollisuus kehittää käytäntöjä

4 Johtopäätökset: sateenkaarinuorten kohtaaminen ja moninaisuuden huomiointi palveluissa

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on ollut selvittää, kuinka päihde- ja mielenterveystyön ammattilaiset huomioivat työssään seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia nuoria sekä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuutta. Raportissa olemme käyneet läpi, millaisia valmiuksia ammattilaisilla on ja tulisi olla, jotta sateenkaarinuorten yhdenvertainen asema palveluissa toteutuisi.

Tutkimusasetelma on ollut kaikessa laajuudessaan haastava. ”Sateenkaarinuoret” pitää sisällään hyvin moninaisen joukon sukupuolta ja/tai seksuaalista suuntautumista koskevia identiteettejä, ihmissuhteiden määrittelyitä ja sosiaalisia asemia. Ymmärrämme sateenkaarinuoret toisaalta seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvina nuorina, mutta samalla olemme pitäneet mukana ajatusta myös kaikkia koskevasta moninaisuudesta eli siitä, ettei moninaisuus koske vain seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvia nuoria.

Myös tutkimuskohteeksi valikoitunut päihde- ja mielenterveyspalveluiden sekä niissä työskentelevien toimijoiden joukko on laaja ja kirjava. Mukaan mahtuu niin peruskoulun oppilashuollossa toimivia henkilöitä kuin erikoissairaanhoidon ammattilaisia, huumeiden käytön haittoja vähentävää työtä tekeviä ja kohdennetun nuorisotyön parissa työskenteleviä. Myös nuoruus määrittyy vaihtelevasti palveluiden kohderyhmien mukaan. Sen sisään mahtuvat kaikki nuoret aina yläkouluikäisistä nuoriin aikuisiin, nuorisolain määrittelemään 29 ikävuoteen asti.

Tutkimustulokset ilmentävät myös ammattilaisten moninaisuutta. Jotkut ammattilaisista kertoivat, että sekä sateenkaarinuorten kohtaaminen että moninaisuuden huomioiminen ovat jo arkinen osa työtä. Kuitenkin suuri osa oli sitä mieltä, ettei kaikilla ammattilaisilla ole riittävästi tietoa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä ja heidän elämäänsä liittyvistä kysymyksistä. Tämä saattaa heikentää nuoren kokemusta siitä, että on tullut kuulluksi ja ymmärretyksi palvelussa. Moni nuori saattaakin

päätyä pysyttelemään ”kaapissa” ja hiljenemään aihetta sivuavista teemoista. Tämän lisäksi on tietysti mahdollista, että joihinkin palveluihin ei edes hakeuduta tai että sateenkaarinuoret lähtevät palveluista nopeasti pois (ks. Taavetti 2015, 123–124). Tämä selittäisi osaltaan sitä, miksi kohtaamisia sateenkaarinuorten kanssa kerrotaan olevan vain vähän. Onkin syytä miettiä, miksi näin on: millaisia esteitä palvelujen saataavuuteen liittyy sateenkaarinuorten näkökulmasta, tai mitkä mekanismit ulossulkevat sateenkaarinuoret palvelun ulkopuolelle?

Arkisen kohtaamisen lisäksi ammattilaisten olisi hyvä olla tietoisia sateenkaarinuorten vähemmistöaseman merkityksestä nuorten elämän kannalta. Tällä tarkoitetaan ymmärrystä siitä, miten erilaiset normit, oletukset ja rakenteet vaikuttavat sateenkaarinuorten asemaan sekä palveluissa että laajemmin yhteiskunnassa. Kuten olemme raportissa osoittaneet, ammattilaisten valmiuksissa ei ole kyse vain siitä, että sateenkaarinuoriin suhtaudutaan myönteisesti tai hyväksyvästi. ”Hyväksyntään” vetoamalla saatetaan ohittaa tai vähätellä nuorelle merkityksellisiä, joskus kipeitäkin sateenkaarevuuteen liittyviä kysymyksiä. Näiden asioiden esiin nostaminen ei voi olla vain nuoren vastuulla, kuten tutkimuksen tulosten perusteella usein vaikuttaa olevan. Toisaalta joskus sateenkaarevuuteen saatetaan ”takertua”, vaikkei nuori sitä toivoisi tai tarvitsisi.

Monet ammattilaiset korostavat yksilöllisyyden huomioimista kaikkien nuorten ammatillisen kohtaamisen lähtökohtana. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen merkitys nähdään palveluissa asioimisen kannalta paikoin varsin vähäisenä, ja nuorten erottelemista eri ryhmiin pidetään keinotekoisena tai vanhanaikaisena.

Kriittisyys ja etenkin kaikkia koskevaa moninaisuutta korostava näkökulma onkin tärkeä. Tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa on tasapainoilta erityisyyden ja samanlaisuuden kysymysten kanssa: on tärkeää pohtia, milloin sateenkaarinuorten erityisyydestä puhuminen alkaa muuttua toiseuttavaksi ja eristäväksi retoriikaksi. Tällöin luodaan keinotekoisia kuiluja sateenkaarevien ja ”muiden” nuorten välille, ja samalla niputetaan kaikkien sateenkaarinuorten kokemukset keskenään yhteneviksi. Pelkkä kaikkia koskevan moninaisuuden ja yksilöllisyyden korostaminen peittää kuitenkin alleen vallitsevia rakenteita ja normeja, jotka asettavat nuoria eriarvoisiin asemiin.

Voidaan perustellusti todeta, ettei sateenkaarevuus ole vain ”yksi ominaisuus siinä missä hiustenväri”, kuten eräs ammattilaisista asiaa

kuvailee. Tämä johtuu siitä yksinkertaisesta syystä, että yhteiskunnassamme on lukemattomia sukupuolta ja seksuaalista suuntautumista määrittäviä normeja. Myös päihde- ja mielenterveyspalveluiden monet toiminnot, tilat ja puhutavat liittyvät binääriseen sukupuolijärjestykseen ja hetero-oletukseen. Monet näistä normeista ovat niin itsestään selviä, etteivät ne ”näy” niille, jotka eivät tule näitä normeja omassa elämässään kyseenalaistaneeksi.

Yhteiskunnallisten rakenteiden näkymättömyys johtaa siihen, etteivät ammattilaiset välttämättä tunnista normatiivisia käytäntöjä tai puhetta, jotka asettavat nuoria eriarvoisiin asemiin. Jos vallitsevat sukupuoli- ja heteronormit ja niihin liittyvät oletukset jäävät tunnistamatta, voi kohtaamiseen muodostua huomaamattomia esteitä. Sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvien kysymysten hiljaisuus on tutkimuksemme perusteella palveluissa yleistä. Toiseksi ammattilaiset, kuten kaikki ihmiset, tekevät jatkuvasti huomaamattomia oletuksia sukupuolesta ja seksuaalisesta suuntautumisesta. Useimmiten kyse ei ole tahallisesta toiminnasta, syrjinnästä tai ns. hyväksymättömyydestä. Nuori voi kuitenkin törmätä väärin oletuksiin jatkuvasti, mikä voi olla hyvin uuvuttavaa. Erityisesti epävarmalle tai syrjintää aiemmin kokeneelle nuorelle kokemukset voivat olla hyvin raskaita. Vastuu näiden oletusten kumoamisesta jää helposti nuorelle itselleen. Tämä tarkoittaa nuoren mahdollisten näkymättömyyden tai ulkopuolisuuden kokemusten vahvistamista.

Sateenkaarinuorten kannalta on tärkeää, että ammattilaiset kantavat vastuun hyväksyvän ja avoimen ilmapiirin luomisesta. Seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoleen liittyvien asioiden luonteva puheeksi ottaminen sekä moninaisuuden aktiivinen näkyväksi tekeminen kertovat vähemmistöön kuuluville nuorille, että heidän on palvelussa turvallista olla oma itsensä (ks. Kilpiä 2012, 260). Samalla tuetaan ylipäätään kaikkien nuorten yksilöllisyyttä ja moninaisuutta myönteisellä tavalla (Bahmani & Honkasalo 2016, 35 & 37). Nuoren itsemäärittelyn kunnioittamisen, toiveiden ja kokemusten kuuntelemisen ja huomioimisen sekä elämäntilanteeseen ja mahdolliseen vähemmistöasemaan liittyvien (eli nuoresta riippumattomien) tekijöiden tiedostamisen tulisi olla osa perustyötä.

Tieto ja taito ammattilaisten keskuudessa

Nuoren kunnioittaminen ja esimerkiksi tietty tottuneisuus sensitiivisten aiheiden käsittelyyn ovat tutkimiemme ammattilaisten työskentelyn peruslähtökohtia, osa heidän ammatillisuuttaan. Nämä peruseriaatteen pätevät luonnollisestikin myös sateenkaarinuorten kohtaamisen kohdalla. Tutkimus kuitenkin osoittaa, että tämä ei vielä riitä takaamaan yhdenvertaista kohtelua ja kohtaamista: perusammattillisuuden lisäksi on oltava tietoinen myös taustalla olevista rakenteista ja oletuksista ja pyrittävä kyseenalaistamaan niitä.

Tutkimuksessa kumotaan väite, jonka mukaan palveluissa ei tapahdu syrjintää ja kaikkia kohdellaan palveluissa jo nyt yhdenvertaisesti. Ammatillaiset tuntuvat luottavan liikaa siihen, että vaillinaisista tiedoista ja jopa kielteisistä henkilökohtaisista asenteista huolimatta sateenkaarinuoria kohdellaan palveluissa hyvin. Suurin osa tutkituista kertoi tunnistaneensa esimerkiksi kollegoissa ennakkoluuloja tai tietämättömyyttä, mutta ei kuitenkaan kertonut havainneensa syrjintää omassa palvelussaan. Vahva usko ammatillisuuteen voi selittää osaltaan sitä, miksi esimerkiksi syrjintä jää helposti tunnistamatta tai miksi se kielletään tai ohitetaan nopeasti (ks. Nissinen L. 2012, 158). Haastatteluissa kerrottiin myös esimerkkejä syrjivistä käytännöistä sekä tilanteista, joissa ammattilainen oli käyttäytynyt asiattomasti.

Tässä esitettyjen havaintojen esilletuonnin tarkoituksena ei ole osoittaa ammattilaisten tekemiä virheitä, vaan ennen kaikkea kumota vääriä käsityksiä siitä, että päihde- ja mielenterveystyötä tekevien ammattitaito sellaisenaan ja nykymuodossaan riittäisi huomioimaan moninaisuutta. Ammatillisuutta on vaikeaa vaatia asiassa, jonka ei mielletä kuuluvan osaksi ammattitaitoa ja osaamista. Ongelmallista on se, että nykyisellään aihepiirin hallinta on jätetty jokaisen ammattilaisen omalle vastuulle, ja tietojen puutteita pidetään jokaisen omana henkilökohtaisena asiana. Tällä hetkellä ammattilaisten sateenkaarinuoria koskeva tietotaito perustuu pitkälti omiin henkilökohtaisiin kokemuksiin tai omaan aktiivisuuteen. Tutkimus osoittaa, että ammattilaisten työkäytännöissä ja tietämyksessä on paljon vaihtelua, ja että aihetta koskeva ammatillinen keskustelu sekä työyhteisöjen että ammattikuntien sisällä on vähäistä.

Näkemyksemme mukaan olisi tärkeää lisätä aihetta koskevaa työyhteisöjen ja ammattikuntien keskinäistä keskustelua. Huomion olisi syytä

kohdistua nimenomaan ammattitaidon yhteisöllisiin ja sosiaalisiin puoliin, ei pelkästään henkilökohtaiseen ammattitaitoon. Tutkimusten tulosten valossa on selvää, että ammattilaisten perustason koulutuksiin tarvitaan opetusta seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuudesta. Lisäksi tarvitaan tietoa ja ymmärrystä yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta, sosiaalisista asemista ja normeista, ja niiden merkityksestä yksilön elämään ja terveyteen.

Työyhteisöjen sisällä sekä yhteiset pelisäännöt että avoin keskustelukulttuuri tukevat ammatillista kasvua ja kollegiaalisen tuen hyödyntämistä. Samalla työyhteisöjen keskustelukulttuurissa tulisi entistä paremmin huomioida, että sateenkaariasiat koskettavat henkilökohtaisesti myös monia työyhteisön jäseniä. Monet kokevat kollegan epäasialliseen puheeseen puuttumisen tai virheellisten käsitysten korjaamisen vaikeaksi.

Tässä tutkimuksessa todetaan, että joissakin työyhteisöissä yksikin aiheeseen perehtynyt työntekijä voi saada isoja muutoksia aikaiseksi. Näennäisen ”pienetkin” asiat voivat olla yhdenvertaisuuden edistämässä merkittäviä. Yksi hyvä keskustelu kahvipöydässä tai tiimipalaverissa, koulutuspäivän ehdottaminen, esitteiden jakaminen muille tai julisteen kiinnittäminen yhteiseen tilaan voi herättää aihepiiriin äärelle ja käynnistää parhaimmillaan sarjan myönteisiä muutoksia.

Moninaisuus ja yhdenvertaisuus palvelujen käytännöissä

Palveluissa vastuu käytäntöjen kehittamisestä ja yhdenvertaisuuden edistamisestä on koko työyhteisöllä ja erityisesti esihenkilötasolla, palveluiden järjestäjillä, suunnittelijoilla ja kehittäjillä. Tarvitaan ymmärrystä siitä, ettei yhdenvertaisuuden edistäminen ole asia, jota tehdään vain ammatillaisen ja nuoren kohtaamisessa, vaan se vaatii työtä kaikilla tasoilla ja erityisesti palvelurakenteiden kehittämistä.

Yhdenvertaisuuden edistäminen ja toteuttaminen ovat lakisääteisiä velvollisuuksia, jotka vaativat nimenomaan työnantajatason vastuunkantoa. Lain noudattaminen saattaa monella työpaikalla edellyttää esimerkiksi lisäkoulutuksen järjestämistä. Koulutuksissa olisi erittäin tärkeää lähteä liikkeelle työyhteisöjen tarpeista ja olemassa olevista tiedoista ja käytännöistä. Koulutusta tarvitaan ennen kaikkea näkymättömien sosiaalisten esteiden tunnistamiseen ja moninaisuutta tukevien käytäntöjen kehittä-

miseen. Koulutuksissa olisi tärkeää päästä läpikäymään jokaisen sateenkaariasioihin liittyviä mielikuvia ja epävarmuuksia sekä tuulettamaan niitä avoimesti, rakentavassa hengessä. Omien oletusten ja mahdollisten ennakkoluulojen tunnistaminen on edellytys ammatilliselle kehitymiselle. Lisäksi tarvitaan yhteisiä linjauksia moninaisuuden huomioimisen käytännöistä, jotka juurrutetaan osaksi perusammattitaitoa ja päihde- ja mielenterveystyön rutiineja.

Palvelujen kehittämisen ja kehittymisen edellytyksenä on niissä työskentelevien ammattilaisten osaamisesta ja hyvinvoinnista huolehtiminen. Tutkimuksen perusteella vaikuttaisi siltä, että esimerkiksi koettu kiire, osaamisen ja vaatimusten väliset ristiriidat, tiuhaan vaihtuva henkilöstö sekä resurssien vähäisyys voivat johtaa sekä asiakaslähtöisyyden kärsimiseen että ammattilaisten väsymiseen ja motivaation vähenemiseen (ks. myös Nissinen L. 2012, 159). Ammattitaitoiset työntekijät ovat päihde- ja mielenterveyspalveluiden perusta. Ammattitaito vaatii ylläpitoa ja kehittämistä, ja tämä puolestaan vaatii sitä tukevia rakenteita ja työolosuhteita. Palveluiden kehittämisessä ja ammattitaidon päivittämisessä onkin huolehdittava työntekijöiden jaksamisesta ja hyvinvoinnista, sillä hyvinvoivat ammattilaiset ovat elinehto palveluiden toiminnalle.

Lopuksi – pohdintaa tutkimuksen rajoista

Tässä raportissa olemme tarkastelleet päihde- ja mielenterveyspalveluita seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten näkökulmasta, yhdenvertaisuuden toteutumista arvioiden. Olemme kirjoittaneet sateenkaarinuorten vähemmistöasemasta sekä siihen liittyvistä tekijöistä, kuten mielenterveyden ongelmiin ja päihteiden käyttöön liittyvistä riskeistä. Asetelma ei suinkaan ole ongelmaton, kuten olemme raportissa todenneet. Ensinnäkin, olemme halunneet välttää syventämästä keinotekoista erottelua sateenkaarinuorten ja ”muiden” nuorten välillä. Toiseksi, edelliseen liittyen, olemme kantaneet huolta sateenkaarinuoria leimaavasta ja toiseuttavasta puhetavasta. Kolmanneksi, on ensiarvoisen tärkeää ymmärtää, ettei sateenkaarevuus ole itsessään ongelma tai automaattisesti tarkoita nuoren voivan huonosti (ks. esim Nissinen L. 2012, 149; Meyer 2003, 678–679).

Lisäksi on huomattava, että yleisesti ”sateenkaarinuorista” ja heidän huomioimisestaan puhuminen voi olla harhaanjohtavaa. Tällöin niputetaan yhteen paitsi kirjava joukko erilaisia yksilöitä, myös sekä seksuaalivähemmistöihin että sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret. Seksuaaliseen suuntautumiseen ja toisaalta sukupuoleen ja sukupuolen kokemukseen liittyvät kysymykset ovat kuitenkin monin tavoin hyvin erilaisia. Seksuaalivähemmistöt ovat ryhmänä selvästi tunnetumpi, kun taas sukupuolivähemmistöihin liittyvät kysymykset jäävät helposti edelleen tunnistamatta ja taka-alalle. Sukupuolivähemmistöihin kuuluviin nuoriin liittyvät kysymykset tulisikin jatkossa nostaa entistä parempaan tarkasteluun. Aiemmasta tutkimuksesta (Alanko 2014, 43) tiedämme, että sukupuolivähemmistöön kuuluvat nuoret näkevät palveluissa enemmän puutteita kuin seksuaalivähemmistöön kuuluvat nuoret. Esimerkiksi itsemäärättelyn ohittaminen, hoitopolkujen epäselvyys sekä hoitovastuun välttely ovat asioita, jotka saattavat heikentää erityisesti transnuorten mahdollisuutta saada asiallista kohtelua päihde- ja mielenterveyspalveluissa. Tässä tutkimuksessa ei ollut mahdollisuutta syventyä tarkemmin näihin kysymyksiin, ja asiaa tulisikin jatkossa tutkia lisää.

Viimeinen tärkeä huomio on se, etteivät seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuoli suinkaan ole ainoita tekijöitä, jotka asettavat ihmisiä keskenään eriarvoisiin asemiin. Tämänkin tutkimuksen aineistossa on sivuttu esimerkiksi alueellisuuteen, ikään, etnisyyteen, sosioekonomiseen asemaan ja uskontoon liittyviä kysymyksiä, jotka kaikki saattavat vaikuttaa yksilön hyvinvointiin ja palvelujen saatavuuteen sekä esimerkiksi altistaa syrjinnälle (ks. esim. Kokko 2016; Ristikari ym. 2016; Cochran ym. 2007). Tämän raportin puitteissa näihin ei kuitenkaan ole ollut mahdollista syventyä. Tulevissa tutkimuksissa olisikin tärkeää pyrkiä ottamaan huomioon intersektionaalisuus eli näiden erojen yhtäaikainen olemassaolo, mahdollinen keskinäinen risteävyys sekä niiden vaikutukset (Valovirta 2010, 94). Erityisen tärkeä tällainen näkökulma voi olla silloin, kun tutkitaan vähemmistöjä ja yhdenvertaisuutta (Peltola & Moisio 2017; Honkasalo & Salo 2015, 149).

Suosituksia jatkotutkimukselle

Erilaisten palveluympäristöjen tai toimialojen tarkempi tutkiminen sateenkaarinuorten näkökulmasta:

Yksittäisten palveluiden, alojen tai kenttien (esimerkiksi nuorisopsykiatriset poliklinikat, kouluterveydenhuolto tai kohdennettu nuorisotyö) tarkempi tutkiminen ja käytäntöjen kehittäminen olisi tärkeää. Tässä raportissa on tarkasteltu päihde- ja mielenterveyspalveluita kokonaisuudessaan, jolloin ei päästä kiinni siihen, mitä mahdolliset konkreettiset kehittämisaskeleet kussakin palvelussa voisivat olla. Vaikka raportissa on esitetty tulkintoja palveluiden erilaisista tarpeista ja toimintaympäristöjen luonteesta, ei tällä aineistolla voida luotettavasti arvioida tiettyjen yksittäisten palveluiden tilaa.

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten päihde- ja mielenterveysongelmien hoito, asema palveluissa sekä palvelupolkujen tarkastelu:

Tutkimuksessa nousi esille erityisesti transsukupuolisten nuorten haavoittuvainen ja ongelmallinen asema päihde- ja mielenterveyspalveluissa. Sukupuolen moninaisuuteen ja sukupuolivähemmistöihin liittyvä monin paikoin tiedonpuutteita sekä virheellisiä käsityksiä ja mielikuvia. Sukupuolenkorjausprosessin ja terveyspalveluiden yhdistämiseen liittyvät rakenteellisia ongelmia, jotka estävät yhdenvertaisuuden toteutumisen. Lisäksi palvelupolut ja hoitovastuun jakautuminen tuntuvat olevan ammattilaisille epäselviä. Pahimmillaan muodostuu tilanne, jossa nuori ohjataan pois palveluista, eikä nuori ikään kuin virallisesti ”sovi” järjestelmän mihinkään osaan. Olisi tärkeää selvittää, kuinka hoitoa olisi mahdollista kehittää kokonaisvaltaisempaan suuntaan, sekä lisätä tietoa eri palvelupoluista.

Ammattitaidon kehittäminen ja koulutusten vaikutusten arviointi:

Jatkossa olisi tutkittava sitä, millaisia vaikutuksia ammattilaisten lisäkouluttamisella on ja tuottaako se tavoitteiden mukaisia tuloksia.

Olisi tärkeää selvittää, millainen koulutus koetaan vaikuttavaksi ja mikä vahvistaa ammattitaitoa. Olennaista olisi tarkastella sekä ammattilaisten kokemusta oman ammattitaidon kehittämisestä että nuorten kokemuksia siitä, tulevatko he kuulluiksi ja kohdatuiksi heidän toivomillaan tavoilla.

Päihde- ja mielenterveyspalvelujen rakentuminen ja toimivuus:

Päihde- ja mielenterveyspalvelujen kokonaisuutta olisi tutkittava nuorten näkökulmasta. Monet haastateltavat sivusivat sellaisia rakenteellisia ongelmia, jotka vaikuttavat yleisesti nuorten mahdollisuuteen saada oikea-aikaista ja tarpeeseen vastaavaa apua. Tutkimus antoi viitteitä, että palvelujen pirstaleisuus ja toisaalta niiden jatkuva uudelleen järjestäminen hankaloittavat ammattilaisten mahdollisuuksia ohjata ja löytää nuorelle sopivaa tukea tai hoitoa. Tätä olisi selvitettävä tarkemmin. Kuka saa apua ja palveluja? Millaisia palveluja? Millainen tuki koetaan toimivaksi? Millaisia esteitä avunsaannissa on?

Intersektionaalisen näkökulman huomioiminen:

Millä tavoilla moninaiset, yhtäaikaiset sosiaaliset erot vaikuttavat sekä palveluiden saatavuuteen että nuorten omiin kokemuksiin palveluissa – esimerkiksi moniperustaisen syrjinnän muodossa? Tällaisia eroja ovat esimerkiksi etnisyyteen, vammaisuuteen, asuinalueeseen, kieleen, uskoon sekä sosioekonomiseen taustaan liittyvät tekijät.

5 Suosituksia koulutukseen ja palveluihin

Koulutus

Ammattilaisten perustason koulutuksiin tarvitaan opetusta seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuudesta.

Täydennyskoulutukset jo työssä oleville voivat olla hyvä tapa lisätä osaamista ja ymmärrystä aihepiiriin merkityksestä ammattitaidolle. Koulutuksissa on hyvä tehdä yhdenvertaisuuslakia tunnetuksi ja lisätä syrjintään liittyvää tietoisuutta.

Koulutusta tarvitaan ennen kaikkea näkymättömien sosiaalisten esteiden tunnistamiseen ja moninaisuutta tukevien käytäntöjen kehittämiseen sekä tietoa yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta, sosiaalisista asemista ja normeista ja niiden merkityksestä yksilön elämään ja terveyteen.

Keskustelu

On tärkeää kiinnittää huomiota tiedon lisäämiseen ja ammatillisten (institutionalisoitujen) käytäntöjen kehittämiseen palveluissa ja työyhteisöissä.

Ammattikuntien sisäisiä keskusteluja tulisi lisätä muun muassa seuraavista teemoista:

- seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen merkitys osana yksilöllistä, kokonaisvaltaista työskentelyä
- vähemmistöasemaan liittyvien riskien tiedostaminen osana perustyötä
- nuorten asema palveluissa ja nuorten kokemustiedon suhde asiiantuntijatietoon – tähän liittyvät kysymykset esimerkiksi nuoren itsemäärittelyoikeudesta, erityisesti transnuorten kohdalla
- omien aiheeseen liittyvien epävarmuuksien tiedostaminen ja käsitteleminen osana ammatillista osaamista ja kehittymistä

Käytäntöjen kehittäminen

Palvelutasolla tulisi luoda käytäntöjä, jotka tukevat yhdenvertaisuuden toteutumista sekä sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden huomiointia. Tämä voidaan tehdä esimerkiksi osana lakisääteisen yhdenvertaisuussuunnitelman laatimista.

On tärkeää, että työyhteisöissä pohditaan yhteisiä pelisääntöjä sekä hyödynnetään tarvittaessa työnohjausta tai ulkopuolisia asiantuntijoita.

Työyhteisön avoimen keskustelukulttuurin vaalimisen lisäksi tarvitaan vahvaa työnantajatason vastuunkantoa ja huolehtimista yhdenvertaisuuden edistämisestä ja toteuttamisesta. Lain noudattaminen edellyttää monella työpaikalla lisäkoulutuksen järjestämistä.

Sen lisäksi, että palvelussa noudatetaan syrjimättömyyden ja yhdenvertaisuuden periaatteita, olisi niitä hyvä pitää myös selkeästi esillä. Näkyvien symbolien käyttö – julisteet ja esitteet tiloissa sekä maininnat nettisivuilla – on yksinkertainen tapa edistää moninaisuuden näkyvyyttä. Lisäksi tulisi kiinnittää huomiota tilojen, materiaalien ja toiminnan rakenteiden sukupuolittamiseen, sekä mahdollisuuksien mukaan niiden muuttamiseen paremmin sukupuolten moninaisuutta huomioiviksi.

6 Hyviä käytäntöjä ammattilaisille

Opettele tunnistamaan tekemäsi oletukset

Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvan nuoren kohtaamisen lähtökohta on sama kuin kaikkien muidenkin – nuoren kunnioittava kohtaaminen sellaisena kuin tämä on.

Kaikilla meistä on oletuksia muista ihmisistä, jotka vaikuttavat vuorovaikutustilanteissa. On tärkeää tulla tietoiseksi omista oletuksista, joita teemme automaattisesti. Hetero-oletus ja kaksijakoinen sukupuoli oletus kaventavat joidenkin nuorten mahdollisuutta ilmaista itseään tai tulla nähdyksi toivotulla tavalla. Nuori voi kohdata konkreettisia esteitä palveluissa, jos esimerkiksi oma sukupuoli määritellään jatkuvasti väärin tai ammattilainen ei osaa antaa oikeaa tietoa.

Pohdi: Mitä oletat kun tapaat nuoren ensimmäistä kertaa? Mihin oletus perustuu? Mistä päättelet sukupuolen? Onko mahdollista, että teet huomaamattasi vääriä oletuksia?

Päivitä tietosi

Avoimuus uudelle tiedolle ja oppimiselle on osa ammatillisuutta. Omi- en tietojen ajan tasalle päivittäminen on tärkeää. Oikea ja ajantasainen tieto tukee ammatillista osaamista – antaa varmuutta aiheen käsittelyyn, syventää ymmärrystä ja suuntaa huomion olennaisiin asioihin.

Älä tee tiedoistasi (tai niiden puutteista) kuitenkaan kynnyskysymystä tai estettä avoimelle kohtaamiselle tai keskustelulle.

Kysy tarvittaessa osaavimmilta työntekijöiltä neuvoa ja hanki tilan- teen vaatiessa tietoa itse lisää. Nuoren vastuulla ei ole ammattilaisen opastaminen, mutta nuorella on aina eniten itseään koskevaa tietoa. (ks. Kunnioita nuoren itsemäärittelyä).

TYÖSKENTELY NUOREN KANSSA

Usein työskentelyn lähtökohtana on, että keskustellaan nuorelle merkityksellisistä asioista ja nuori saa nostaa asioita käsittelyyn omaan tahtiinsa. Ammattilaisen vastuulle jää kuitenkin huolehtia, että nuori uskaltaa varmasti halutessaan tuoda esille oman seksuaalisen suuntautumisensa ja sukupuoli-identiteettinsä tai niihin liittyvät pohdinnat.

Kiinnitä huomiota puhumisen tapoihin

Käytä sukupuolineutraaleja ilmaisuja kysyessäsi tai puhuessasi ihmisuhteista. Tämä koskee niin seurustelusuhteita kuin esimerkiksi nuoren vanhempia/hoitajia. Lisäksi on huomioitava, että nuoren kokemus sukupuolestaan voi olla eri kuin juridinen sukupuoli tai se, miltä nuori omasta mielestäsi näyttää.

Tuo moninaiset vaihtoehdot esiin

Sukupuolineutraalien ilmaisujen rinnalla erilaisten vaihtoehtojen aktiivinen esiintuominen ja normien kyseenalaistaminen tekee tilaa erilaisille kokemuksille: ”oletko ihastunut tyttöön, poikaan tai johonkin muuhun henkilöön?”. Tällöin ei automaattisesti oleteta, että esimerkiksi puoliso tarkoittaa vastakkaista sukupuolta.

Lisäksi on myös hyvä tuoda esille, että kaikki eivät esimerkiksi halua seurustelusuhdetta tai ihastu, ja sekin on ok.

Kysy ja ota puheeksi

Jos palvelussasi on tarpeen kartoittaa nuoren elämäntilannetta laajasti ja kokonaisvaltaisesti, on hyvä huomioida seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin liittyviä kysymyksiä. Tällöin kaikilta nuorilta tulee kysyä asiasta samalla tavalla, esimerkiksi alkuhaastattelun yhteydessä. Nuorelle on myös hyvä kertoa, että kysymykset kysytään kaikilta. On hyvä huomioida, että nuorella on oikeus olla myös vastaamatta tai kertoa kokemuksestaan vasta myöhemmin.

Työskentele nuoren tarpeen mukaan

Sateenkaarevuus ei välttämättä ole nuorelle itselleen lainkaan ongelmallinen tai erityistä käsittelyä vaativa asia. Toisaalta ei voida olettaa, että aihe olisi kaikille nuorille helppo. Omaan identiteettiin liittyvät ristiriidat tai mahdolliset pohdinnat voivat olla myös asioita, joihin nuori tarvitsee tukea.

Työskentelyssä on luonnollisestikin aina keskityttävä nuoren elämän kannalta ajankohtaisiin asioihin. Sateenkaarevuus ei ole koskaan itsessään asia, jota täytyy hoitaa.

Anna tietoa ja ohjaa nuorta

Tarvittaessa jaa nuorelle tietoa ja ohjaa eteenpäin nuoren tätä toivoessa: voit esimerkiksi opastaa nuorta Setan vertaistuen ja tiedon piiriin tai muuhun sateenkaaritoimintaan. Ota kuitenkin selvää ryhmien toiminnasta ja soveltuvuudesta ennen suosittelemista.

Selvitä kotitilanne, huoltajien tiedontarpeet ja suhtautuminen. Selvitä, mitä nuori haluaa, että huoltajille kerrotaan tai mitä he jo tietävät. Anna tarvittaessa myös huoltajille tietoa ja ohjausta tuen piiriin.

Kunnioita nuoren itsemäärittelyä

Yhden sateenkaarinuoren toiveet ja kokemukset eivät ole yleistettävissä kaikkiin sateenkaarinuoriin. Ammatillisena et voi koskaan ulkopuolelta määrittellä nuoren identiteettiä tai tietää hänen kokemuksiaan. Kysyminen ja nuoren kuuntelu ovat kaiken a ja o.

On hyvä esimerkiksi selvittää, millä nimellä nuori toivoo itseään kutsuttavan tai miten hän itse ymmärtää sukupuolensa tai seksuaalisen suuntautumisen (älä oleta esimerkiksi seurustelukumppanin perusteella). Tämä ei tarkoita sitä, että nuoren olisi osattava nimetä identiteettinsä tai mahdollista johonkin tiettyyn lokeroon. Itsemäärittelyoikeus tarkoittaa myös oikeutta olla määrittelemättä.

Huomaa, että kysyminen ja nuoren kokemuksen selvittäminen ovat eri asia kuin se, että nuoren tehtävä olisi kertoa asioista yleisesti (ks. Päivitä tietosi).

Kuuntele nuoren toiveita

On tärkeää, että nuoren omia toiveita ja tarpeita kuunnellaan ja kunnioitetaan kaikissa tilanteissa. Jos et voi kuitenkaan toimia nuoren toiveen mukaisesti, perustele syy nuorelle ja keskustele asiasta.

Huomioi nuoren toiveet esimerkiksi tietojen kirjaamisessa ja huoltajien kanssa keskustellessa (ks. Anna tietoa ja ohjaa nuorta).

YHDENVERTAISUUDEN EDISTÄMINEN

Käytä näkyviä symboleita

Syrjimättömyyden on hyvä olla näkyvä periaate, jotta palveluihin uskalletaan hakeutua ja tulla omana itsenä. Julisteet ja esitteet tiloissa sekä maininnat nettisivuilla on yksi helppo ja yksinkertainen tapa edistää moninaisuuden näkyvyyttä.

Näkyvät symbolit ovat osoituksia siitä, että ympäristö on nuorelle turvallinen ja monenlaiset ihmiset ovat tervetulleita.

Huomioi sukupuolittaminen tiloissa, materiaaleissa ja toiminnan rakenteissa

Tarkista palvelussa käytettävät lomakkeet ja esitteet, tiloista löytyvät wc:t, huonejaot tai pukuhuoneet sekä nuorten ryhmät tai muut jaottelut. Onko sukupuolen moninaisuus otettu huomioon? Onko sukupuolittaminen kaikissa tapauksissa ylipäättään tarpeen?

Puutu epäsovivaan puheeseen

Huolehdi, että työyhteisössäsi ja ammatillisissa verkostoissasi puhutaan kaikista ihmisistä kunnioittavasti. Puutu rohkeasti tilanteisiin, joissa yhdenvertaisen kohtelun periaatteita rikotaan. Ehdota koulutuksen järjestämistä koko henkilökunnalle. Yhdenvertaisuuslaki toimii hyvänä taustatukena perustellessa, miksi asia on tärkeä.

Työyhteisön kehittäminen avoimesti

Palvelutasolla tulee luoda yhteisiä käytäntöjä moninaisuuden huomioimiseksi ja yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Täydennyskoulutukset jo työssä oleville voivat olla hyvä tapa lisätä osaamista.

On tärkeää, että työyhteisöissä keskustellaan asioista ja pohditaan yhteisiä pelisääntöjä ja hyödynnetään tarvittaessa työnohjausta tai ulkopuolisia asiantuntijoita.

Työyhteisöihin pohdittavaksi:

- Millaisiin tietoihin ja lähtökohtiin työskentely perustuu?
- Millaisia koulutustarpeita työyhteisössä on?
- Millaisia moninaisuuden huomioivia keinoja on jo käytössä?
- Miten puuttua syrjintään?
- Kuinka jakaa tietoa sitä tarvitseville kollegoille? Kuinka pitää omat tiedot ajan tasalla?
- Kuinka ottaa aihe puheeksi nuoren asiakkaan kanssa?
- Mitkä ovat haastavia tilanteita, ja mitä keinoja on ratkoa niitä?
- Kuinka vaikuttaa ongelmallisiin rakenteisiin tai hoitokäytäntöihin?

Lähteet

- AALTONEN, SANNA & Berg, Päivi & Ikäheimo, Salla (2015) *Nuoret luukulla. Kolme näkökulmaa syrjäytymiseen ja nuorten asemaan palvelujärjestelmässä*. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 160. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- AIRAKSINEN, TIMO (1991) Ammattien etiikan filosofiset perusteet. Teoksessa Airaksinen, Timo (toim.) *Ammattien ja ansaitsemisen etiikka*. Helsinki: Yliopistopaino, 19–61.
- ALANKO, KATARINA (2014) *Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa?* Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 146, verkkojulkaisuja 72 & Seta, Seta-julkaisuja 23. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- BAHMANI, AIRIN & Honkasalo, Veronika (2016) *Kulttuurisensitiivinen sukupuoli. Monikulttuurinen sukupuolisensitiivinen työ setlementtiliikkeessä*. Setlementti-julkaisuja 44. Helsinki: Setlementtiliitto.
- BREWSTER, KARIN & Tillman, Kathryn (2012) Sexual orientation and substance use among adolescents and young adults. *American Journal of Public Health* 102(6), 1168–1176.
- CLEMENTS-NOLLE, KRISTEN & Marx, Rani & Katz, Mitchell (2006) Attempted suicide among transgender persons. The influence of gender-based discrimination and victimization. *Journal of Homosexuality* 51(3), 53–69.
- COCHRAN, SUSAN & Mays, Vickie & Alegria, Margarita & Ortega, Alexander & Takeuchi, David (2007) Mental health and substance use among Latino and Asian American lesbian, gay, and bisexual adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 75(5), 785–794.
- COCHRAN, SUSAN & Sullivan, J. Greer & Mays, Vickie (2003) Prevalence of mental disorders, psychological distress, and mental health services use among lesbian, gay, and bisexual adults in the United States. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 71(1), 53–61.
- COKER, TUMAINI & Austin, Bryn & Schuster, Mark (2010) The health and health care of lesbian, gay, and bisexual adolescents. *The Annual Review of Public Health* 31, 457–477.
- DARWICH, LINA & Hymel, Shelley & Waterhouse, Terry (2012) School avoidance and substance use among lesbian, gay, bisexual, and questioning youths. The impact of peer victimization and adult support. *Journal of Educational Psychology*, 1–12.
- ETELÄPELTO, ANNELI & Vähäsantanen, Katja (2010) Ammatillinen identiteetti persoonallisena ja sosiaalisena konstruktiona. Teoksessa: Asunmaa, Tuuli & Räihä, Pekka (toim.) *Samalta viivalta – Valtakunnallisen kasvatusalan valintayhteistyöverkoston (VAKAVA) kirjallisen kokeen aineisto*. PS-kustannus: Opetus 2000, 45–67.
- FAGERLUND, MONICA & Peltola, Marja & Kääriäinen, Juha & Ellonen, Noora & Sariola, Heikki (2014) *Lasten ja nuorten väkivaltakokemukset 2013. Lapsiuhritutkimuksen tuloksia*. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 110. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights (2016) *Professionally speaking. Challenges to achieving equality for LGBT people*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.

- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights (2014) EU LGBT survey. *European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey. Main results*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- GREEN, KELLY & Feinstein, Brian (2012) *Substance use in lesbian, gay, and bisexual populations. An update on empirical research and implications for treatment*. *Psychology of Addictive Behaviors* 26(2), 265–278.
- HAAS, ANN & Eliason, Mickey & Mays, Vickie & Mathy, Robin & Cochran, Susan & D’Augelli, Anthony & Silverman, Morton & Fisher, Prudence & Hughes, Tond a& Rosario, Margaret & Russel, Stephen & Malley, Effie & Reed, Jerry & Litts, David & Haller, Ellen & Sell, Randall & Remafedi, Gary & Bradford, Judith & Beautrais, Annette & Brown, Gregory & Diamond, Gary & Friedman, Mark & Garofalo, Rober t& Turner, Mason & Hollibaugh, Amber & Clayton, Paula (2011) Suicide and suicide risk in lesbian, gay, bisexual, and transgender populations. Review and recommendations. *Journal of Homosexuality* 58(1), 10–51.
- GRETSCHHEL, ANU & Kiilakoski, Tomi (2010) The Social Impact and the Position of Youth Work. Case: Youth centre. Presentation in 1st European Youth Work Convention. July 5-7, 2010. Belgium, Ghent. (Viitattu 10.1.2017)
- HENDREN, AMY & Blank, Hartmut (2009) Prejudiced behavior toward lesbians and gay men. *Social Psychology* 40(4), 234–238.
- HERSHBERGER, SCOTT & D’Augelli, Anthony (1995) The impact of victimization on the mental health and suicidality of lesbian, gay, and bisexual youths. *Developmental Psychology* 31(1), 65–74.
- HONKASALO, VERONIKA & Salo, Aija (2015) Sateenkaarinuorten vapaa-aika ja yhdenvertaisuus. Teoksessa Myllyniemi, Sami (toim.) *Ihmisarvoinen nuoruus. Nuorisobarometri 2014*. Nuorisosaian neuvottelukunta, julkaisuja 51, verkkojulkaisuja 51 & Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 159, verkkojulkaisuja 83. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö & Nuorisosaian neuvottelukunta & Nuorisotutkimusseura.
- HUGHES, TONDA & Eliason, Michele (2002) Substance use and abuse in lesbian, gay, bisexual and transgender populations. *The Journal of Primary Prevention* 22(3), 263–298.
- HUGHES, TONDA & Haas, Ann & Razzano, Lisa & Cassidy, Roberta & Matthews, Alicia (2008) Comparing lesbians’ and heterosexual women’s mental health. Findings from a multi-site study. *Journal of Gay and Lesbian Social Services* 11(1), 57–76.
- HUOTARI, KARI & Törmä, Sinikka & Tuokkola, Kati (2011) *Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla. Erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa. Syrjintäselvitys 2010*. Sisäasiainministeriön julkaisut 11/2011. Helsinki: Sisäasiainministeriö.
- HUUSKA, MAARIT (2012) Sukupuolen monimuotoisuuden ammatillinen kohtaaminen. Teoksessa Tuovinen, Liisa & Stålström, Olli & Nissinen, Jussi & Hentilä, Jorma (toim.) *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Gaudeamus, Helsinki, 222–259.
- ILONEN, MILLA (2009) ”Ett’ vois olla siellä missä ne muutkin”. *Nuorisotyötä tekevien järjestöjen ja vähemmistöryhmiin kuuluvien nuorten käsityksiä ja kokemuksia yhdenvertaisesta nuorisotyöstä*. Helsinki: Suomen nuorisoyhteistyö – Allianssi ry.
- JORDAN, KAREN (2000) Substance abuse among gay, lesbian, bisexual, transgender, and

- questioning adolescents. *School Psychology Review* 29(2), 201–206.
- KALLIO, KIRSI** Pauliina & Korkiamäki, Riikka & Häkli, Jouni (2015) Myönteinen tunnistaminen – näkökulma hyvinvoinnin edistämiseen ja syrjäytymisen ehkäisemiseen. Teoksessa: Häkli, Jouni & Kallio, Kirsi Pauliina & Korkiamäki, Riikka (toim.) *Myönteinen tunnistaminen*. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 171. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- KANKKUNEN, PAULA** & Harinen, Päivi & Nivala, Elina & Tapio, Mari (2010) *Kuka ei kuulu joukkoon? Lasten ja nuorten kokema syrjintä Suomessa*. Sisäasiainministeriön julkaisut 36/2010. Helsinki: Sisäasiainministeriö.
- KILPIÄ, JUHA** (2012) Opettaja seksuaalisen ja sukupuolisen moninaisuuden äärellä. Teoksessa Tuovinen, Liisa & Stälström, Olli & Nissinen, Jussi & Hentilä, Jorma (toim.) *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Gaudeamus, Helsinki, 260–270.
- KOKKO, VENLA** (2016) *Nuorista Suomessa. Tietoa nuorista, heidän elinoloistaan sekä nuorisoyöstä 2016*. Suomen Nuorisoyhteistyö – Allianssi ry, Helsinki. <http://www.alli.fi/binary/file/-/id/665/fid/5195/>
- KOKKONEN, MARJA** (2016) Syrjintä ja henkinen pahoinvointi seksuaalivähemmistöjen liikuntaharrastuksissa. Teoksessa Berg, Päivi & Kokkonen, Marja (toim.) *Urheilun takapuoli. Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus liikunnassa ja urheilussa*. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 186. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 138–155.
- KOKKONEN, MARJA** (2012) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjintä liikunnan ja urheilun parissa*. Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja 2012/5. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö & Valtion liikuntaneuvosto.
- LAAJASALO, TAINA** & Pirkola, Sami (2012) *Ennen kuin on liian myöhäistä. Ehkäisevän mielenterveyshuollon toimivia käytäntöjä palvelujärjestelmän kehittäjille*. Raportti 47/2012. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- LAINEN, ANTTI** & Salasuo, Mikko & Matilainen, Pertti (2016) Arvot, syrjintä ja kiusaaminen. Teoksessa Kokko, Sami & Mehtälä, Anette (toim.) *Lasten ja nuorten liikuntakäyttäytyminen Suomessa. LIITU-tutkimuksen tuloksia 2016*. Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja 2016:4. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- LEHTO, JUHANI** (1991) *Juoppojen professionaalinen auttaminen. Tutkimus lääkärin, sosiaalityöntekijöiden ja poliisien juoppouteen kohdistamasta työstä ja siihen kohdistuvien professionaalisuusodotusten vaikutuksesta*. Tutkimuksia 1. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus.
- LEHTONEN, JUKKA** & Mustola, Kati (toim.) (2004) *"Eihän heterotkaan kerro..."*. *Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö.
- LEHTONEN, JUKKA** (2003) *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset*. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 31. Helsinki: Yliopistopaino / Helsinki University Press.
- LEHTONEN, JUKKA** (toim.) (2002) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä*. Raportteja 269. Helsinki: Stakes.

- LUOPA, PAULIINA** & Kivimäki, Hanne & Matikka, Anni & Vilkki, Suvi & Jokela, Jukka & Laukkarinen, Essi & Paananen, Reija (2014) Nuorten hyvinvointi Suomessa 2000-2013. Kouluterveyskyselyn tulokset. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Raportti 25/2014.
- LYDÉN, HILKKA** (2007) ”Vedettiin viinaa ihan homona!”. Ei-heterot ja sukupuolen monimuotoisuus päihdepalveluissa. A-klinikkasäätiö / Messiin-projekti.
- LÖNNQVIST, JOUKO** (2011) Mielenterveyden kehitysnäkymiä Suomessa vuonna 2011. Teoksessa Moring, Juha & Martins, Anne & Partanen, Airi & Bergman, Viveca & Nordling, Esa & Nevalainen, Veijo (toim.) Kansallinen mielenterveys ja päihdesuunnitelma 2009–2015. Toimeenpanosta käytäntöön 2010. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, raportti 6/2011. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 175–179.
- MARSHAL, MICHAEL** & Friedman, Mark & Stall, Ron & King, Kevin & Miles, Jonathan & Gold, Melanie & Bukstein, Oscar & Morse, Jennifer (2008) Sexual orientation and adolescent substance use: a meta-analysis and methodological review. *Addiction* 103, 546–556.
- MAUNU, ANTTI** (2014) Kuinka terveyttä tehdään? Sosioekonomiset terveyserot ja ammatilliset oppilaitokset niiden kaventajina. EHYT Katsauksia 1/2014. Helsinki: Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry.
- MAUNU, ANTTI** (2013) Ehkäisevän työn alkuaineet. Yhteisöllisyys, ryhmät ja sosiaalinen luottamus. Teoksessa Tapio, Mari & Kuula, Tarja (toim.) Selkenevää, myötätuulta. Ehkäisevä päihde- ja mielenterveystyö nuorisosalalla. Humanistinen ammatikorkeakoulu, sarja C., oppimateriaaleja 37. Helsinki: Humanistinen ammatikorkeakoulu – Humak, 34–43.
- MAYS, VICKIE** & Cochran, Susan (2001). Mental health correlates of perceived discrimination among lesbian, gay, and bisexual adults in the United States. *American Journal of Public Health* 91, 1869–1876.
- MCCABE, SEAN** & Bostwick, Wendy & Hughes, Tonda & West, Brady & Boyd, Carol (2010) The relationship between discrimination and substance use disorders among lesbian, gay, and bisexual adults in the United States. *American Journal of Public Health* 100(10), 1946–1952.
- MERIKIVI, JANI** & Myllyniemi, Sami & Salasuo, Mikko (2016) Media hanskassa. Lasten ja nuorten vapaa-aikatutkimus 2016 mediasta ja liikunnasta. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 184. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö & Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura & Nuorisosaian neuvottelukunta & Valtion liikuntaneuvosto.
- MEYER, ILAN** (2003) Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations. Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin* 129(5), 674–697.
- MYLLYNIEMI, SAMI** (toim.) Ihmisarvoinen nuoruus. Nuorisobarometri 2014. Nuorisosaian neuvottelukunta, julkaisuja 51, verkkojulkaisuja 51 & Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 159, verkkojulkaisuja 83. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö & Nuorisosaian neuvottelukunta & Nuorisotutkimusseura.
- NIEMELÄ, SEPPO** (2007) Toteutumattomat oikeudet. Helsinki: Oikeusministeriö.
- NISSINEN, JUSSI** (2012) Luottamuksen rakentuminen moninaisuutta kunnioittaen.

- Teoksessa Tuovinen, Liisa & Stålström, Olli & Nissinen, Jussi & Hentilä, Jorma (toim.) *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Gaudeamus, Helsinki, 11–34.
- NISSINEN, JUSSI** (1995) *Homo- ja biseksuaalisuuden huomioonottaminen päihdehuollossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- NISSINEN, LEENA** (2012) Myötätölmäminen ja voimavarat. Teoksessa Tuovinen, Liisa & Stålström, Olli & Nissinen, Jussi & Hentilä, Jorma (toim.) *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Gaudeamus, Helsinki, 149–171.
- OIKEUSMINISTERIÖ** (2016) *”Usein joutuu miettimään, miten pitäisi olla ja minne olla menemättä”. Selvitys vihapuheesta ja häirinnästä ja niiden vaikutuksista eri vähemmistöryhmiin*. Selvityksiä ja ohjeita 7/2016. Helsinki: Oikeusministeriö.
- ONNETTOMUUSTUTKINTAKESKUS** (2014) *Lasten kuolemat. Tutkintaselostus*. S-julkaisu 1/2014. Helsinki: Onnettomuustutkintakeskus.
- ORENSTEIN, ALAN** (2001) Substance use among gay and lesbian adolescents. *Journal of homosexuality* 41(2), 1–15.
- PELTOLA, MARJA** & Moisio, Jenni (2017) *Ääniä ja äänettömyyttä palvelukentillä. Katsaus lasten ja nuorten palvelukokemuksia koskevaan tietoon*. (tulossa 2017)
- RISTIKARI, TIINA** & Törmäkangas, Liisa & Lappi, Aino & Haapakorva, Pasi & Kiilakoski, Tomi & Merikukka, Marko & Hautakoski, Ari & Pekkarinen, Elina & Gissler, Mika (2016) *Suomi nuorten kasvuympäristönä. 25 vuoden seuranta vuonna 1987 Suomessa syntyneistä nuorista aikuisista*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, verkkojulkaisuja 101. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- SISÄMINISTERIÖ** (2014) *Syrjintä Suomessa. Tietoraportti 2014*. Sisäministeriön julkaisu 7/2014. Helsinki: Sisäministeriö.
- SOUTO, ANNE-MARI** & Honkasalo, Veronika & Suurpää, Leena (2015) Kuuntelemista, sanoittamista ja näkyväksi tekemistä. Tutkijat kiistellyn rasismien äärellä. Teoksessa Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino, 136–162.
- STM** (2009) *Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma. Mieli 2009 – työryhmän ehdotukset mielenterveys ja päihdetyön kehittämiseksi vuoteen 2015*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009/3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/112002/passthru.pdf?sequence=1>
- TAAVETTI, RIIKKA** (2015) *”Olis siistiä, jos ei tarttis määritellä...” Kuriton ja tavallinen saateenkaarinuoruus*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto & Setä.
- TASA-ARVOVALTUUTETUN TOIMISTO** (2012) *Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta*. Tasa-arvojulkaisuja 2012/1.
- TUOMI, JOUNI** & Sarajärvi, Anneli (2002) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- VALOVIRTA, ELINA** (2010) *Ylirajaisten erojen politiikkaa*. Teoksessa Saresma, Tuija & Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 92–108.
- VALTIONTALouden TARKASTUSVIRASTO** (2009) *Mielenterveyspalveluja ohjaavan lainsäädännön toimivuus. Valtiontalouden tarkastusviraston tuloksellisuustarkastuskertomus 194/2009*. https://www.vtv.fi/files/1848/1942009_Mielenterveyspalvelut_netti.pdf

MUUT LÄHTEET:

LAKI TERVEYDENHUOLLON ammattihenkilöistä 559/1994.

MIELENTERVEYSLAKI 1990/1116.

NUORISOLAKI 1285/2016.

PÄIHDEHUOLTOLAKI 1986/41.

TASA-ARVOLAKI 1986/609 / Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta.

TERVEYDENHUOLTOLAKI 1992/785.

YHDENVERTAISUUSLAKI 2014/1325.

SEKSUAALINEN SUUNTAUTUMINEN. Setä. Päivitetty 12.12.2016. (Viitattu 17.1.2017)
<http://seta.fi/seksuaalinen-suuntautuminen/>

SATEENKAARISANASTO. SETA. Päivitetty 12.12.2016. (Viitattu 17.1.2017) <http://seta.fi/sateenkaarisanasto/>

IHMISOIKEUSLIITTO RY (2015) Ihmisoikeusliiton lausunto avioliittolaista lakiasiaintvaliokunnalla. (viitattu 24.2.2017) <https://ihmisoikeusliitto.fi/wp-content/uploads/2015/11/Avioliittolaki-lakivaliokunta-Ihmisoikeusliiton-lausunto-25112015.pdf>

Tiivistelmä

Tutkimusraportti pohjautuu opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittamaan Nuorisotutkimusseura ry:n, Seta ry:n ja Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry:n yhteiseen hankkeeseen Sateenkaarinuoret päihde- ja mielenterveyspalveluissa (2015–2017). Tutkimuksessa on selvitetty mielenterveys- ja päihdetyön ammattilaisten valmiuksia kohdata seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöihin kuuluvia nuoria.

Päihde- ja mielenterveyspalvelujen toimintaa, ongelmakohtia ja hyviä käytäntöjä tarkastelevan tutkimuksen aineistona on käytetty palveluissa työskentelevien ammattilaisten kertomuksia. Tavoitteena on kehittää sateenkaarinuorten asemaa päihde- ja mielenterveyspalveluiden käyttäjinä ja edistää palveluiden yhdenvertaisuutta. Tutkimuksen toteutti Nuorisotutkimusverkosto.

Tutkimukseen on haastateltu 29 päihde- ja mielenterveyspalveluissa työskentelevää ammattilaista; esimerkiksi sairaanhoitajia, psykologeja ja sosionomeja. Aineistoa kerättiin myös anonyymillä verkkokyselyllä, johon vastasi 113 ammattilaista ympäri Suomen. Lisäksi järjestettiin kolme työpajaa, joissa sekä ammattilaiset että sateenkaarinuoret esittivät kehittämisehdotuksia ja hyviä käytäntöjä palveluihin.

Päihde- ja mielenterveyspalvelut määrittivät tutkimuksessa laajasti: ne sisältävät monenlaisia työmuotoja ennaltaehkäisevistä palveluista erikoissairaanhoidon psykiatriaan ja päihdehuoltoon. Palvelun luonteesta riippumatta ammattilaiset pitivät yleisesti tärkeänä, että sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus huomioidaan palveluissa. Tutkimusaineiston perusteella on kuitenkin selvää, että tässä on vielä kehitettävää. Moninaisuuden huomioimisen tapojen välillä on runsaasti vaihtelua, eikä palveluissa ole juurikaan yleisiä linjauksia tai käytäntöjä yhdenvertaisen kohtaamisen varmistamiseksi.

Tutkimuksessa osoitetaan, että ammattilaisten osaamisessa on moninaisuuteen liittyen paikoin puutteita, jotka voivat olla esteenä sateenkaarinuoren kohtaamiselle ja nuoren kokemuksen ymmärtämiselle. Ammattilaisilla ei ole riittävästi tietoa siitä, mikä merkitys seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisella voi olla nuoren elämän kannalta. Aiheen luonteva puheeksi ottaminen koetaan usein haastavaksi tai sitä ei pidetä työskentelyn kannalta merkittävänä.

Monet ammatillaiset korostavat nuorten yksilöllisyyttä ja samantasaista kohtaamisen lähtökohtana. Seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoleen liittyvät kysymykset jäävät kuitenkin työskentelyssä usein kokonaan huomiotta. Sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvät normit, oletukset ja syrjintä sekä niiden vaikutukset mielenterveyteen ja päihteidenkäyttöön jäävät palveluissa usein tunnistamatta.

Ammattitaidon kehittäminen, tietämyksen lisääminen ja hyvien käytäntöjen luominen yhdenvertaisuuden edistämiseksi vaativat aktiivisia toimia koulutuksessa, työyhteisöissä ja ammattikunnissa sekä palvelujen järjestämisessä.

Asiasanat: sateenkaarinuoret, seksuaalivähemmistöt, sukupuolivähemmistöt, seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuus, päihdepalvelut, mielenterveyspalvelut, ammatillinen osaaminen, kohtaaminen, moninaisuuden huomiointi, yhdenvertaisuus

Sammanfattning

Noora Hästbacka & Inka Sirén

"KANSKE DET VAR DÄRFÖR DOM VAR TYSTA"
– DE ANSTÄLLDAS BEREDSKAP ATT BEMÖTA
REGNBÅGSUNGDOMAR OCH BEAKTA MÅNGFALDEN
INOM MISSBRUKAR- OCH MENTALVÅRDSTJÄNSTERNA

Forskningsrapporten baserar sig på Ungdomsforskningssällskapet r.f.s, Seta r.f.s och Föreningen för förebyggande rusmedelsarbete EHYT r.f.s gemensamma projekt Regnbågsungdomarna i missbrukar- och mentalvårdstjänster (2015–2017). I undersökningen utreddes vilken beredskap de anställda inom missbrukar- och mentalvårdstjänsterna har att bemöta ungdomar som tillhör sexuella minoriteter eller könsminoriteter. Materialet för forskningen, som granskade missbrukar- och mentalvårdstjänsternas verksamhet, problem och goda praxis, bestod av berättelser från personer som arbetar inom dessa tjänster. Målet var att förbättra regnbågsungdomarnas ställning som kunder hos missbrukar- och mentalvårdstjänsterna och att främja jämlikheten inom dessa tjänster. Undersökningen genomfördes av Ungdomsforskningssällskapet.

I undersökningen intervjuades 29 personer som arbetar inom missbrukar- och mentalvårdstjänster, till exempel sjukvårdare, psykologer och socionomer. Dessutom samlades material in genom anonyma webbenkäter som besvarades av 113 anställda runt om i Finland. Det ordnades även tre verkstäder där både de anställda och regnbågsungdomarna gav utvecklingsförslag och föreslog god praxis för tjänsterna.

I undersökningen ges missbrukar- och mentalvårdstjänster en bred definition: de innefattar många olika slags arbetsformer, från förebyggande tjänster till psykiatri och missbrukarvård inom specialsjukvården. Oberoende av tjänstens natur anser de anställda i allmänhet att det är viktigt att könets och de sexuella läggningarnas mångfald beaktas i tjänsterna. På basis av forskningsmaterialet är det dock tydligt att det ännu krävs förbättringar i detta område. Det finns stor variation mellan olika sätt att beakta mångfalden, och det finns få allmänna riktlinjer eller

praxis inom tjänsterna för hur man ska garantera att alla bemöts jämlikt.

Undersökningen påvisar att det ställvis finns brister i de anställdas kompetens beträffande mångfald som kan stå som hinder för att bemöta regnbågsungdomar och förstå unga personers upplevelser. De anställda har inte tillräckligt med kunskap om vilken betydelse det kan ha i en ung persons liv att tillhöra en sexuell minoritet eller könsminoritet. Det upplevs ofta som svårt att ta upp ämnet på ett naturligt sätt, eller så anser man inte att det har någon betydelse för arbetet.

Många anställda framhäver de unga personernas individualitet och likhet som en utgångspunkt för mötena. Men ofta lämnas frågor beträffande sexuell läggning och kön helt utan uppmärksamhet i arbetet. Normer, antaganden och diskriminering som gäller kön eller sexuell läggning, samt den inverkan som dessa har på den mentala hälsan och användningen av rusmedel identifieras ofta inte inom tjänsterna.

För att utveckla yrkeskompetensen, öka kunskapen och skapa god praxis för att främja jämlikheten krävs aktiva åtgärder inom utbildningen, i arbetsgemenskaper och i yrkeskårer samt i ordnandet av tjänster.

Ämnesord: unga, sexuella minoriteter, könsminoriteter, mångfald, tjänster, missbrukararbete, mentalvårdstjänst, yrkeskompetens, jämställdhet, jämlikhet

Abstract

Noora Hästbacka & Inka Sirén

"PERHAPS THAT'S ANOTHER REASON WHY THEY KEPT QUIET."
– THE CAPACITY OF PROFESSIONALS TO RELATE TO YOUNG
LGBTIQ PEOPLE AND TAKE DIVERSITY INTO ACCOUNT IN
MENTAL HEALTH AND SUBSTANCE ABUSE SERVICES

The research report is based on the Young LGBTIQ people in mental health and substance abuse services (2015–2017) project, which is a joint venture of the Finnish Youth Research Society, Seta and the Finnish Association for Substance Abuse Prevention EHYT. The project is funded by the Ministry of Education and Culture. The capacity of mental health and substance abuse professionals to relate to young people in sexual and gender minorities is investigated in the study. The data for the study, which examines the operations, problem areas and good practices of mental health and substance abuse services, comprises the accounts of professionals providing the services. The goal is to improve the status of young LGBTIQ people as users of mental health and substance abuse services and to improve the equality of the people using the services. The study was conducted by the Finnish Youth Research Network.

Interviews were conducted with 29 professionals working in mental and substance abuse services, for example registered nurses, psychologists and social services employees. Additionally, data was collected with an anonymous online survey, to which 113 professionals from around Finland responded. In addition, three workshops were organised, in which professionals and young LGBTIQ people presented ideas and suggestions for improvement and good practices for the services.

The study employs a broad definition of mental and substance abuse services: it includes various activities, from preventative services to psychiatric care and substance abuse treatment provided in specialised medical care. Regardless of the nature of the service, the professionals consider it generally important that the diversity of gender and sexual orientation is taken into account in the services. However, according to

the research data, there is still room for development in this area. There is great variation in the way diversity is taken into account, and there are hardly any general guidelines or practices to ensure that individuals are treated equally.

According to the study, the competence of professionals is lacking in certain areas regarding diversity. This may pose an obstacle when working with young LGBTIQ persons and prevent the professionals from understanding the young people's experiences. The professionals do not have sufficient knowledge of the significance that belonging to a sexual or gender minority may have in a young person's life. The professionals often find it challenging to bring up the subject naturally in conversation, or the subject may not be considered relevant to the work.

Many professionals emphasise the individuality and similarity of young people as the starting point for the work. However, issues related to sexual orientation and gender are frequently ignored. In the services, the professionals often fail to identify the norms, assumptions and discrimination concerning gender and sexual orientation and their impact on mental health and substance abuse.

In order to develop professional skills, increase knowledge and create good practices to promote equality, active measures are needed in the form of training, in the work communities and professions and in the provision of services.

Keywords: young people, sexual minorities, gender minorities, diversity, services, substance abuse work, mental health services, professional skill, equality, equal opportunity

Ovatko palvelut kaikille yhdenvertaiset? Huomioidaanko palveluissa moninaisuus? Miten päihde- ja mielenterveystyön ammattilaiset kohtaavat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia nuoria?

Sateenkaarinuoret päihde- ja mielenterveyspalveluissa -hankkeessa (2015–2017) tutkittiin ammattilaisten valmiuksia kohdata sateenkaarinuoria nyky-Suomessa. Vaikka sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden huomioimista pidetään tärkeänä, on palveluissa vielä monin paikoin kehitettävää. Palveluiden käytännöissä ja työntekijöiden osaamisessa ja tietämyksessä on paljon vaihtelua.

Tämä tutkimusraportti kokoaa yhteen tutkimuksen tulokset. Kirjassa käydään läpi ammatilliseen osaamiseen, työyhteisöjen toimintaan ja palveluiden käytäntöihin liittyviä kysymyksiä sateenkaarinuorten ja moninaisuuden huomioimisen näkökulmasta. Kirja tarjoaa uutta tietoa aiheesta kiinnostuneille, käytännön välineitä ammattilaisille ja alaa opiskeleville sekä konkreettisia ehdotuksia palvelujen kehittämiseksi.

Nuorisotutkimusverkosto
Nuorisotutkimusseura
ISBN 978-952-7175-34-7
ISSN 1799-9227
KI 32.2, 30, 37

